فہرست مضامین ترجمہ رسالۃ التثبیت

و شرح المنظوم المسمی ببشارات المغفرت

مراد باہل سنت کسی ست کہ بر طریقۂ رسول خدا صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم واصحاب او باشد چہ سنت قول و فعل و تقریر
رسول را گویند و متمسک بدان صاحب سنت ست واصحاب رسول خدا اکثر مردم بودند در اتباع سنت وی علیہ السلام
پس ہر کہ بر سیرت ایشان باشد بغیر ابتداع و زیادت و نقص در دین و اختراع و احداث در شرع مبین وی سنی ست
و ہر کہ سر مو از طریقۂ رسول و صحابہ مخالفت داشتہ باشد در وی بُعد از سنت ست بقدر آن مخالفت و ثلمہ ست بمقدار
خلاف سنت و ہر طائفہ بجای خود مدعی تسنن ست و میگوید کہ ما اہل سنت و جماعتیم حالانکہ چنین نیست چہ عمدہ درین باب
عمل ست نہ دعوی و علامتش عدم تقیید بغیر کتاب عزیز و سنت مطہرہ و خلع ربقۂ تقلید احبار و رہبان ست لیکن این
امری ست کہ متمذہبان بسدّش پرداختہ اند و ممکن سہل را محال ممتنع وانمودہ و انی لہم التناوش من مکان بعید گمان
کردہ اند کہ مدعی معرفت قرآن و حدیث محجوج ست و باب معرفتش مسدود و مثل سد یاجوج و ماجوج و انیمعنی بر ممتحن
اقوال و عارف مؤلفات رجال مخفی نیست بلکہ اظہر من الشمس و ابین من الامس ست پس حاجت اطالت مقال بذکر آن
قیل و قال درین مجال نیست و نیست این سخن از من مگر نفثۂ مصدور و مظہر صدقش روز عرض و یوم نشور ست ؎
بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت + کہ با کہ باختہ عشق در شب دیجور + و مراد ناظم درینجا از لفظ اہل السنہ تعریض بمعتزلہ
و مبتدعہ ست کما سیصرح بہ فی النظم ولکن انچہ در کتب معتزلہ ست اقرار ست بثبوت عذاب قبر و سوال ملکین و احدی
از ایشان دران مخالف نیست آری معتزلہ در کتب خود ذکر کردہ اند کہ ضرار بن عمرو اثبات عذاب قبر نکردہ و ضرار از
معتزلہ نیست بلکہ از فروع جہمیہ ست میگفت کہ رویت خدا تعالی در آخرت بحاسۂ ششم خواہد شد و ہمہ معتزلہ ہرگز منکر
عذاب و سوال نیند و نسبت مذہب ضرار بسوی ایشان از عجائب روزگار ست و در حقیقت این تقصیر ست از بحث
و رمی خصم ست بہر حجر و مدر و مسلم را ارتکاب مثل انیمعنی روا نیست نووی در شرح مسلم نفی عذاب قبر را بسوی معتزلہ نسبت
کردہ چنانکہ ناظم درینجا بعمل آوردہ حال آنکہ کتب معتزلہ بر روی زمین موجود ست و ایشان فرسان اسناد و جہابذۂ
نقاد اند پس چرا استثبات در روایت نکردند و در معرفت مذہب خصم باین ہمہ تقصیر راضی شدند و چیزیرا بایشان منسوب
نمودند کہ ہیچ صغیر و کبیر ایشان بدان قائل نشدہ بجان آفرین کہ جنایات بعض بر بعض بسی بزرگ ست ہر طائفہ بسوی
طائفۂ دیگر نسبت ہر بلیہ میکند و آن دیگر این گروہ را با قوالی رمی مینماید کہ وی از آنہا بری ست حال آنکہ حق آنست
کہ ہر مومن ملاحظۂ صحت نقل بطریق معروف کند و از مولای واحد قہار خود در نسبت قولی و عملی بسوی ہر کہ باشد
اندیشہ نماید و گر گفتیم کہ ضرار معتزلی ست باری نسبت مقالۂ یکی بسوی تمام طائفہ یعنی چہ ہمبرین قیاس احوال و ماجریات
طائفۂ مبتدعہ با جماعۂ نجدیہ ست کہ چیزہا بر ایشان بربستہ اند و نشانی از ان در مؤلفات و مقالات این گروہ نیست
و حجج جمع حجت ست بمعنی برہان و دلیل بر اثبات مدعا قطعی باشد یا ظنی و اسنہ جمع سنان ست و سنان آہنی را
گویند کہ در رمح آنرا ترکیب دہند برای طعن و جرح و حجت ہا را گذرندہ تر از سنان از انجہت گفت کہ چنانکہ اسنہ

نفوذ ورا بدان میکنند زیاده بران این براهین ور انکار و از بان نافذه ماضی ست چه معلوم ست که ماضی در غیر محسوس
ابلغ از ماضی در محسوس باشد ابن القیم رحمه الله گفته عذاب قبر چنانکه مقتضای سنت صحیحه ست همچنان متفق علیه اهل سنت
نیز هست ابو عبد الله گفته عذاب قبر حق ست انکار نمیکند آنرا مگر ضال مضل و حنبل گفته ابن عبد الله را از عذاب گور پرسیدم
گفت این همه احادیث صحاح اند بدان ایمان می آریم و اقرار میکنیم و هر چه از آنحضرت صلعم باسناد جید آمده بدان مقریم
و اگر مقر نشویم ورد و دفع کنیم امر خدا را بر خدا رد کرده باشیم قال تعالی وما آتاکم الرسول فخذوه و عذاب قبر حق ست
در گور ها معذب می شوند و نیز ابو عبد الله را شنیدیم میگفت ایمان داریم بعذاب قبر و منکر و نکیر و بسوال عبد و گور و اد
تعالی ثابت میدارد کسانی را که ایمان آورده اند بقول ثابت در حیات دنیا و در آخرت قال المروزی

ان سؤال الملکین من قبر + حق به الایمان فرض فی شهس + سوال مصدرست
و اضافتش بسوی فاعل کرده و آن هر دو فرشته سائل اند و من قبر مفعول به ست و گذشت که سوال
برای میت عام ست مقبور شود یا نه پس اگر چنین میگفت ع ان سؤال الملکین المیتا + حق به الایمان فرض
ثبتا + اشمل می بود و حق امر ثابت متحقق الثبوت را گویند و ثبوت سوال با دله صحیحه متحقق گشته و ایمان نام تصدیق ست
و فرض نزد اکثر واجب را گویند پس تصدیق آنکه دو فرشته نزد مرده می آیند و او را می نشانند و سوال میکنند واجب ست
زیرا که رسول خدا صلعم بدان خبر داده و بر امت تصدیق رسول واجب ست بنا بر ثبوت ادله ثبوت او و از ینجا واجب شد
قبول چیزی که بدان اخبار کرده ست از امور دارین و احوال کونین و تلقی آن بتصدیق قلب بلا امترا و تبین و حمل آن بر
لغت عربیه بغیر تحریف و تاویل و فتح باب غلو و قیل بلکه تصدیق عین قول واجب ست اگر بفهم در آمد فبها و رنه حواله
آن بقائل و عدم تاویل بکذا و کذا می باید و از خدا سوال فهم باید نمود تا آنچه نمیداند علمش را بوی ارزانی دارد و رب
زدني علماً سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا حافظ ابن القیم رح درینمقام چه خوش مضمونی ارشاد کرده و راه راست
طریق رشاد و سداد فرموده و گفته لائق آنست که از رسول خدا صلعم مراد او را فهم کنند بغیر غلو و تقصیر و سخن او را به
آنچه محتملش نیست فرو نیارند و در بیان و هدی که مقصود و مراد اوست کوتاهی نکنند و از اهمال دران و عدول از وی
آنچه از ضلال و عدول از صواب حاصل شده جز خدا کسی آنرا نمی تواند دانست بلکه سوء فهم از خدا و رسول اصل هر
بدعت و ضلالت ست که در اسلام ناشی شده بلکه اصل هر خطا در اصول و فروع ست خصوصاً اگر باین سوء فهم سوء
قصد هم مضاف گردد قدریه و مرجیه و خوارج و معتزله و جهمیه و رافضیه و سائر طوائف بدع که در ضلال و اضلال افتادند
وقوع ایشان دران گمراهی همین سوء فهم از خدا و رسول بوده ست لاغیر تا آنکه دین در دست اکثر مردم موجب این افهام
گردیده و آنچه صحابه از خدا و رسول فهمیده و دانسته بودند مهجور گشته کسی بسوی آن التفات نمیکند و سر بجانب آن
بر نمیدارد و انتهی آری ع مردم اندر حسرت فهم درست * اینکه میگوییم بقدر فهم تست *

اسے قبہ القرآن بالاشارۃ + و وافقت آیاتہ الانارۃ + اثارۃ واضارۃ و وسیع
بمعنی نورست بلکہ او تعالی کتاب خود را اسمی بنور ساختہ و فرمودہ قد جاءکم من اللہ نور
وکتاب مبین یھدی بہ اللہ من اتبع رضوانہ سبل السلام در جمع التشتیت این لفظ را ہمچنین تفسیر کردہ ودر
دیگر نسخ بجای الانارہ آثارہ آمدہ واین اظہرست واوفق بمطلب یعنی عذاب قبر در کتاب عزیز بطریق اشارت
وارد ست نہ بطور صراحت واحادیث نبوی صلعم موافق او بتصریح آمدہ ودرین بیت جواب سوال وارد ودرین مقام ست
یعنی حکمت در عدم ذکر عذاب قبر در قرآن شریف چیست با آنکہ حاجت بسوی وی شدید وایمان بدان وحذر ازان
واتقاء از وی واجب پس در جواب گفت کہ ہرچند در قرآن تصریح بدان نیست اما باشارت النص ثابت ست و
علی الاطلاق غیر مذکور در قرآن نیست و نیز این سوال را دو جواب دیگر اجمالی وتفصیلی ست تفصیلے در شرح قول ناظم
والآیۃ السوال فیہا کامن بیاید واجمالی آنست کہ او تعالی بر رسول خود دو گونہ وحی فرستادہ وایمان بہر دو وعمل بدان
واجب ساختہ وآن دو وحی یکی کتاب و دیگر حکمت ست قال تعالی وانزل اللہ علیک الکتاب والحکمۃ و فرمود ویعلمہم الکتاب والحکمۃ و قوم
من آیات اللہ والحکمۃ وحکمت باتفاق سلف امت وائمہ ایشان سنت ست کہ بر زبان رسول خدا صلعم بدان
اخبار فرمودہ وایمان بدان وتصدیق آن چنانکہ آمدہ واجب ست واین اصل متفق علیہ ست میان اہل اسلام احدی
از ایشان انکارش نمیکند وقد قال صلعم الا انی اوتیت الکتاب ومثلہ معہ الحدیث پس کتاب وسنت اخ وحسنو یکدیگر اند
و در احتجاج متساوی الاقدام وتفصیل این مرام محرر سطور در سلسلۃ العسجد ومنہج الوصول الی اصطلاح احادیث الرسول
نوشتہ فلیراجعہما تواترت بہ الاحادیث التی + قد بلغت سبعین عند العدۃ + تواتر در لغت بمعنی تتابع وپیاپی بودن ست
و در اصطلاح نقل جماعت از جماعت کہ تواطو آنہا بر کذب نزد عقل محال باشد با استواء ہر دو طرف و وسط باسناد
بسوی امر محسوس کہ خبر از وی دہند وتواتر مفید علم قطعی یقینی ست وگفتہ اند افادہ علم استدلالی یا ضروری میکند
وتحقیق این بحث در علم اصول حدیث وفقہ ست ودلیل بر عذاب قبر از قرآن آیہ کریمہ ست قال تعالی یثبت اللہ
الذین آمنوا بالقول الثابت فی الحیوۃ الدنیا وفی الآخرۃ ونتوان گفت کہ این آیہ مکی ست وعلم بعذاب قبر در
مدینہ حاصل شد زیرا کہ عذاب قبر ازین آیہ ماخوذ بطریق مفہوم ست در حق غیر متصف بایمان وبطریق منطوق از آیہ
النار یعرضون علیہا غدوا وعشیا ماخوذ ست واین کریمہ در حق آل فرعون فرود آمدہ وملحق ست بایشان ہر کہ
حکم او حکم کفار ست ومراد بہ ثبات ایشان بر کلمہ توحید تمکن باوست وعدم تزلزل ازان نزد فتنہ دین اگرچہ در نار
انداختہ شوند وعدم ارتیاب بشبہات کافرین ومبتدعین اگرچہ مبتلای آفات انفس واموال شوند وتثبیت در آخرت
عدم توقف در جواب ست نزد سوال در قبر و در حشر و در موقف وعدم دہشت از اہوال قیامت وبالجملہ ثبات ہر کس
در قبر وما بعد او بمقدار ثبات او بر توحید در دنیا ست وہر کہ در ینجا اسرع در اجابت حق ست وی در آنجا اسرع

در تخلص از اہوال خواہد بود و سیوطی در کتاب شرح الصدور بشرح احوال الموتی فی القبور نوشتہ احادیث در بارۂ فتنۂ
قبر کہ عبارت از سوال ملکین ست از انس و براء و تمیم داری و بشیر و ثوبان و جابر بن عبد اللہ و عبد اللہ بن رواحہ
و عبادہ بن صامت و حذیفہ و ضمرہ بن حبیب و ابن عباس و ابن عمر و ابن عمرو و ابن مسعود و عثمان بن عفان و عمر بن الخطاب
و عمرو بن العاص و معاذ بن جبل و ابی امامہ و ابی الدرداء و ابی رافع و ابی سعید و ابی قتادہ و ابی موسی و اسماء
و عائشہ بحدیکہ بتواتر رسیدہ بعدہ احادیث این جماعہ سوق کردہ و این بست و شش کس اند و در در منثور احادیث این
باب را بہفتاد عدد رسانیدہ و این باعتبار طرق خواہد بود نہ باعتبار تعداد رواۃ از صحابہ واللہ اعلم و در جمع الشتیت
گفتہ انہ ساق المصنف فی الدر المنثور کثیرا جدا من الاحادیث گویم بعض احادیث جماعۂ مذکورہ این ست اخرج الشیخان من
طریق قتادہ عن انس قال قال رسول اللہ صلعم ان العبد اذا وضع فی قبرہ و تولی عنہ اصحابہ انہ لیسمع خفق نعالہم قال یاتیہ
ملکان فیقعدانہ فیقولان لہ ما کنت تقول فی ہذا الرجل و عند ابن مردویہ الذی کان بین اظہرکم الذی یقال لہ محمد قال فاما
المومن فیقول اشہد انہ عبد اللہ و رسولہ فیقال لہ انظر الی مقعدک من النار قد ابدلک اللہ بہ مقعدا من الجنۃ قال فیراہما
جمیعا قال قتادہ و ذکر لنا انہ یفسح لہ فی قبرہ سبعون ذراعا و یملأ علیہ خضرا و اما المنافق او الکافر فیقال لہ ما کنت تقول فی
ہذا الرجل فیقول لا ادری کنت اقول ما یقول الناس فیقولان لا دریت و لا تلیت و یضرب بمطارق من حدید ضربۃ
فیصیح صیحۃ یسمعہا من یلیہ الا الثقلین گویم ملائکہ سوال ہذا الرجل گفتند نہ ہذا النبی و غیرہ از الفاظ تعظیم بقصد امتحان
مسئول تا ذکر تعظیم موجب تلقین وی نشود و لیکن او تعالی مومن را بر قول ثابت قائم و دائم میدارد کرمانی گفتہ مطارق
بصیغۂ جمع مؤذن ست بآنکہ ہر جزء از اجزاء آن مطرقہ مطرقہ بر اساس است مبالغۃ انتہی و در غیر این حدیث بجای
قول کافر لا ادری ہاہ ہاہ آمدہ و عن انس بن مالک قال قال رسول اللہ صلعم ان ہذہ الامۃ تبتلی فی قبورہا و ان المومن
اذا وضع فی قبرہ اتاہ ملک فیسأل لہ ما کنت تعبد فان اللہ ہداہ قال کنت اعبد اللہ و یقال ما کنت تقول فی ہذا الرجل فیقول
ہو عبد اللہ و رسولہ فما یسأل عن شیء بعدہا و ینطلق بہ الی بیت کان لہ فی النار فیقال لہ ہذا بیتک کان لک فی النار و لکن اللہ
عصمک و رحمک فابدلک بہ بیتا فی الجنۃ فیقول دعونی حتی اذہب فابشر اہلی فیقال لہ اسکن و ان الکافر اذا وضع
فی القبر اتاہ ملک فینتہرہ فیقول لہ ما کنت تعبد فیقول لا ادری فیقول لہ ما کنت تقول فی ہذا الرجل فیقول کنت اقول
ما یقول الناس فیضربونہ بمطارق من حدید بین اذنیہ فیصیح صیحۃ یسمعہا من یلیہ الا الثقلین اخرجہ احمد و ابو داؤد و البیہقی
فی عذاب القبر و این حدیث دلیل ست بر آنکہ سوال ملکین در قبر شامل مومن و کافر ہر دو ست و ضارب منکر و نکیر اند یا غیر این
ہر دو و در حدیث براء خواہد آمد کہ فرشتہ کور و کر و گنگ ست با گرز آہنین بروی برگمارند کہ اگر بر کوہ زند خاک گردد
و نعوذ باللہ منہ و عنہ رضی اللہ عنہ یرفعہ قال یدخل منکر و نکیر علی المیت فی قبرہ فیقعدانہ فان کان مومنا قالا لہ
من ربک قال اللہ قالا و من نبیک قال محمد صلی اللہ علیہ وسلم قالا و من امامک قال القرآن فیوسعان علیہ قبرہ و ان کان

کافر ایقولان له من ربک قال لا ادری قالا و من نبیک قال لا ادری قالا و من امامک قال لا ادری فیضربانه بالعمود ضربة
حتی یلتہب القبر نارًا او یضیق علیه حتی تختلف اضلاعه اخرجه الدیلمی درین حدیث سوال از امام زیادہ کردہ و این دلیل است
برآنکہ اہل قرآن ثابت القول در جواب خواہند ماند ان شاء اللہ تعالیٰ و ہر کہ با قرآن سروکار ندارد خدا حافظ او ست تا چہ
جواب بہ ہد و عن البراء بن عازب رضی اللہ عنہ قال خرجنا مع رسول اللہ صلعم فی جنازة رجل من الانصار فانتہینا الی
القبر ولما یلحد فجلس رسول اللہ صلعم وجلسنا حوله کانما علی رؤوسنا الطیر وفی یده عود ینکت به الارض فرفع رأسه وقال استعیذوا
باللہ من عذاب القبر مرتین او ثلاثا ثم قال ان العبد المومن اذا کان فی انقطاع من الدنیا واقبال من الآخرة نزل الیه ملائکة
من السماء بیض الوجوه کان وجوہہم الشمس معہم اکفان من اکفان الجنة وحنوط من حنوط الجنة حتی یجلسوا منه مد البصر ویجیٔ ملک
الموت حتی یجلس عند راسه فیقول ایتہا النفس المطمئنة اخرجی الی مغفرة من اللہ ورضوان فتنسل کما تنسل القطرة من فی
السقاء وان کنتم ترون غیر ذلک فیاخذها فاذا اخذها لم یدعوها فی یده طرفة عین حتی یاخذوها فیجعلوها فی ذلک الکفن وفی ذلک الحنوط ویخرج منہا کاطیب
نفحة مسک وجدت علی وجه الارض فیصعدون بہا فلا یمرون علی ملأ من الملائکة الا قالوا ما ہذا الروح الطیب فیقولون فلان بن فلان باحسن اسمائه
فی الدنیا حتی ینتہوا بہا الی السماء الدنیا فیستفتحون له فیفتح فیشیعه من کل سماء مقربوہا الی السماء التی تلیہا حتی ینتہی الی السماء السابعة فیقول اللہ تعالیٰ
اکتبوا کتاب عبدی فی علیین واعیدوه الی الارض فانی منہا خلقتہم وفیہا اعیدہم ومنہا اخرجہم تارة اخری فیعاد روحه
فی جسده فیاتیه ملکان فیجلسانه فیقولان له من ربک فیقول اللہ ربی فیقولان له ما دینک فیقول دینی الاسلام فیقولان
ما ہذا الرجل الذی بعث فیکم فیقول ہو رسول اللہ صلعم فیقولان وما علمک فیقول قرأت کتاب اللہ فآمنت به وصدقت
فینادی مناد من السماء ان صدق عبدی فافرشوه من الجنة والبسوه من الجنة وافتحوا له بابا الی الجنة فیاتیه من روحہا و
طیبہا ویفسح له فی قبره مد بصره ویاتیه رجل حسن الوجه حسن الثیاب طیب الریح فیقول له ابشر بالذی یسرک ہذا یومک الذی
کنت توعد فیقول له من انت فوجہک الوجه الحسن یجیٔ بالخیر فیقول انا عملک الصالح فیقول رب اقم الساعة رب اقم الساعة حتی ارجع الی اہلی
ومالی قال وان العبد الکافر اذا کان فی انقطاع من الدنیا واقبال من الآخرة نزل الیه ملائکة من السماء سود الوجوه معہم
المسوح فیجلسون منه مد البصر ثم یجیٔ ملک فیجلس عند راسه فیقول ایتہا النفس الخبیثة اخرجی الی سخط من اللہ وغضب فتفرق
فی جسده فینتزعہا کما ینتزع السفود من الصوف المبلول فیاخذها فاذا اخذها لم یدعوها فی یده طرفة عین حتی یجعلوها
فی تلک المسوح ویخرج منہا کانتن جیفة وجدت علی وجه الارض فیصعدون بہا فلا یمرون علی ملأ من الملائکة الا قالوا ما ہذه
الروح الخبیث فیقولون فلان بن فلان باقبح اسمائه التی کان یسمی بہا فی الدنیا حتی ینتہی به الی السماء الدنیا فیستفتح فلا
یفتح له ثم قرأ رسول اللہ صلعم لا تفتح لہم ابواب السماء فیقول اللہ تعالیٰ اکتبوا کتابه فی سجین فی الارض السفلی فیطرح روحه
طرحا ثم قرأ رسول اللہ صلعم ومن یشرک باللہ فکانما خر من السماء فتخطفه الطیر او تہوی به الریح فی مکان سحیق فیعاد روحه فی
جسده ویاتیه ملکان فیجلسانه فیقولان له من ربک فیقول ہاه ہاه لا ادری فینادی مناد من السماء الدنیا ان کذب عبدی

فافرشوا له من النار وافتحوا له بابا الی النار فیاتیه من حرها وسمومها ویضیق علیه قبره حتی تختلف اضلاعه ویاتیه رجل
قبیح الوجه قبیح الثیاب منتن الریح فیقول ابشر بالذی یسوءک هذا یومک الذی کنت توعد فیقول من انت فوجهک الوجه
الذی یجئ بالشر فیقول انا عملک الخبیث فیقول رب لا تقم الساعة رب لا تقم الساعة اخرجه الطیالسی وابن ابی شیبة
فی المصنف واحمد بن حنبل وهناد بن السری فی الزهد وعبد بن حمید وابو داؤد وابن جریر وابن مردویه والحاکم وصححه
ابن ابی حاتم والبیهقی فی کتاب عذاب القبر وعن ابی سعید الخدری قال شهدت مع رسول الله صلعم جنازة فقال ایها
الناس ان هذه الامة تبتلی فی قبورها فاذا الانسان دفن فتفرق عنه اصحابه جاءه ملک فی یده مطراق فاقعده فقال
ما تقول فی هذا الرجل فان کان مومنا قال اشهد ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله فیقول صدقت
ثم یفتح له بابا الی النار فیقول هذا کان منزلک لو کفرت بربک واما اذا آمنت فهذا منزلک فیفتح له بابا الی الجنة فیرید
ان ینهض الیه فیقول له اسکن ویفسح له فی قبره وان کان کافرا او منافقا قیل له ما تقول فی هذا الرجل فیقول لا ادری سمعت الناس
یقولون شیئا فیقول لا دریت ولا تلیت ولا اهتدیت ثم یفتح له باب الی الجنة فیقول هذا منزلک لو آمنت بربک فاما اذا
کفرت به فان الله ابدلک به هذا ویفتح له باب الی النار ثم یقمعه مقمعة بالمطراق یسمعها خلق الله غیر الثقلین فقال بعض القوم
یا رسول الله ما احد یقوم علیه ملک فی یده مطراق الا هیل عند ذلک فقال رسول الله صلعم یثبت الله الذین آمنوا بالقول
الثابت اخرجه احمد وابن ابی الدنیا فی ذکر الموت وابن ابی عاصم فی السنة والبزار وابن جریر وابن مردویه والبیهقی بسند
صحیح یقال هاله الشئ هولا افزعه کما فی القاموس و مطراق بر وزن مفعال بکسر میم از طرق بمعنی ضرب است و مقمعه
بهیچو مکنسه بمعنی عمود حدید و احادیث در ثبوت آنچنین چنانچه ناظم گفته متواتر اند و همه افاده علم میکنند و حافظ ابن القیم بسیح
آیات دیگر دال بر عذاب قبر ذکر کرده وگفته این آیه خاص درباره سوال ملکین است پس گفته ذکر نعیم و عذاب
برزخ در قرآن مجید در چند موضع آمده منها قوله تعالی ولو تری اذ الظالمون فی غمرات الموت والملائکة باسطوا
ایدیهم اخرجوا انفسکم الیوم تجزون عذاب الهون بما کنتم تقولون علی الله غیر الحق وکنتم عن
آیاته تستکبرون و این خطاب است ظالمان را نزد موت و ملائکه راستگو هستند خبر دادند که آنها جزا داده شوند بعذاب
هون اگرچه این عذاب از ایشان تا انقضای دنیا متاخر گردد زیرا که بصحت پیوسته که بآنها گفته شود الیوم تجزون گوئیم
ابن عباس در تفسیر آیه باسطوا ایدیهم گفته ای بالعذاب وحق تعالی فرموده فوقاه الله سیئات ما مکروا وحاق
بآل فرعون سوء العذاب النار یعرضون علیها غدوا وعشیا ویوم تقوم الساعة ادخلوا آل فرعون
اشد العذاب و این عذاب داین ست که ذکر صریحش کرده و احتمال غیر آن ندارد و زمخشری گفته ویستدل بهذه الآیة
علی عذاب القبر انتهی گوئیم شیخین از حدیث ابن عباس روایت کرده اند که ان النبی صلعم مر بقبرین فقال انهما یعذبان وما یعذبان
فی کبیر اما احدهما فکان لا یستنزه من البول واما الآخر فکان یمشی بالنمیمة الحدیث و مسلم از زید بن ثابت آورده قال

بینا رسول اللہ صلعم فی حایط لبنی النجار علی بغلتہ ونحن معہ اذ حادت فکادت تلقیہ فاذا قبر خمستہ او ستہ او اربعۃ فقال من
یعرف اصحاب ہؤلاء القبور فقال رجل انا یا رسول اللہ قال فمتی مات ہولاء قال ماتوا فی الاشراک قال ان ہذہ الامۃ تبتلی فی
قبورہا فلولا ان لا تدافنوا لسالت اللہ ان یسمعکم عذاب القبر الذی اسمع منہ ثم اقبل علینا فقال تعوذوا باللہ من عذاب القبر تعوذوا
باللہ من عذاب القبر تعوذوا باللہ من الفتن ما ظہر منہا وما بطن الحدیث و در مسلم و سنن از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ مروی ست ان
النبی صلعم قال اذا فرغ احدکم من التشہد الاخیر فلیتعوذ باللہ من اربع من عذاب جہنم ومن عذاب القبر ومن فتنۃ المحیا والممات
ومن فتنۃ المسیح الدجال و در صحیح مسلم وغیرہ از حدیث ابن عباس آمدہ انہ صلعم کان یعلمہم ہذا الدعا کما یعلمہم السورۃ من القرآن
اللہم انی اعوذ بک من عذاب جہنم واعوذ بک من عذاب القبر واعوذ بک من فتنۃ المحیا والممات واعوذ بک من فتنۃ المسیح
الدجال و در صحیح ست از حدیث ابی ایوب قال خرج النبی صلعم وقد وجبت الشمس فسمع صوتا فقال الیہود تعذب فی قبرہا
و ہم در صحیح ست از عایشہ قالت دخلت علیّ عجوز من عجائز المدینۃ فقالت ان اہل القبور یعذبون فی قبورہم قالت
فکذبتہا ولم انعم ان اصدقہا قالت فخرجت ودخل علیّ رسول اللہ صلعم فقلت یا رسول اللہ ان عجوزا من عجائز یہود المدینۃ
دخلت علیّ فزعمت ان اہل القبور یعذبون فی قبورہم قال صدقت انہم یعذبون عذابا تسمعہ البہائم کلہا فما رایتہ بعد فی
صلوۃ الا یتعوذ من عذاب القبر بعض اہل علم گفتہ اند وبہمین سبب مردم دواب مغلہ خود را بسوی قبور یہود ونصاری و
قرامطہ ونحو ایشان می برند چون خیل مذکور عذاب قبر می شنود بایہنا خوفی وفزعی پیدا میگردد وحرارتش مغل را دور میکند
گویم مغل بضم میم وغین معجمہ ست در قاموس گفتہ مغلت الدابۃ کمنع ونصر فہی مغلۃ اکلت التراب مع البقل فاخذہا وجع فی بطنہا
انتہی حاصل آنکہ درد شکم چہارپایہ را کہ از خوردن خاک وترہ بہم میرسد بشنوانیدن عذاب گورکسان مذکور مداوا وعلاج
میکنند ونعوذ باللہ منہ قرطبی در تذکرہ نوشتہ کہ ابو محمد بن عبد الحق گفتہ کہ حدیث کرد مرا فقیہ حکیم ابو الحکم بن مرجان وبود
از اہل علم وعمل کہ مردہ را در قریہ کہ در بلندی اشبیلیہ بود دفن کردند چون از دفن او فارغ شدند در گوشہ نشستہ سخن میکردند
ودابۂ قریب ایشان میچرید ناگاہ آن جانور ترسناک شدہ ردی بسوی قبر آورد وگوش خود بران نہاد گویا چیزی می شنود
بعدہ پشت دادہ بگریخت وباز بسوی گور آمدہ گوش نہاد گویا چیزی می شنود باز گریختہ برگشت وچند بار چنین کرد گفت
پس عذاب قبر را یاد کردم وقول آنحضرت صلعم را یاد آوردم کہ انہا تعذب فی قبورہا عذابا تسمعہ الدواب بعدہ قرطبی
ضغطۂ قبر را ذکر کردہ وگفتہ ضغطۂ قبر برای ہر یکی می باشد اگرچہ صالح ونیکوکار بود در حدیث عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ
آمدہ کہ فرمود رسول خدا صلعم ہذا الذی تحرک لہ عرش الرحمن وفتحت لہ ابواب السماء وشہدہ سبعون الف ملک من الملائکۃ
لقد ضم ضمۃ ثم فرج عنہ اخرجہ النسائی وقال یعنی سعد بن معاذ وعن عایشۃ قالت قال رسول اللہ صلعم ان للقبر ضغطۃ
لو نجا منہا احد لنجا منہا سعد بن معاذ رواہ النسائی ودرین باب حدیثہا ذکر کردہ کہ دلالت دارند بر آنکہ ہیچ یکی از ضغطۂ
قبر نجات نمی یابد بعدہ بابی در ذکر منجی از ضغطۂ قبر ذکر نمودہ وحدیثی آوردہ کہ فرمود آنحضرت صلعم من قرأ قل ہو اللہ احد

في مرضه الذي يموت فيه لم يفتن في قبره وامن من ضغطة القبر وحملته الملائكة يوم القيامة باكفها حتى تجيزه الصراط الى الجنة
گفته كه اين حديث حسن غريب است نصر بن حماد بجلى بدان متفرد بوده و روى ابو هريرة عن النبي صلعم اتدرون فيمن انزلت
هذه الآية فان له معيشة ضنكا ونحشره يوم القيامة اعمى اتدرون ما المعيشة الضنكى قالوا الله ورسوله اعلم قال عذاب القبر والذي
نفسي بيده انه ليسلط تسعة وتسعون تنينا اتدرون ما التنين تسع وتسعون حية لكل حية تسعة رؤس ينفخون في جسمه ويلسعونه
في جسمه ويلسعونه ويخدشونه الى يوم القيامة اخرجه البزار وابن ابي حاتم ببعض اختصار واللفظ الذي نقلناه لفظ القرطبي و در تفسير
معيشة ضنكى چند حديث آمده وآن عذاب قبرست وذكر حيات دران بوجوه كثيره ثابت شده عن ابي سعيد الخدري مرفوعاً
في قوله معيشة ضنكى قال عذاب القبر اخرجه سعيد بن منصور في مسنده وعبد بن حميد وابن جرير وابن المنذر وابن ابي
حاتم وصححه وابن مردويه والبيهقي في كتاب عذاب القبر ومثله عن ابي هريرة مرفوعا ولفظ عبد الرزاق قال يضيق عليه قبره حتى
تختلف اضلاعه ولفظ ابن ابي حاتم قال ضمة القبر وعنه قال المعيشة الضنكى ان يسلط عليه تسعة وتسعون حية ينهشون لحمه حتى
تقوم الساعة اخرجه البيهقي وعن ابي هريرة قال قال رسول الله صلعم المومن في قبره في روضة خضراء ويرحب له في قبره
سبعين ذراعا ويضيء حتى يكون كالقمر ليلة البدر هل تدرون فيما انزلت فان له معيشة ضنكى قالوا الله ورسوله اعلم قال عذاب
الكافر في قبره يسلط عليه تسعة وتسعون تنينا هل تدرون ما التنين حية لكل حية سبعة رؤس يخدشونه ويلسعونه وينفخون في
جسمه الى يوم القيامة اخرجه ابن ابي الدنيا في ذكر الموت والحكيم الترمذي وابو يعلى وابن جرير وابن المنذر وابن ابي حاتم وصححه
حبان وابن مردويه والبيهقي هذيل بن شرحبيل گفته ارواح آل فرعون در اجواف طيور سود است صبح وشام ميكند بر آتش
عرض وابن مسعود بجاى آتش لفظ جهنم گفته وابو هريره در صراخ ميكرد هر گاه وبيگاه وميگفت رفت شب آمد صبح
عرض كرده شد آل فرعون بر آتش پس احدى آواز او نمى شنيد مگر آنكه پناه ميخواست از آتش مردى اوزاعى را گفت اى
ابا عمرو پرندگان سياه را مى بينيم كه فوج فوج از بحر مى برآيند وشمار آنها جز خدا هيچ كسى نميداند وچون وقت شام مى شود مثل
آن سفيد ميگردند گفت شما اين را دريافته گفتند آرى گفت در حوصل اين طيور آل فرعون است كه عرض كرده مى شوند
بر نار صبح وشام وبر ميگردند اين طيور بسوى آشيانه هاى خود وحال آنكه سوخته شد پرهاى ايشان وسياه گشت ورويد
بران پر سفيد وبرافتاد سياهى باز معروض ميشوند بر نار وبر ميگردند بسوى آشيانه اين ست دأب آنها در دنيا وچون روز
قيامت آيد حق تعالى فرمايد ادخلوا آل فرعون اشد العذاب وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه
وسلم ان احدكم اذا مات عرض عليه مقعده بالغداة والعشي ان كان من اهل الجنة فمن اهل الجنة وان كان من اهل النار فمن اهل
النار فيقال هذا مقعدك حتى يبعثك الله اليه يوم القيامة اخرجه ابن ابي شيبة والبخاري ومسلم زاد ابن مردويه ثم قرء النار يعرضون
عليها غدوا وعشيا والآية السوال فيها كالمس + يثبت الله الذين آمنوا + مراد بسوال درآيه همان ست كه تعبير ازان
بيشتر باشاره گذشته بمعنى كمون دليل آنست كه ادله سنت بتفسير اين سوال آمده كما يدل له ما اخرجه الطيالسي وابن جرير

و ابو داؤد و الترمذی و النسائی و ابن ماجه و ابن حبیب و ابن المنذر و ابن ابی حاتم و ابن مردویه و البیهقی فی کتاب
عذاب القبر عن البراء بن عازب ان رسول الله صلعم قال المسلم اذا سئل فی القبر یشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله صلعم
فذلک قوله سبحانه و تعالی یثبت الله الذین امنوا بالقول الثابت فی الحیوة الدنیا و فی الاخرة و طیبی در شرح مشکوة
گفته درین آیه دلیل بر عذاب مومن در قبر نیست پس چه قسم آنرا نازل در باره عذاب قبر گفته اند جوابش آنست که
شاید احوال بنده را در قبر عذاب قبر نام نهاده اند بطریق تغلیب و فتنه مومن برای ترغیب و ترهیب باشد و قبر مقام
هول و وحشت ست و لقاء ملکین عادة انسان را سراسیمه و پریشان میکند و گرانی نیز باشند آن جواب گفته و کلام
در ثبوت عذاب قبر از آیات کریمات و احادیث بینات پیشتر گذشته فلیراجعه و چون زنادقه بر قول بعذاب قبر ایرادها
کرده اند ناظم رح اشارت بسوی آن کرده و گفته و کوننا اذا کشفنا الموتی + لم نر حسا منهم و صوتا + یعنی موتی
را بعد وضع در قبور بر حال سابق و بدستور می یابیم و اثری از عذاب و تغییری در حالت سابقه نمی بینیم در جمع تشتیت
گفته سے فصل وهذا فی عذاب القبر جمیعا اورده فی النکر + لانه یختص بالسوال + کما یفیده الناظم
الجلال + یعنی عبارت سیوطی رح موهم آنست که انکار منکر مخصوص بسوال ملکین ست با آنکه این انکار عام ست شامل
همه آنچه از عذاب قبر و هول حدیث واقع شده گویا مرادش آنست که چون انکار سوال کرده‌اند و آن اول واقعه در قبر ست
معلوم شد که انکار ما بعدش هم میکنند و عبارت این اشارت آنست که زنادقه ملاحده که انکار عذاب قبر و سعت و ضیق
او میکنند میگویند که نزد کشف قبور ملائکه ضاربین میت بمطارق حدید و حیات و ثعابین و نار متاجج ما را یافته نمی شود
بلکه اگر بر چشم مرده زیبق نهیم یا بر سینه او دانه خردل بگذاریم آنرا بر حالش می یابیم هرگز حرکتی و تغیری در ان محسوس
نمی شود و مساحت قبر نیز بمساحت بر حال سابق ست فسحت مد بصر و ضیق موضع زائد و کم نمیگردد و این مغاک تنگ کجا
گنجائش مرده و ملائکه و صور موحشه یا مونسه میدارد و آخوان زنادقه از اهل ضلال و بدع میگویند که هر حدیث مخالف
مقتضای حس و عقل مقطوع الخطاست و تخطیه از ناقل او ست و مصلوب را بر چوب می بینیم که حرکت نمیکند و مسئول
و مجیب نمیگردد و جسم او فروخته نمی شود و هر کرا سباع مفترس و طیور نهش کرده اند و اجزا او در بطون سباع و حواصل
طیور و شکمهای ماران و مدارج ریاح متفرق گشته وی چگونه مسئول می تواند شد هر گاه مسئلت ملکین برای هیچ کس متصور
نیست و با اینهمه قبر هیچ قسم برای او روضه از ریاض جنت یا حفره از حفر نار نمی تواند شد و کجا اینقدر تنگ می تواند گشت
که اضلاع او ملتئم گردد بلکه این همه اشارت بسوی حالاتی ست که بر روح از عذاب روحانی وارد میشود و برای اینها
بر موضوع لغت عرب شود هیچ حقائق نیست آین ست آنچه قرطبی و ابن القیم و غیر هما از ایراد منکرین عذاب قبر ذکر
کرده اند و ناظم بسوی جواب این ایراد اشارت کرده و گفته   اجاب عنه المالکی المغربی + اعنی ابابکر
هو ابن العربی + یعنی ابو بکر بن عبد الله اینی ختم الحفاظ ابن بشکوال در کتاب الصلة احوال

و رحلت او بسوی شرق و بغداد و مصر و اسکندریه ذکر کرده و بر وی ثنا کرده و گفته ولادتش شب پنجشنبه بست و دوم
شعبان سنه چهار صد و شصت و هشت بوده و وفات بماه ربیع الآخر ببلده فاس وقت صبح در سنه پنجصد و چهل و سه اتفاق
افتاده و جوابی که جلال بسوی آن اشارت کرده قرطبی ذکرش چنین نموده که او تعالی ما حییات مدفونین و مصلوبین را از
چشم مکلفین محجوب ساخته چنانکه رویت ملائکه را محجوب کرده با آنکه انبیاء علیهم السلام ایشانرا دیده اند و هر که انکار این معنی
میکند وی را باید که از نزول جبریل علیه السلام منکر شود حالانکه حق تعالی در صفت شیاطین ارشاد کرده ست انه یراکم هو

وقبیله من حیث لا ترونهم انتهی و سیوطی بسوی آن چنین اشارت نموده سه بانما الادراک معنی یخلق +

لمن یشاء ومن یشاء یوثق + یعنی ادراک بصر معنی ست که خالق او حق تعالی ست پس گاهی برای زید می آفریند نه برای
عمرو و گاهی رویت کثیر را قلیل و قلیل را کثیر میسازد قال تعالی و اذ یریکموهم اذ التقیتم فی اعینکم قلیلا و
یقللکم فی اعینهم ابن مسعود گفته کفار روز بدر آنقدر در چشم ما قلیل گشتند که مردی را که در پهلوی من بود گفتم
ایشانرا هفتاد کس می بینیم گفت نه بلکه صد کس اند تا آنکه مردی را از انها گرفتار کرده پرسیدیم وی گفت ما هزار کس
بودیم بلکه شیطان آن روز ملائکه را دید که قتال میکنند و مشرکان ندیدند قال تعالی و اذ زین لهم الشیطان اعمالهم
الی قوله انی اری ما لا ترون و درین باب روایات ست و این دلیل ست بر قول ابن العربی که ادراک بصر مخلوق

خداست برای هر که میخواهد میدهد و از هر که میخواهد باز میدارد و ولیس بالطبع ولا بالذات + ولا باسباب ولا صفات +

درین بیت اشارت ست بسوی خلاف معتزله که چون موانع هشتگانه مرتفع شود رویت واجب گردد و بسط این مسئله
در علم اصول ست و طبع و طباع بالکسر و طبیعت بیک معنی ست مراد بدان سجیه ایست که انسان بران مطبوع شده ست
حاصل آنکه ادراکش از انسان بالطبع یا بالذات یا باسباب و صفات نمی آید بلکه بخلق و مشیت او تعالی می باشد و در بعض
نسخ بجای باسباب لفظ بالافعال آمده و هر دو افاده معنی مراد میکنند بعده ابن العربی استدلال دیگر کرده چنانکه ناظم گفته

الا تری جبرائیل حین انزله + بالوحی نکلیما کمثل الصلصله + فاعل انزله او تعالی ست و حین بمعنی
وقت ست و درین بیت اشارت ست بحدیث عایشه ان الحرث بن هشام سأل رسول الله صلعم کیف یاتیک الوحی فقال احیانا
یاتینی مثل صلصلة الجرس و هو اشده علیّ فیفصم عنی وقد وعیت عنه الحدیث اخرجه البخاری وغیره در فتح الباری نوشته
صلصله بدو صاد مهمله مفتوحه ولام ساکن در اصل آواز افتادن بعض آهن بر بعض ست بعده اطلاقش بر هر آوازی که طنین
وار دارد آمده و صلصله مذکور درینجا صوت فرشته بوحی ست خطابی گفته مراد آنست که صوتی متدارک مسموع ست
اولا آن را می شنود سپس آنرا فهم میکند و گویند که آواز پرهای فرشتگان ست انتهی گوییم مراد ناظم درینجا معنی اول
و وجه شدتش آنست که فهم از کلامیکه مثل صلصله باشد مشکل تر از فهم سخن مردی ست که تخاطب معهود میکند و معنی

یفصم یقلع و یتجلی ما یغشانی ست و وعیت بمعنی حفظت ست یسمعه النبی ثم یرتفع + وصحبه من حوله لا یسمع +

این بیت تمام استدلال مذکورست یعنی جبرئیل می آمد و حاضران او را نمی دیدند و آنحضرت صلعم میدید و القاء وحی میکرد و آنحضرت صلعم تلقی میفرمود و دیگران آنرا نمی شنیدند با آنکه در یکجا نشسته می بودند پس رویت و سماع مخصوص بآنحضرت می بود و ازینجا ثابت شد که این همه از طرف خداست آدمی را دران دخل و اختیار نیست بعده ناظم گفته وضوهبتا

القول فی المراد + نخالهٔ الامام فی الارشاد + مراد بامام ابو المعالی عبد الملک بن محمد بن عبد الله جوینی معروف بامام الحرمین فقیه شافعی ست ابن خلکان بروی ثنا کرده و گفته اعلم متاخرین از اصحاب شافعی بود علی الاطلاق و امامتش مجمع علیه و غزارت ماده و نفع او در علم از اصول و فروع و ادب و غیر ذلک متفق علیه بوده و در ذکرش اطالت کرده و مؤلفاتش برشمرده منجملهٔ آن یکی ارشادست یعنی وی نیز در جواب منکر عذاب قبر مثل ابن العربی پاسخ گذارده و برد انکار منکر پرداخته و حجة الاسلام فی الاحیاء + و کو امام راح ذا اکتفاء + یعنی امام حجة الاسلام محمد بن محمد بن محمد غزالی که شاگرد امام الحرمین جوینی ست در کتاب خود احیاء علوم الدین منکر عذاب قبر را مثل جوینی جواب داده سید محمد بن اسمعیل امیر گفته و هو من انفس الکتب و اجلها قدرا اگوییم این مدح صحیح ست لیکن خالی از بعض مواد فاسده نیست مثل مادهٔ احادیث موضوعه و مادهٔ فلسفه و جز آن اما بعض اهل علم بتطهیر احیاء از مواد فاسده پرداخته اند و بالجمله حاصل جواب غزالی در کتاب مذکور درین مسئله آنست که در تصدیق امثال این مسائل سه مقام ست یکی که اظهر و اصح و اسلم ست آنست که تصدیق بوجودش باید کرد و با آنکه این حیات میت را می گزند لیکن ما اینها را نمی بینیم چه این چشم دنیا صالح مشاهدهٔ امور ملکوتیه نیست و هرچه تعلق بآخرت دارد از عالم ملکوت ست نمی بینی که صحابه چه قسم ایمان بنزول جبرئیل علیه السلام آورده اند حال آنکه جبرئیل را ندیدند و تصدیق کردند که رسول خدا صلعم جبرئیل را مشاهده میفرماید پس اگر ایمان باین معنی نیست تصحیح ایمان در بارهٔ ملائکه و وحی اهم تر باشد و اگر ایمان بمشاهدهٔ نبی صلعم و عدم مشاهدهٔ امت حاصل و باین معنی جائز پس در حق میت چه قسم جائز نمی تواند شد و چنانکه ملائکه مشابه آدمیان و حیوانات نیستند همچنین حیات و عقارب که میت را می گزند از جنس حیات و عقارب این جهان ما نیستند بلکه جنس دیگر اند که بحاسهٔ دیگر مدرک می شوند مقام دوم آنست که حال نائم را یاد کنند که در خواب می بیند که مار او را میگزد و او متالم می شود تا آنکه در خواب فریاد می آرد و جبین او عرق می ریزد و از جای خود منزعج میگردد و این همه را بنفس خود ادراک می نماید و مثل شخص بیدار بدان متاذی میگردد و وی این حال را مشاهده میکند و تو آنرا در ظاهر ساکن می بینی و حوالی او حیات موجوده را در حق وی و عذابی را که دران گرفتارست نمی یابی زیرا که در حق تو مشاهده نیست و چون عذاب و الم لدغ موجودست پس هیچ فرق در میان حیهٔ متخیل و مشاهد نیست مقام سوم آنکه این صفات مهلکات منقلب بموذیات و مولمات میگردند نزد موت و المش مثل الم لدغ حیات می باشد بغیر وجود حیات و انقلاب صفت موذی ست چنانکه موذی میگردد عشق نزد موت معشوق انتهی لیکن اول اولی ست و مراد ناظم از مصراع دوم آنست که جماعتی از ائمه اکتفا بجواب قاضی ابن العربی

کرده اند و در بعض نسخ بجای اکتفا اقتفا واقع شده یعنی درین جواب پیروی قاضی نموده و حاصل هر دو لفظ یک معنی ست
و حافظ ابن القیم رح در جوابش بسط کرده و در کتاب الروح بر جواب قاضی زیاده نموده و گفته هر که مقر بقدرت و تعالی ست
چه قسم انکار ازینمعنی می تواند کرد که وی بعض ابصار خلق را از حوادث مصروف میدارد بنا بر حکمت و رحمت برای ایشان
زیرا که طاقت رویت و سماعش نمیدارند و بنده در بصر و سمع اصغر ازان ست که برای مشاهدهٔ عذاب قبر ثابت می تواند ماند
چه بسیاری ازانها که عذاب قبر را شنیده اند بهوش افتاده و مغشی علیه گردیده و اندک زمان متمتع بعیش نشده و بعض
از ایشان کشف این قناع کردند فی الفور جان بجان آفرین سپردند پس چه قسم انکار حکمت الٰهی در ارسال غطا حائل میان
ملکین و رویت عذاب قبر میتوان نمود آری نزد کشف غطا عیانا مشاهده وست بهم دهد وانچه معقول ست محسوس گردد
و چون یکی از ما قادر بر ازالهٔ زیبق و خردل از چشم و سینه سیت ست و بسرعت آنرا سدمی تواند کرد پس ملک چگونه ازان
عاجز می تواند شد و چه قسم او تعالی بران قادر نخواهد بود با آنکه وی بر هر شی قادر ست و نیست قیاس امر برزخ بر مشهود مردم
مگر محض جهل و صرف ضلال و تکذیب اصدق صادقین و تعجیز رب العالمین و سر مسئله آنست که این سعت و ضیق و اضاءت
و ظلمت و خضرت و نار از جنس معهود این عالم نیست و بنی آدم مشاهده همان چیز میکنند که از جنس این عالم ست وانچه از امر
آخرت ست بران پرده انداخته اند تا اقرار بدان و ایمان بآن سبب سعادت باشد و عجب تر ازین آنست که دو کس
پهلوی یکدیگر مدفون می شوند آن یکی در مغاکی از آتش ست و حرش تا همسایهٔ او نمیرسد و این دیگر در چمن بهشت ست و
نعیمش تا جار او نمیرسد و قدرة الرب اوسع و اعجب من ذلک بلکه او تعالی خود درین دار ما را از آیات قدرت خویش چیزها
وا نموده که شمار نتوان کرد ولکن نفوس بنی آدم آشفتهٔ تکذیب شی نامعلوم ست الا من وفقه الله و عصمه و اگر همگنان را
بران مطلع سازد حکمت تکلیف و ایمان بالغیب زائل گردد و مردم از دفن موتی باز مانند کما فی الصحیح لولا ان لا تدافنوا
سالت الله ان یسمعکم من عذاب القبر ما اسمع و چون این حکمت در حق بهائم منتفی ست لهذا ایشان سماع و ادراک آن دارند
چنانکه ذکر بغله نبوی گذشته صاحب من محمد بن وزیر حرانی گفته که از خانهٔ خود بعد عصر بسوی بستان برآمدم و قبیل غروب
شمس میان قبرستان رسیدم گوری را دیدم گویا اخگر آتش ست و مرده میان اوست چشم خود را مالیدم و گفتم مگر در خوابم
و ملتفت بسوی سور بلد شدم و گفتم نائم نیم و بخانه آمدم و من مدهوشم اهل خانه طعام آوردند خوردن نتوانستم بشهر اندرون
رفتم و از صاحب آن قبر پرسیدم گفتند وی مکاس ست که امروز وفات یافته غرضکه رویت نار در قبر مثل رویت ملائکه
و جن ست که احیانا برای بعض کسان بمشیت الٰهی اتفاق می افتد ابن ابی الدنیا از شعبی آورده ان رجلا قال للنبی صلعم
مررت ببدر فرایت رجلا یخرج من الارض فیضربه رجل بمقمعة حتی یغیب فی الارض ثم یخرج فیفعل به ذلک قال فرای ذاک ابو جهل
بن هشام یعذب الی یوم القیامة و ازین جنس واقعات و حکایات بسیار ست که این مختصر گنجائش ذکر آن ندارد و آما
رویت منام پس ذکرش خواهان دفاتر ضخیمه باشد و هر که بران وقوف خواهد باید که بکتاب المنامات ابن ابی الدنیا

وکتاب البیان قیروانی و قصر الآمال وجز آن رجوع فرماید و آو تعالی امر آخرت و تفصیل بهارا از ادراک مکلفین درین دار فانی محجوب ساخته و این کمال حکمت بالغه ست تا مومنین بالغیب از غیر خود ممتاز گردند و اول این معامله آنست که ملائکه بر محتضر فرود آمده نزدیک وی می نشینند و وی ایشان را عیانا مشاهده میکند و با ایشان اکفان و حنوط از جنت یا نار می باشد و آمین میگویند بر دعای حاضرین بخیر یا بشر و سلام میکنند بر محتضر و وی جواب سلام ایشان میدهد گاهی بعبارت وگاهی باشارت وگاهی بقلب نزد عدم تمکن از نطق و اشارت و بعض حاضرین آن را می شنوند که میگوید مرحبا اهلا وسهلا بهذه الوجوه و شیخ الاسلام ابن تیمیه رح گفته محتضری را شنیدم میگفت علیک السلام هاهنا فاجلس و قصه خیر نساج مشهور ست که وی نزد موت خود بگفت اصبر عافاک الله فان ما امرت به لایفوت وما امرت به یفوت بعده آب خواست و وضو کرد و نماز گذارد وگفت امض لما امرت وبمرد و ابن ابی الدنیا گفته عمر بن عبدالعزیز روز موت خود گفت بنشانید مرا چون بنشانیدند گفت انا الذی امرتنی فقصرت ونهیتنی فعصیت ولکن لا اله الا الله بعده سر برداشته نظر تیز کردن گرفت پرسیدند ای امیرالمومنین این چیست گفت می بینم کسانی را که نه انسان اند و نه جن بعده مقبوض شد و چون این اول امر غیر مرئی و مشاهد ما درین دار ست پس ما بعدش چه میتوان گفت بعده در کتاب الروح نوشته که او تعالی سه خانه آفریده ست یکی دنیا دوم برزخ سوم دار القرار و برای هر خانه حکمهای مختصه بدان مقرر کرده و انسان را از بدن و نفس ترکیب داده و احکام دار دنیا را بر ابدان مقرر ساخته و ارواح تابع اوست ولهذا احکام شرعیه مرتب بر چیزی ست که از حرکات لسان و جوارح ظاهر میگردد اگرچه نفوس خلاف آن مضمر داشته باشند و احکام برزخ را بر ارواح مقرر نموده و ابدان تابع اوست درین امر پس چنانکه در احکام دنیا ارواح تابع ابدان ست و متالم بالمش و متلذذ براحتش میگردد و همین ارواح مباشر اسباب نعیم و عذاب ست همچنین ابدان تابع ارواح ست در نعیم و عذاب و مباشرش درین حین همین ارواح ست پس ابدان در بنجا ظاهر و ارواح خفی هستند و ابدان همچو قبور اند برای آنها و انجا ارواح ظاهر و ابدان خفی اند در قبور و احکام برزخ بر ارواح جاری ست و بسوی ابدان نعیما یا عذابا ساری چنانکه احکام دنیا بر ابدان جاری ست و بسوی ارواح نعیما و عذابا ساری فاحط بهذا الموضع علما واعرفه کما ینبغی یزیل عنک کل اشکال یورد علیک من داخل او خارج واذا عرفت هذا عرفت قول الناظم رح فکن بهذا جازم الاعتقاد — تسلک به فی سبل الرشاد

یعنی در اعتقاد بعذاب قبر جزم بوجوب باید کرد تا سلوک شاهراه هدایت دست بهم دهد جمهور گویند سوال روح و جسد هر دو را معًا می باشد و روح را در جسد یا بعض او اعاده میکنند چنانکه در صحیح آمده و تفرق اجزا میت مانع از ان نیست چه او تعالی قادر ست بر اعاده حیات بسوی جزوی از جسد برای وقوع سوال چنانکه قادر ست بر جمع جمله اجزا کما فی حدیث الذی اوصی بنیه انه اذا مات ان یحرقوه و یسحقوه و یذروه فی الهوی وهو فی الصحیحین حافظ ابن القیم رح گفته احادیث مصرح اند باعاده روح ببدن نزد سوال لیکن باین اعاده حیوة معهوده که بدان قیام روح و تدبیر او برای جسد

باشد و محتاج طعام و نحو آن گردد حاصل نمیشود بلکه حیاتی دیگر که بدان امتحان و سؤال ست بهم و حاصل میگردد چنانکه حیات نائم که زنده هست غیر حیات
مستیقظ است چه نوم برادر موت ست و نفی اطلاق حیات از نائم نتوان کرد و همچنین حیات میت نزد اعاده غیر حیات حی ست و این حیات نافی
اطلاق اسم موت از وی نیست بلکه امری متوسط میان موت و حیات ست چنانکه نوم متوسط بود میان آن هر دو و نیست
دلالت در حدیث بر آنکه حیات مذکوره مستقر ست بلکه دلالتش بر تعلق وی با بدن ست و این همیشه متعلق می ماند اگرچه
جسد بالی و دریده و متفرق و منقسم گردد انتهی و شیخ الاسلام ابن تیمیه رح گفته احادیث متواتر اند بر آنکه عود می کند
روح بسوی بدن وقت سؤال و سؤال بدن بلا روح قول طائفه ست منهم ابن الزعفرانی و محکی ست از ابن جریر و جمهور
انکارش کرده اند و دیگران در برابر ایشان میگویند که سؤال روح را بلا بدن ست قاله ابن جریر و آخرون منهم ابن عقیل
و ابن الجوزی و این غلط فاحش ست ورنه قبر را بدان اختصاص نباشد و در بعض احادیث مرفوعه آمده من فارق الدنیا
وهو سکران دخل القبر وهو سکران اخرجه الاصبهانی فی الترغیب و ابو الفضل الطوسی فی عیون الاخبار عن انس و فیه فانه یعاین ملک الموت سکران
و یعاین منکرا و نکیرا سکران قاله القرطبی و چون جثه ملکین بغایت عظیم ست خلق کثیر را در جهت واحده و در مدت واحده
بمخاطبت احد خطاب می توانند کرد بر وجهی که مخاطب خیال میکند که مخاطب وی ست نه غیر او و او تعالی او را از سماع جواب بقیه موتی
باز میدارد و انما المنکر للسؤال + ذو ابتداع و ذو اعتزال + پیشتر از زمخشری در تفسیر قوله تعالی النار یعرضون
علیها غدوا و عشیا گذشت که بدان استدلال بر عذاب قبر کرده اند و در سورهٔ طه در تفسیر قوله تعالی فان له
معیشة ضنکا گفته اند عذاب القبر قاله ابو سعید الخدری و ابن القیم گفته و اما قول اهل بدع پس ابو هذیل و مریسی گفته اند
که هر که خارج شد از سمت ایمان وی معذب گردد در میان هر دو نفخه و مسئله در قبر واقع می شود و جبائی و پسرش بلخی
اثبات عذاب قبر کرده اند لکن از مومنین نفی آن نموده و برای اصحاب تخلید از کفار و فساق بر اصول خود ثابتش
کرده اند صالحی گفته جریان فتنه عذاب قبر بر مومنین بغیر رد ارواح بسوی اجساد ست و حس و علم و تالم میت بلا روح
جائز ست و این قول جماعه از کرامیه ست و بعض معتزله گویند که او تعالی موتی را در قبور عذاب میکند و در ایشان احداث
الم میفرماید و موتی آنرا نمیدانند چون بحشر آیند آن آلام را احساس کنند و در یابند و سبیل معذبین از موتی همچو سبیل
سکران و مغشی علیه ست که اگر مضروب شوند وجدان الم نکنند و چون اعاده عقل نمایند احساس الم ضرب کنند و جماعتی
از ایشان راساً انکار عذاب قبور کرده منهم ضرار بن عمرو و یحیی بن کامل انتهی و از اینجا شناخته شد که اطلاق قول بنفی
عذاب قبر از معتزله جمیعاً کما ینبغی نیست و ناظم درین بیت اشاره بسوی نقل مسئله خلاف میان علما در عذاب قبر کرده
که بر روح ست یا بر بدن یا بر هر دو معاً و در جمع التشتیت درین مقام احقاق کلام کرده و گفته

فصل

و اثبات عذاب المیت + لروحه و جسمه فاستثبت + ابن القیم فرموده قول قائل که عذاب قبر بر جان ست
یا بر تن یا بر نفس و بدن هر دو یا بر بدن نه بر نفس یا بر نفس نه بر بدن و آیا بدن مشارک نفس ست در نعیم و عذاب

یا نہ پس شیخ الاسلام احمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام بن تیمیہ حرانی رح گفتہ عذاب و نعیم بر بدن و نفس ہر دو ہست
و باتفاق اہل سنت و جماعت منعم و معذب می شود نفس تنہا از بدن و متصل ببدن و بدن متصل بنفس پس عذاب و نعیم
بر ہر دو درین حال مجتمع ست چنانکہ بر روح تنہا از بدن باشد و در عذاب و نعیم بدن بدون روح دو قول مشہور ست برای
اہل حدیث و سنت و اہل کلام و در مسئلہ اقوال شاذہ ست کہ از کلام اہل سنت و حدیث نیست فلاسفہ منکرین معاد ابدان
میگویند کہ عذاب و نعیم نمی باشد مگر بر روح و ابدان غیر متنعم و معذب اند و ایشان کافر اند باجماع مسلمین و قول بسیاری از
اہل کلام از معتزلہ و غیر ایشان کہ مقر بمعاد ابدان اند نیز ہمین ست لیکن میگویند کہ این در برزخ نیست بلکہ نزد قیام
از قبور خواہد بود و این انکار عذاب بدن فقط در برزخ ست و قول ایشان آنست کہ منعم و معذب در برزخ ہمین
ارواح ست و چون روز قیامت شود روح و بدن ہر دو معذب گردند و این قول را طوائف از مسلمین از اہل کلام
و حدیث و غیرہم گفتہ اند و ہمین ست مختار ابن حزم و ابن میسرہ پس اینقول از اقوال ثلثہ شاذہ نیست بلکہ مضاف بسوی
قول مقر بعذاب قبر و مقر بقیامت و مثبت معاد ابدان و ارواح ست لکن ایشان را در عذاب قبر سہ قول ست یکی آنکہ
تنہا بر روح ست دوم آنکہ بر ہر دو ست و بر بدن بواسطہ اوست سوم آنکہ بر تنہا بدن ست و منضم باین قول ست
قول مثبت عذاب قبر و وی روح را حیات میگوید و ثانی را قول منکر عذاب ابدان مطلقا میگرداند و چون اقوال شاذہ
سہ قول آمد قول ثانی شاذ قول کسی ست کہ میگوید تنہا روح منعم و معذب نیست بلکہ روح ہمین حیات ست و باین
قائل اند طوائف از اہل کلام و معتزلہ و اشعریہ مثل قاضی ابی بکر و غیرہ و انکار میکنند بقاء روح را بعد فراق بدن و
این قول باطل ست و مخالف اصحاب و مثل جوینی و غیرہ بلکہ بکتاب و سنت ثابت شدہ کہ روح بعد فراق بدن باقی ست
و منعم ست یا معذب و چون اینہمہ اقوال شناختہ شد پس باید دانست کہ مذہب سلف امت و ائمہ او آنست کہ میت
بعد موت در نعیم ست یا در عذاب و این روح و بدن ہر دو را حاصل می شود و روح بعد مفارقت بدن منعم یا معذب
باشد و متصل میگردد بعذاب بدن احیانا و حاصل میشود او را ہمراہ وی نعیم و عذاب باز چون روز قیامت کبری
آید اعادۂ ارواح باجساد شود و از گورہای خود برای رب العالمین برخیزند و معاد ابدان متفق علیہ مسلمین و یہود
و نصاری ست بعدہ ناظم رح اشارت بسوی حکمت او تعالی در سوال و جواب میت کردہ و گفتہ قال الحلیمی
من الاصحاب . + في حكمة السوال والجواب + نام حلیمی ابو عبد اللہ حسین بن حسین بن محمد بن حلیم فقیہ شافعی معروف
بحلیمی جرجانی منسوب بسوی جد خود حلیم بفتح حاء مہملہ ست طلب علم کرد تا آنکہ امامی معظم مرجع الیہ بماوراء النہر
گردید در مذہب وجوہ حسنہ دارد افادہ ابن خلکان و در قول او من الاصحاب اشعار ست بآنکہ وی باقی بر تقلید
شافعی و انتساب بسوی او بود با آنکہ وی مدعی ست بآنکہ وی مجتہد مائۃ ست و جز سنت و کتاب منسوب بسوی
غیر نیست و ہر کہ چنین باشد پس ہمہ مسلمانان اصحاب شافعی اند و گویا کہ ناظم این لفظ را بنا بر اونی ملابست گفتہ

واگرچه باعتبار تقلیدش قبل از اجتهاد وی باشد افاده السید العلامه محمد بن اسمعیل الامیر رح و مراد بحکمت درینجا حکمت الهی
در افعال واقوال وی ست و سید محمد بن ابراهیم وزیر تفسیر حکمت در ایثار الحق علی الخلق چنین کرده که معنی حکمت درینجا
علم بافضل اعمال ست و عمل کردن بمقتضای علم مذکور و مثالش علم ست بآنکه صدق اولی از کذب و عدل اولی از جور
و نیست خلاف در آنکه این حکمت ست در حق حکما و علما از مخلوقین و در اثبات این حکمت برای او تعالی و ابقاء آن
اشعریه خلاف کرده اند و حجاج و لجاج میان آنها و میان مثبت او بطول کشیده و حجت با کسی ست که اثباتش کرده انتهی
حافظ ابن القیم گفته حنابله مخالف اشعریه اند در اثبات حکمت و در کتاب حادی الارواح نوشته محال علی احکم الحاکمین و
اعلم العالمین ان تکون افعاله معطلة عن الحکمة والمصالح والغایات الحمیدة والقرآن والسنة والمعقول والنظر والآیات شاهدة
ببطلان ذلک و در کتاب الجواب الشافی نوشته وما قدر الله حق قدره من نفی حقیقة حکمته التی هی الغایات المحمودة المقصودة
بفعله در جمع التشتیت گفته وقد تقدمه الی نظره هذا القول شیخه ابن تیمیة رح وبالغ فی اثبات الحکمة والرد علی من نفاها والمسئلة
مبسوطة فی ایثار الحق وغیره وقد بسطناها فی کتابنا ایقاظ الفکرة بمراجعة الفطرة وذکرنا ادلة المثبتین والنفاة اذا عرفت
هذا فما اوری الحافظ جلال الدین یخالف اصحابه الاشعریة فی المسئلة فقد وفق للاصابة شاکلة الصواب او کما قال السید محمد رح
انهم اذا تکلموا بالفطرة اثبتوا الحکمة انتهی گویم خلاف میان اشعریه و حنابله در مسائل اعتقاد قریب بدوازده مسئله ست
منجمله آن یکی این مسئله اثبات حکمت ست و صواب درین مقام همراه حنابله ست نه اشعریه و چون فعل انسان حکیم خالی از
حکمت نمی باشد بفعل حکیم علی الاطلاق چه رسد جلت حکمته و عمت نعمته و دامت دولته و عزت عظمته القبر بعد الموت
للانسان هو الطریق المقر الثانی انسان بشر را گویند واحد و انثی ست بکسر و سکون نون و انس بفتحتین
و جمع اناسی و زن را هم انسان گویند نه انسانه و انسان چین مثال مرئی در سواد را گویند و تصغیر انسان انیسان آید
و اناس لغتی در انسان ست ابن عباس گفته انما سمی انسانا لانه عهد الیه فنسی در قاموس گفته اول ناس اول الناس و طریق بمعنی
سبیل ست مذکر و مؤنث هر دو آید جمع آن طرق ست و این بیت بیان قول حلیمی ست در جمع التشتیت گفته حق تعالی
بحکمت بالغه خود سه دار مقرر کرده دار دنیا و دار برزخ و دار قرار پس برزخ آنست که مراد بقوله تعالی ست ومن
ورائهم برزخ الی یوم یبعثون در کشاف گفته ای امامهم حائل بینهم وبین الرجعة الی یوم البعث و در قاموس نوشته
البرزخ الحاجز بین الشیئین ومن وقت الموت الی القیامة من مات دخله انتهی گویم معنی برزخ لغة همین حاجز میان دو شی ست
و از وقت مرگ تا روز قیامت معنی شرعی ست و عادت صاحب قاموس ست که حقائق لغویه را با معانی شرعیه مخلوط
میگرداند و این حرکتش منجمله انتقادات اهل علم بروی ست و تمیز دران کار حذاق ست لا غیر محجا هد در آیه موصوفه گفته
حجاب بین المیت والرجوع الی الدنیا و تحقیق آنست که نفس را چهار خانه ست هر یکی از دیگری عظیم تر آول دار شکم مادر ست
و درین خانه ضیق و حصر و ظلمات ثلاثه باشد ظلمت رحم و ظلمت مشیمه و ظلمت بطن و بهذا فسره ابن عباس و عکرمة و سعید

بن جبیر دوم این دار دنیاست که دران نشو و نما یافته و بدان مالوف گردیده و کسب خیر و شر و اسباب سعادت و
شقاوت نموده و با محبوب و مکروه آشنا و ملاقی گشته سوم دار برزخ ست و آن اوسع و اعظم ازین دارست بلکه نسبت او
باین دار مثل نسبت این دار بسوی اول دارست چهارم دار قرار و آن جنت یا نارست و بعد آن کدام دار نیست و او
تعالی بقدرت و حکمت خویش النفس را ازین دور ثلاثه طبقا بعد طبق نقل میکند تا آنکه منتهی می شوند بسوی داری که جزوی
صالح دیگر دار نیند و دران استقرار این النفس ست و قبل آن دران دور مسافر بوده اند در هر حین قطع مراحل بسوی دار قرار
میکردند و او تعالی را بنابر حکمت خود در هر داری ازین دارها شانی و حکمی غیر حکم و شان دار دیگرست فتبارک الله احسن
الخالقین فیه یکون الفحص عن ایمانه ٭ لیعرج الروح الی جنانه ٭ ضمیر فیه درینجا برای قبرست و این خارج بر
اغلب باشد زیراکه سوال برای میت معلوم ست خواه مقبور باشد یا نه و فحص بمعنی بحث ست و لیعرج علت فحص ست
لیکن مقیدست بقول ناظم رح س ان کان معدودا من الابرار ٭ او هو ان کان فی الفجار ٭ یعنی عروج
روح بسوی جنان بعد بحث و تفتیش از ایمان بشرطی ست که از نیکوکاران باشد البر بالفتح من الاسماء الحسنی و الصادق و الکثیر
البر کالبار ج ابرار و بررة یقال بر یبر فهو بار و بر و بالکسر معنی خیرست و بیشتر اختصاص او ببعاد و زهادست قال تعالی ان الابرار لفی نعیم
و بر یسی ست که همتش از محقرات امور و حطام این دهور سامی گشته و ینابیع حکمت از دلش نمایان شده و از مساکنت
دنیا عار گرفته زیراکه روح مالوف ست بمحلی که دران مطمئن بود پس هر که همت بلند و نهمت ارجمند دارد روح او ناظر بسوی
رفیق اعلی ست اولئک الذین انعم الله علیهم من النبیین و الصدیقین و الشهداء و الصالحین و حسن
اولئک رفیقا و هر که روح او دنی ست و دی بنده درهم و دینار و خمیصه و لذات فانیه ست مسقط او اسفل ست یعنی
در هوه افتد اگر این مخوض عن الایمان مجمله بدکاران و فجارست و فجار جمع فاجرست و هو المنبعث فی المعاصی و مقابل فجار
یا ابرارست لعه و رقار ... ان الابرار لفی نعیم و ان الفجار لفی جحیم و قال کلا ان کتاب الفجار لفی سجین و ان کتاب
الابرار لفی علیین و هر که روح خود را خالص برای خدا ساخته روحش عرشی ست نازل نمی شود بارض مگر برای عبادت
فقط بحکم او تعالی سید علامه محمد بن اسمعیل امیر رح فرموده این هر دو بیت تمام اشارت ست بسوی مستقر ارواح بعد موت
پس ذکر آن باختلاف مردم دران ناگزیر باشد زیراکه از مهمات ست و حافظ ابن القیم برای وی مسئله مستقل در کتاب الروح منعقد
ساخته خلاصه اش این ست که مستقر ارواح مابین موت تا قیامت کجاست در آسمان ست یا در زمین و در جنت ست
یا نه و در غیر این اجساد که دران متنعم و معذب می شد نهاده می شود یا تنها می باشد و این مسئله عظیمه ست مردم دران کلام
کرده اند و اختلاف نموده و نیست تلقی آن مگر از سمع فقط و اختلاف دران بر چند قول ست اول آنکه قومی گفته ارواح
مومنین نزد خدا در جنت ست شهدا باشند یا غیر شهداء و این وقتی ست که کدام کبیره یا دین حابس ایشان از جنت
نبود و او تعالی ملاقات ایشان با رحمت و عفو فرماید و این مذهب ابو هریره و ابن عمر رضی الله عنهما ست و حجت این قول

قوله تعالی ست فاما ان کان من المقربین فروح و ریحان وجنة نعیم واین آیه را او تعالی عقیب خروج روح
از بدن بموت ذکر فرموده گوییم در حدیث طویل تمیم داری از آنحضرت صلعم آمده ان روحه لتخرج والملائکة حوله یقولون
سلام علیکم ادخلوا الجنة بما کنتم تعملون و ذلک قوله تعالی الذین تتوفاهم الملائکة طیبین یقولون سلام علیکم
فاما ان کان من المقربین فروح وریحان وجنة نعیم قال روح من جهة الموت وریحان یتلقی
به عند خروج نفسه وجنة نعیم امامه و فیه ان الله تعالی یقول لملک الموت انطلق بروحه وضعه فی سدر
مخضود و طلح منضود و ظل ممدود و ماء مسکوب الحدیث اخرجه ابن ابی الدنیا فی ذکر الموت وابو یعلی
من طریق یزید الرقاشی عن انس عن تمیم الداری عنه صلعم ابن القیم گفته و احتجاج کرده اند بکریمهٔ یا ایتها النفس المطمئنة
ارجعی الی ربک راضیة مرضیة فادخلی فی عبادی وادخلی جنتی و غیر واحد از اصحابش گفته اند
که این سخن او را نزد خروج از دنیا میگویند و فرشته این بشارت بوی میرسانند گوییم سعید بن جبیر گفته این کریمه نزد آنحضرت
صلعم خوانده شد ابو بکر گفت ان هذا لحسن آنحضرت فرمود اما ان الملک سیقول لک عند الموت اخرجه عبد بن حمید و ابن
جریر و ابن ابی حاتم و ابن مردویه و ابو نعیم فی الحلیة و مثله اخرج الحکیم الترمذی فی نوادر الاصول من طریق ثابت بن
عجلان عن سلیم بن عامر قال سمعت ابا بکر الصدیق رضی الله عنه یقول قرأت عند رسول الله صلعم هذه الآیة فقلت ما احسن
هذا یا رسول الله قال اما ان الملک سیقولها لک عند الموت و این حدیث دلیل ست بر فضل ابو بکر صدیق رضی الله عنه و در
در منثور در تفسیر این آیه روایتها آورده که دلالت دارند بر آنکه این کلام در آخرت گفته شود حافظ ابن القیم فرموده و
این منافی قول نزد موت و نزد بعث نیست و این قول منجملهٔ بشری ست که حق تعالی ارشاد کرده ان الذین قالوا
ربنا الله ثم استقاموا تتنزل علیهم الملائکة ان لا تخافوا ولا تحزنوا وابشروا بالجنة التی کنتم
توعدون و این بشارت نزد موت و در قبر و نزد بعث خواهد بود و یا اول بشارت آخرت ست نزد موت و استدلال
کرده اند بحدیث کعب بن مالک ان رسول الله صلعم قال انما نسمة المؤمن طائر تعلق فی شجر الجنة حتی یرجعه الله الی جسده یوم
یبعثه ابن القیم گفته و هذا من صحاح الاحادیث وان لم یخرجه صاحبا الصحیح و نسمه درینجا بمعنی روح ست و تعلق بفتح لام معروف ست
و هو الاکثر و بضم نیز خوانده اند و معنی یکی ست و هو الاکل والرعی یقول تاکل من ثمار الجنة و ترعی و تسرح بین اشجارها طائفه
مخالفه گفته این ادله که مذکور شد معارض او ست سنت صحیحه بلا مدافع و هو قوله صلعم اذا مات احدکم عرض علیه مقعده بالغداة
والعشی فان کان من اهل الجنة فمن اهل الجنة وان کان من اهل النار فمن اهل النار یقال له هذا مقعدک حتی یبعثک الله الیه یوم القیامة
قاله ابن عبد البر بعده گفته حدیث کعب بن مالک مختص بشهدا ست که در حق آنها ارشاد شده ولا تحسبن الذین قتلوا
فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم یرزقون فرحین بما آتاهم الله من فضله و نحو آن از آیات و
احادیث ابن القیم فرموده نیست تنافی میان این هر دو حدیث مذکور زیرا که این خطاب متناول میت بر فراش او و شهید

چنانکه حدیث کعب متناول شهید وغیره ست پس با وجود عرض مقعد بروی صبح وشام روح او وارد انهار جنت میشود
واز ثمارش اکل میکند واما مقعد خاص وبیتی که از برای او مهیا ساخته اند ودال ست بران آنکه منازل وقصور ودور شهدا
که او تعالی برای ایشان اعداد ش فرموده ازین قنادیل ست که بسوی آن ارواح ایشان در برزخ می آیند بلکه ایشان
مقاعد ومنازل خود راکه در جنت ست می بینند ومستقر ایشان درین قنادیل معلقه بعرش ست چه دخول تام کامل روز
قیامت خواهد بود ودخول ارواح جنت در برزخ امری کمتر ازین امرست ونظیرش اهل شقا هستند که ارواح شان گاه و
بیگاه معروض بر نار می شود وچون روز قیامت آید در منازل خود که بران معروض می شدند در آیند پس تنعم ارواح بجنت
در برزخ چیزی دیگرست وتنعمش با ابدان روز قیامت چیزی دیگر وغذای روح در برزخ بجنت کمتر از غذای او با بدن
خود روز رستخیزست ولهذا معلقه اکل میکند وتمام اکل ولبس وتمتع وقتی باشد که ارواح با جسادش باز گردانیده شوند در روز
قیامت واز ینجا ظاهر شد که میان هر دو حدیث در هیچ شی تعارض نیست واین قول که حدیث کعب در بارهٔ شهداست
پس تخصیصی ست که در لفظ دالتی بران نیست بلکه حمل لفظ عام بر یکی از مسمیات اوست چه شهدا بنسبت عموم مومنین
خیلی قلیل اند وآنحضرت صلعم این جزا را معلق بوصف ایمان ساخته وتعلیقش بشهید نفرموده وتخصیص شهدا بذکر در آیات
بنا بر تعظیم امر شهادت وحکم نمودن بر خاص بحکم عام ست نه برای تخصیص وقول دوم آنکه ارواح مومنین بفنا جنت بر دروازه
بهشت اند روح ونعیم ورزق جنت بایشان میرسد ومی آید واینقول مجاهدست ودلیل بران حدیث ابن عباس ست
قال قال رسول الله صلعم الشهداء علی بارق نهر بباب الجنة فی قبة خضراء یخرج علیهم رزقهم من الجنة بکرة وعشیا اخرجه احمد
واین منافی بودن آنها در جنت نیست زیراکه این نهر از جنت ست پس ایشان در جنت اند اگرچه بمقاعد خود از جنت
نرفته باشند پس مجاهد نفی دخول کامل از هر وجه کرده با آنکه ناظم رح در شرح صدور نوشته که حدیث ابن عباس از طریق
ابن اسحق روایت مدلس ست وتصریح بتحدیث نکرده بعده گفته وشاید که مراد بشهید غیر مقتول فی سبیل الله ست مثل
مطعون ومبطون وغریق وغیرهم که نص بشهدا بودن آنها وارد شده یا سائر مومنین چه اطلاق شهید بر کسی می آید که تحقیق
ایمان کرده وشهادت بصحتش داده چنانکه ابو هریره گفته هر مومن صدیق وشهید ست گفتند چه میگوئی گفت بخوانید
والذین آمنوا بالله ورسله اولئک هم الصدیقون والشهداء عند ربهم وگفت براء بن عازب فرمود
رسول خدا صلعم مومنوا امتی شهداء وتلی هذه الآیة وابن القیم گفته عن ام کبشة بنت المعرور قالت دخل علینا رسول الله صلعم
فسألناه عن هذه الارواح فوصفها بوصف ابکی اهل البیت فقال ان ارواح المومنین فی حواصل طیر خضر ترعی فی الجنة
وتاکل من ثمارها وتشرب من مائها وتاوی الی قنادیل من ذهب تحت العرش فتقول ربنا الحق بنا اخواننا وآتنا ما وعدتنا
وان ارواح الکفار فی حواصل طیر سود تاکل من النار وتشرب من النار وتاوی الی جحر من النار یقولون لا تلحق بنا
اخواننا ولا توتنا ما وعدتنا اخرجه ابن منده وعن ضمرة ابی حبیب قال سئل النبی صلعم عن ارواح المومنین فقال فی

طیر خضر تسرح فی الجنة حیث شاءت قالوا یا رسول الله فارواح الکفار قال محبوسة فی سجین اخرجه الطبرانی قول سوم آنکه
ارواح بر افنیهٔ قبور خود می باشند و این مذهب ابو عمر بن عبد البر ست و دلیلش حدیث ان احدکم اذا مات عرض علیه مقعده
بالغداة والعشی ست و گفت این اصح چیزی ست که از طریق اثر بسوی آن توان رفت نمی بینی که احادیث داله برین معنی
ثابت و متواتر اند و همچنین احادیث سلام بر قبور و مثل حدیث انه لیسمع قرع نعالهم اذا تولوا عنه و حدیث انه یری
مقعده من الجنة والنار و احادیث سوال ملکین و نحو آن ابن القیم گفته اگر مراد این قائل آنست که این امر لازم ارواح ست
و ارواح افنیهٔ قبور را گاهی مفارقت نمی کنند پس این خطاست نصوص کتاب و سنت از وجوه کثیره رد او ست تقدم
منها ما عرفته و یاتی ما تعرفه و اگر مراد این ست که احیانا ارواح بر افنیهٔ قبور می باشند و آنها را اشراف بر قبور خود ست
حال آنکه در مقر خود بوده اند پس این حق ست ولکن نتوان گفت که مستقر ش همین افنیهٔ قبور ست پس بس و اگر مراد او آنست
پس این سنت صحیحه و آثار غیر مدافع که ذکر ش گذشته و همه انچه از ادله مذکور گذشته متناول ارواح ست که در جنت و در
اعلی ست بنص و تحقیق آنست که ارواح بر افنیه قبور دائمی باشند بلکه آنها را اشراف و اتصالی بقبر و فنای او ست
و بجهت این اشراف و اتصال عرض مقعد بر آنها می شود و سلام کنندهٔ خود را می شناسد و رد او مسئله آنست که ارواح
دیگر ست در رفیق اعلی در اعلی علیین می باشد و اتصال دارد به بدن بر وجهی که اگر مسلمی سلام بر میت کند روحش
میکند پس و سلام کرده و وی در ملا اعلی ست و غلط اکثر مردم درین موضع از انجاست که روح را از جنس اجسام
اعتقاد میکنند که چون جسم در مکانی رسید ممکن نیست که فوق سموات در اعلی علیین باشد و بسوی قبر مرده گشته بر
و سلم خود را بشناسد و خود در جای خویش همانجا باشد و روح رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در رفیق اعلی ست و حق تعالی
او را باز میگرداند تا رد سلام بر مسلم بر قبر وی علیه السلام فرماید و صحابه سلام میکردند بر شهدا احد با آنکه ثابت شده
که ارواح شان در جنت ست می چرد هر جا که میخواهد و می شنود سلام کسی که بر گور آنها سلام میکند پس یا سرعة الحرکة
والانتقال ست مثل لمح بصر یا آنکه متصل بقبر و فنا او ست مثل شعاع شمس و جرم او و ثابت شده که روح نائم صعود میکند
تا آنکه می درد هفت طباق را و سجده میکند رو بروی عرش پستر باز گردانیده می شود بسوی جسد خویش و درا یسر زمانی همچنین
روح میت را ملائکه بالا می برند تا آنکه متجاوز سبع سموات می شود و او را پیش او تعالی استاده می نمایند پس سجده میکند و مقضی
می شود قضاء او و انچه او تعالی برای وی از جنت اعداد ساخته ست فرشته آن را بوی می نماید و مشاهده می کناند پستر فرود
می آید و حاضر می شود غسل و حمل و دفن خود را ابن منده از حدیث طلحه بن عبد الله روایت کرده که گفت اردت مالی بالغابة
فادرکنی اللیل فاویت الی قبر عبد الله بن عمرو بن حرام فسمعت قراءة من القبر ما سمعت احسن منها فجئت رسول الله صلعم فذکرت
له ذلک فقال ذاک عبد الله الم تعلم ان الله قبض ارواحهم فجعلها فی قنادیل من زبرجد و یاقوت ثم علقها وسط الجنة فاذا کان
اللیل ردت الیهم ارواحهم فلا تزال کذلک حتی اذا طلع الفجر ردت ارواحهم الی مکانها الذی کانت به پس درین حدیث بیان

شرح انتقال ارواح آنها از عرش بسوی فرش است و از فرش بسوی مکان خود واین روح انسان در منام است میرود هرجا
که خدا میخواهد و حال آنکه باقی در بدن هم است و ابن منده از بعض اهل علم کلامی حسن ذکر کرده و گفته نفس ممتد می شود از منخر انسان
و اصلش در بدن است و اگر روح بالکلیه خارج گردد بمیرد مثل سراج که اگر میان او و فتیله تفریق کنند منطفی شود لیکن که
ترکیب نار در فتیله باشد و ضوء و شعاع او در فضا همچنین روح از منخر انسان در منام دراز گشته تا آسمان میرسد و در بلاد
میگردد و با ارواح موتی ملتقی می شود پس اگر این منام از کسی است که عاقل ذکی صدوق است و در یقظه التفات بسوی
اباطیل نمیکند روحش بازگشته سوی صدق بسوی دل او می شود از آنچه او تعالی او را نموده و اگر از کسی است که ضعیف
و محب باطل است وی را در خواب آنچه از خیر و شر می نماید روحش بسوی او چنان برمیگردد که گویا هیچ شی را ندیده زیرا که
وقوع روح او بر مخاریق شیطان و باطل بوده چنانکه در یقظه او را اتفاق می افتاد چه وی خلط حق بباطل کرده قول
چهارم آنکه ارواح مومنین نزد خداست و این قول کسی است که تادب کرد بالفظ قرآن کریم حیث یقول الله تعالی
احیاء عند ربهم یرزقون وجنت نزد خداست و گویا که این قائل اعتقاد کرد که این عبارت اسلم و اوفق است
و اوله این قول مذکور شده حاجت استیفاء آن درینجا نیست زیرا که معاد این قول بسوی قول اول است قول پنجم آنکه
ارواح مومنین در جنت اند و ارواح کفار در نار و این قول موافق قول اول است و آنکه ارواح در بهشت اند و
کلام بر ارواح کفار خواهد آمد قول ششم آنکه ارواح مومنین در جابیه اند و ارواح کفار در برهوت و این منقول جماعه
از اهل سنت است و این هر دو نام دو موضع است و مروی است از جماعه از صحابه ابو داود از حدیث عبدالله بن عمرو آورده
که ان ارواح المومنین تجتمع بالجابیة و ارواح الکفار فی سبخة بحضرموت یقال لها برهوت گویم جابیه قریه ایست در دمشق
و برهوت چاهی در یمن و در حدیث علی رضی الله عنه آمده خیر بیر فی الارض زمزم و شر بیر فی الارض بیر برهوت بیر فی
حضرموت و ذکران فیه ارواح الکفار و فی روایة عنه ابغض بقعة فی الارض وادی حضرموت فیه بیر یقال لها برهوت
فیه ارواح الکفار و فیه بیر ماءها بالنهار اسود کانه قیح تاوی الیه الهوام اخرجه ابو داود وغیره و ابن منده بسند خود تا
ابان بن تغلب آورده که مردی گفت شبی در وادی برهوت بودم گویا در آن اصوات مردم محشور شده میگویند یا دومه
یا دومه پس حدیث کرد مرا مردی از اهل کتاب که این دومه فرشته ایست که ارواح کفار در نظر اوست ابن القیم گفته
اگر مراد ابن عمرو بجابیه تمثیل و تشبیه است یعنی آن ارواح در جای فراخناک تا بجابیه فراهم میگردند بنا بر سعت و طیب
هوا پس این قریب است انتهی گویم همچنین در مقابل جابیه می توان فهمید که مراد به برهوت تمثیل بجای تنگنای [illegible]
پس این هم قریب باشد ورنه برای جابیه و برهوت تا سندی از حدیث مرفوع نباشد در خود پذیرائی نیست قول هفتم
آنکه ارواح مومنین در آسمان هفتم در علیین است و ارواح کفار در سجین در زمین هفتم و این قول جماعه از سلف و
خلف است و یدل له قوله صلعم اللهم الرفیق الاعلی و احادیث دیگر نیز دال بر این قول اند ولکن دلالت بر استقرارش

دائما و را نجا اند از ند بلکه صعود ش تا آنجا برای عرض بر رب ست و کتابش در علیین یا سجین نوشته بسوی قبر باز پس می نمایند برای سئوال ملکین پیشتر عود بقبر شود که آنجا ارواح اهل جنت در حواصل طیر خضر مودع اند میکنند کما سلف

قول هشتم آنکه ارواح مومنان در برزخ زمین ست میروند هرجا که میخواهد و این مروی ست از سلمان فارسی برزخ حاجز میان دو شی را میگویند گویا مراد سلمان ازین میان دنیا و آخرت ست که آنجا هرجا که میخواهد آمد و شد میکنند و این قول قوی ست زیرا که وی مفارقت دنیا کرده و ولوج در آخرت نموده بلکه در برزخ میان هر دو ست پس ارواح مومنین در برزخی ست که دران روح و ریحان و نعیم ست و ارواح کفار در برزخ ضیق ست که دران غم و عذاب و الم بوده ست

قول نهم آنکه ارواح مومنین بر دست راست آدم اند و ارواح کفار بر دست چپ وی علیه السلام و هذا یدل له الحدیث الصحیح فی الاسری وفیه انه صلعم رآهم کذلک کما اخرجه البخاری وفیه انه صلعم مر بآدم علیه السلام فی السماء الدنیا فقال له مرحبا بالنبی الصالح والابن الصالح قلت یا جبریل من هذا قال هذا آدم و هذه الاسودة عن یمینه و شماله نسم بنیه فاهل الیمین منهم اهل الجنة والاسودة التی عن شماله اهل النار فاذا نظر عن یمینه ضحک واذا نظر قبل شماله بکی پس این حدیث دلیل قول تاسع ست لیکن دران دلالت صریحه بر آنکه یمین و یسار آدم مستقر جمله ارواح ابرار و فجار نیست بلکه دلالتش برهمین قدر ست که او را دا ده و گوئی که اهل جنت و اهل نار را وقت دیدن اول شاد و از دوم باکی میشود و لهذا استشکال کرده اند برین حدیث حافظ ابن حجر رح در فتح الباری گفته ظاهر حدیث آنست که ارواح بنی آدم از اهل جنت و نار در آسمان اند و این مشکل ست قاضی عیاض گفته آمده ست که ارواح کفار در سجین و ارواح مومنین منعم در جنت اند یعنی پس چه قسم در آسمان دنیا مجتمع می توانند شد و جواب داده که محتمل که معروض می شوند بر آدم پس وقت عرض مصادف مرور نبی صلی الله علیه و آله و سلم شده باشد و محتمل که جنت بیمین آدم باشد و نار از شمال او و آدم را کشف آن هر دو کرده باشند و محتمل که مراد نسم مرئیه باشد که هنوز در اجساد در آمده و مخلوق ست قبل اجساد و مستقرش از یمین و شمال آدم ست و اخبار بمصیر آنها کرده و لهذا ابن نظر بسوی یمین مستبشر و بسوی شمال حزین میگردد و در جای دیگر گفته محتمل که مراد ارواحی ست که بیرون می آید از اجساد و عرض کرده میشود بر وی نزد خروج نه آنکه مستقر می شود نزد آدم و از دیدن آدم آنها را لازم نمی آید که فتح ابواب سما شود پس معارض قول او تعالی لا تفتح لهم ابواب السماء نباشد در این باره ارواح کفار ست انتهی و بهر تقدیر در حدیث دلالت نیست بر آنکه مستقر ارواح یمین و شمال آدم ست بعده حافظ ابن القیم احوال دیگر درباره استقرار و دفع آنها ذکر کرده که حاجت سردش بعد ظهور قول اول نیست و همین ست مشار الیه جلال سیوطی در ابیات مستقر ارواح ابرار مگر آنکه ارواح مذکوره متفاوت اند و محل واحد نیستند قال ابن القیم سر الارواح متفاوتة فی مستقرها فی البرزخ اعظم تفاوت فمنها ارواح فی علیین فی الملاء الاعلی و هی ارواح الانبیاء صلوات الله علیهم و هم متفاوتون فی منازلهم کما رآهم النبی صلعم لیلة الاسراء و منها ارواح فی حواصل طیر خضر تسرح فی الجنة حیث شاءت

وہی ارواح بعض الشہداء لا جمیعہم بل من الشہداء من تحبس روحہ عن دخول الجنة لدین او غیرہ کما فی المسند عن عبد اللہ بن
محمد بن جحش ان رجلا جاء الی النبی صلعم فقال یا رسول اللہ مالی ان قتلت فی سبیل اللہ قال الجنة ثم ولی فقال الا الدین سارنی
بہ جبریل آنفا ومنہم من یکون محبوسا علی باب الجنة کما فی الحدیث الآخر رایت صاحبکم محبوسا علی باب الجنة ومنہم من یکون
محبوسا فی قبرہ لحدیث صاحب الشملة التی غلہا ثم استشہد فقالوا ہنیئا لہ الجنة فقال النبی صلعم کلا والذی نفسی بیدہ ان الشملة التی
غلہا لتشتعل علیہ فی قبرہ نارا ومنہم من یکون مقرہ بباب الجنة کما فی حدیث ابن عباس ان الشہداء علی بارق نہر بباب الجنة
فی قبة خضراء یخرج لہم رزقہم من الجنة بکرة وعشیة رواہ الامام احمد وہذا بخلاف جعفر بن ابی طالب حیث ابدلہ اللہ من یدیہ
جناحین یطیر بہا فی الجنة حیث شاء فہذا الکلام فی ارواح الابرار واما ارواح کفار پس ناظم صریح افادہ کردہ کہ آنہا در
ہوہ باشند وگذشت کہ ہوہ زمین مغاک را گویند وعرصہ را در مقر ارواح کفار بعد موت کلام ست برحسب احادیث
واردہ درین باب یکی آنکہ محبوس اند در سجین وکعب احبار سجین را بارض سابعہ سفلی تفسیر کردہ اخرجہ ابن المبارک فی الزہد
وعبد بن حمید وابن المنذر من طریق سمی بن عطیة عن ابن عباس عنہ دوم آنکہ در حواصل طیر سود اند میخورند ومی آشامند
از نار چنانکہ در حدیث متقدم وارد شدہ سوم آنکہ در چاہ برہوت بارض حضرموت اند وبقیہ اقوال مردودہ وظاہر
واللہ اعلم آنست کہ مستقرش مختلف ست وبرہر تقدیر کلام سیوطی در اشارت بسوی استقر صحیح ست وبالجملہ حکمتی کہ
حلیمی در سوال وجواب قبر ذکر کردہ آن حکمت تمییز خبیث از طیب ورفع طیب بسوی جنات ووضع خبیث در مہواة

ارض سابعہ سفلی ست بعدہ ذکر مثلی برای این حکمت کردہ وگفتہ وہو نظیر وقف فی الحشر مستعرضا اعمالہ

فی الحشر یعنی سوال در قبر مثل توقیف مکلف در حشر ست ودر باب حکمت کہ آن تمییز خبیث از طیب باشد در حال
عرض اعمالش بروی در حشر وعمل شامل قلب ولسان وارکان ہمہ ہا ست یعنی آنچہ در دنیا از خیر وشر کردہ پیش او آید
در فتح الباری گفتہ جسر بفتح جیم ست وکسر آن جائز گویم این ہر دو لغت مشہور اند ابن السکیت وجوہری ونووی وغیرہم
حکایتش کردہ اند ودر جسر حشر چنانکہ خطی ست وجسر صراط را گویند وآن ممدود ست بر پشت جہنم باریک تر از موی
وتیز تر از تیغ واین جسر محل مرور ومحل حساب ومیزان ست وبر میزان دو کفہ منصوب اند یکی جسر جانب بہشت ست
ویسارش جانب نار فضیل بن عیاض گفتہ بما رسیدہ ست کہ صراط پانزدہ ہزار سالہ راہ ست پنج ہزار سالہ صعود و
پنج ہزار سالہ مستوی وپنج ہزار سالہ ہبوط ست نمیگذرد از ان مگر ضامر مہزول لاغر از خوف خدا عز وجل آسی
تورہ از کثرت اسباب بر خود تنگ میداری * سبکروحان چو بوی گل فرو بستند محملہا * وبرہان حلبی گفتہ صراط
موی از اجفان مالک خازن نار ست واللہ اعلم وبالجملہ نووی در شرح مسلم گفتہ قد اجمع السلف علی اثباتہ وہو جسر
علی متن جہنم یمر علیہ الناس کلہم فالمومنون ینجون علی حسب اعمالہم والآخرون یسقطون عافانا اللہ الکریم انتہی گویم دکلام
ناظم تنبیہ ست برآنکہ گذر نکنند بر صراط مگر موحدین مومن باشند یا منافق چنانکہ سوال در قبر نیز ہم چنین باشد بوجہ آنکہ

حکمت سوال در قبر و عبور در جسر یک چیز ست که تمیز خبیث از طیب باشد و ہمین ست مقتضای احادیث صحیحہ
نیز چہ در صحیحین ست از ابوہریرہ مرفوعاً یجمع اللہ الناس یوم القیامۃ ثم یقول من کان یعبد شیئاً فلیتبعہ فیتبع من کان
یعبد الشمس الشمس ومن کان یعبد القمر القمر ویتبع من کان یعبد الطواغیت الطواغیت وتبقی ہذہ الامۃ وفیہا منافقوہا
فیاتیہم اللہ فی غیر الصورۃ التی یعرفون فیقول انا ربکم فیقولون نعوذ باللہ منک ہذا مکاننا حتی یاتی ربنا فاذا اتانا
ربنا عرفناہ فیاتیہم فی الصورۃ التی یعرفون فیقول انا ربکم فیقولون انت ربنا فیتبعونہ ویضرب جسر جہنم قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم وفیہ کلالیب مثل شوک السعدان غیر انہا لا یعلم قدر عظمہا الا اللہ تعالی فتخطف الناس باعمالہم منہم الموثوق
بعملہ ومنہم المخردل ثم ینجو الحدیث و مثل این حدیث شیخین و حاکم و دارقطنی از حدیث ابی سعید خدری اخراج کردہ اند
و در ان زیادات ست از انجملہ آنکہ فرمود الجسر مدحضۃ مزلۃ علیہا کلالیب و خطاطیف و حسک مفلطحۃ و از انجملہ آنکہ یمرون
علیہا کالبرق و کالطرف و کالریح و کالطیر و کاجاوید الخیل والرکاب فناج مسلم و مخدوش مرسل و مکدوش فی جہنم
حتی یمر آخرہم فیسحب سحبا سیوطی این را در بدور سافرہ بطولہ سوق کردہ و مثلہ اخرجہ الدارقطنی والحاکم وصححہ والبیہقی من حدیث
ابن مسعود وفیہ انہم یعطون نورہم علی قدر اعمالہم فمنہم من یعطی نورہ مثل النخلۃ بیمینہ ومنہم من یعطی دون ذلک بیمینہ حتی
یکون آخر ذلک یعطی نورہ علی ابہام قدمہ یضیئ مرۃ ویطفی مرۃ فاذا اضاء قدم قدمہ واذا طفی قام فیمرون علی الصراط
کحد السیف دحض مزلۃ فیقال انجوا علی قدر نورکم فمنہم من یمر کانقضاض الکوکب ومنہم من یمر کالطرف ومنہم من یمر کالریح
ومنہم من یمر کشد الرجل ویرمل رملا فیمرون علی قدر اعمالہم حتی یمر الذی نورہ علی ابہام قدمیہ فیحبوا علی وجہہ ویدیہ ورجلیہ
یجر یدا ویعلق اخری ویجر رجلا ویعلق رجلا فتصیب جوانبہ النار فلا یزال کذلک حتی یخلص فاذا خلص وقف علیہا
وقال الحمد للہ الذی نجانی منک الحدیث این را نیز سیوطی بطولہ در بدور سافرہ آوردہ گویم مزلۃ بروزن مفعلۃ از زل
یزل بمعنی زلق ست یعنی لغزش کرد و مدحضۃ از دحض بروزن و معنی مزلۃ ست و کلالیب جمع کلوب بتشدید بمعنی آہن کج
باشد و خطاطیف جمع خطاف بمعنی کلوب ست کما فی النہایۃ و حسک جمع حسکہ بمعنی خار سخت و مفلطح خاری را گویند کہ در و
عرض و اتساع باشد و خدش خراشیدن جلد ست بچوب و مانند آن و معنی مخردل عرمی مصروع و قیل مقطع یعنی از کلالیب جا جا
و مکدوس بسین مہملہ بمعنی مدفوع در نار کما فی النہایۃ و بشین معجمہ بمعنی سوق شدید ست حافظ ابن حجر گفتہ عن سعید بن بلال
قال بلغنا ان الصراط ادق من الشعر لبعض الناس ولبعض الناس مثل الوادی الواسع اخرجہ ابن المبارک وابن ابی الدنیا
الا انہ مرسل او معضل لا یصح و ابونعیم از سہل بن عبد اللہ تستری آوردہ کہ گفت من دق علیہ الصراط فی الدنیا عرض علیہ
فی الآخرۃ ومن عرض علیہ الصراط فی الدنیا دق علیہ فی الآخرۃ ناظم این روایت را در بدور سافرہ ایراد کردہ و در جمع التشتیت
نوشتہ المراد بمن دق علیہ فی الدنیا من وفق للاتباع فسلک مسالک الہدی والسنۃ اتسع لہ الصراط ومن توسع فیما لا یرضاہ
اللہ دق علیہ الصراط فی الآخرۃ انتہی و نتوان گفت کہ اعمال اعراض اند و عرض و حشر و تصویب بصور اجسام متصورہ

زیراکه اعمال و معانی همه مخلوق خداست و آنها را نزد او تعالی صورتهاست اگرچه ما آنرا مشاهده نمیکنیم و ارباب حقائق نقل کرده اند بر آنکه یکی از انواع کشف وقوف بر حقائق معانی و ادراک تصورش بصور اجسام ست و احادیث صحیحه شاهد اند بتصور ایام و لیالی و قرآن و اسلام و ارحام و جز آن از آنچه در محل خود مبسوط است و این اخبار بسیار اند واقوی آنها حدیث حشر ایام ست که بهیچ وجه تاویل پذیر نیست و در صحیح آمده لما خلق الله الرحم قامت فقالت هذا مقام العائذ بک من القطیعة و درینجا اخبار ست بمخلوق و قائم و قائل بودن رحم و این همه از صفات اجسام ست و تاویل دران غیر صحیح شیخ عبد الغفار قوصی در کتاب التوحید گفته المعانی تتشکل ولا یمتنع ذلک علی قدرة الله تعالی فقد ورد فی الحدیث الصحیح ان الموت یوتی به فی صورة کبش املح فیذبح بین الجنة والنار قال واخبرنی فقیر کانت به سعلة فسأل الله ان یریه تلک السعلة قال فکنت اراها مثل الجرادة تاتی الیّ وتغوص فی کتفی وانا انظر الیها حتی تنتهی الی الریة فاسعل عند ذلک فاذا خرجت انظر الیها حتی تطیر فیسکن عنی السعال واخبرنی الشیخ عبد الله المنوفی عن فقیر قال لما کان الغلاء کنت لا اشبع فدعوت الله فرایت فی معدتی شیئا کالسرطان کلما نزلت لقمة فتح فاه فالتقمها وانا انظر الیه واخبرنی فقیر انه کان یری النوم حین یاتیه کانه سحابة او دخان قال واعرف فقیرا کان یری الرحمة لما تنزل عند قراءة القرآن والذکر والبیاض القطن منتشرة وفی اللطائف اللطف منه انتهی و مقاتل و کلبی گفته اند که او تعالی موت را در صورت کبش املح آفریده و او را چهار جناح ست جناحی زیر عرش و جناحی تحت ثری و جناحی در مشرق و جناحی در مغرب و فرمود او را موجود شو پس موجود شد و فرمود ظاهر شو پس ظاهر شد برای عزرائیل علیه السلام غرضکه تجسد اعمال و تجسم معانی منصوص احادیث صحیحه و ثابت بکشفیات و تجربیات جماعه شهیره ست انکارش گاهی از اهل علم و دین نیامده ست والله علی کل شئ قدیر و قول ناظم که سوال ملکین نظیر وقفه محشر ست شاید اشارت بچیزی ست که در صدر احادیث متعدده ست و هو فی روایة الحاکم انه قال فیبقی من کان یعبد الله من بر و فاجر و ذلک حین یتساقط المشرکون فی النار فیبقی اُحدون فیقولون فارقنا الناس فی الدنیا و نحن کنا الی صحبتهم احوج الی ان قال فیکشف لهم عن ساق فیسجد له کل مومن ویبقی من کان یسجد لله ریاء و سمعة فیذهب کیما یسجد فیبقی ظهره طبقا واحدا زاد الحاکم کلما اراد ان یسجد خر علی قفاه الحدیث و درین باب روایات مطوله ست در تفسیر در منثور در سوره نون زیر قوله تعالی یوم یکشف عن ساق ویدعون الی السجود فلا یستطیعون الآیه باید دید گوییم کشف ساق و تجلی و نزول و ید و جز آن از صفات که در کتاب و سنت صحیحه رسیده علم آن مفوض بوی سبحانه و تعالی ست و تاویل آن و صرفش از ظاهر کفر یا ضلالت ست و نیست تکلیف مگر بایمان آوردن بدان و جاری ساختنش بر ظواهر مدلولاتش بر وفق لغت عربیه بدون تمثیل و تعطیل و این مذهب سلف امت و ائمه اوست و اهل رای و کلام که جادهٔ تاویلش می سپرند و آنرا تنزیه باری تعالی گمان میکنند و دفاتر طویله در اثبات مختار خود سیاه کرده اند و ائمهٔ حدیث و آثار را بطعن تجسیم با ختفا در حجاب بلکه گرفته اند ضلال

از طریق مستقیم اند و این مذہب محشوست بعقارب وحیات واللہ الموفق آمدیم برآنکہ مراد ما درین جا جز بیان اشار الیہ
ناظم در نظم نیست یعنی مراد او بتوقیت شان برای ابتلا ہمین توقیت ست کہ قبل عبور جسر باشد و نظم دال ست
برآنکہ سؤال نخواہد بود مگر برای مومن و منافق چنانکہ صراط ہم جز برای این ہر دو نخواہد بود و این مذہب جماعۂ از
اہل علم ست گفتہ اند کہ کافر مبطل جاحد را سؤال از رب و دین و نبی نکنند بلکہ سوال از اہل اسلام رود لیکن قرآن
وسنت دلیل اند بر عموم سوال قال تعالی یثبت اللہ الذین امنوا بالقول الثابت فی الحیوۃ الدنیا وفی الاخرۃ
ویضل اللہ الظالمین در صحیح آمدہ کہ نزول این آیہ در بارۂ عذاب قبر ست و در صحیحین ست ان العبد اذا وضع
فی قبرہ و تولی عنہ اصحابہ انہ لیسمع قرع نعالہم و ذکر الحدیث زاد البخاری واما المنافق والکافر فیقال لہ ما کنت تقول فی
ہذا الرجل فیقول لا ادری کنت اقول کما یقول الناس الحدیث و در روایت بخاری ہمچنین بحرف واوست واما المنافق والکافر
واحادیث درین باب بسیارست در فتح الباری سوق آنہا کردہ و درین احادیث چنانکہ دلالت بر سوال منافق و کافر
در قبر ست ہمچنان دلالت برین معنی ست کہ ایشان در جواب سوال اظہار تقلید خواہند کرد و اقرار عدم درایت خود
خواہند نمود و این تقلید سبب عذاب و ہلاک ایشان خواہد گشت و نعوذ باللہ من جمیع ما کرہہ اللہ و بالجملہ در فتح الباری
بعد ذکر احادیث این باب گفتہ فاختلفت ہذہ الروایات لفظاً و معنیً وہی مبنیۃ مجتمعۃ علی ان کلا من المنافق والکافر
یسأل و سید علامہ محمد بن اسمعیل امیر گفتہ المراد منہ یقول الکافر کما یقول الناس یعنی ناسہ وہم الکفار والمنافق کما یقول
ناسہ وہم المنافقون و ناظم افادہ کردہ کہ حلیمی گفتہ حکمت در سوال فحص از ایمان عبد و عدم ایمان او ست و بعد ش خبیث

از طیب ممتاز گردد و بیتر اشارت بسوی حکمتی دیگر کردہ و گفتہ و قال اخرون لما ارسلا + نبینا بالسیف

رحمۃ الی + یعنی غیر حلیمی در بیان وجہ حکمت سوال از مقبور چنین گفتہ کہ پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم مرسل بسوی
ثقلین ست از انس و جن پس علت ارسال کہ رحمت ست ماخوذ از قولہ تعالی ست وما ارسلناک الا رحمۃ
للعالمین و عطاء سیف بعد ارسال با رحمت ست عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلعم انما انا رحمۃ مہداۃ اخرجہ
البیہقی فی الدلائل زمخشری در کشاف گفتہ الا رحمۃ لانہ جاء بما یسعدہم ان اتبعوہ ومن خالف ولم یتبع فانما اتی من قبل
نفسہ حیث ضیع نصیبہ منہا وقیل کونہ رحمۃ للفجار من حیث ان عقوبتہم اخرت بسببہ وامنوا بہ عذاب الاستیصال انتہی
ابن عباس در کریمۂ مذکورہ گفتہ من آمن تمت لہ الرحمۃ فی الدنیا والآخرۃ ومن لم یؤمن عوفی مما کان یصیب الامم فی عاجل
الدنیا من العذاب من الخسف والمسخ والقذف وعن عکرمۃ قال قیل یا رسول اللہ الا تلعن قریشا بما اتوا الیک
قال لم ابعث لعانا انما بعثت رحمۃ قال تعالی وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین اخرجہ عبد بن حمید

اظہر قوم من عظیم الخوف + ایمانہم خلاف ما فی الجوف + عمدۂ اجزاء ایمان تصدیق قلب ست و آنانکہ
از خوف نفس و اہل و اولاد و اموال خود اظہار اسلام خلاف آنچہ در دل بود کردند منافقین اند میگویند بافواہ خود

آنچه در دلهای شان نیست از ترس قتل زیراکه او تعالی رسول خود را امر فرمود بقتال مردم تا آنکه لا اله الا الله گویند
وحساب آنها بر خداست فقیض الله لهم فتانا - فی القبر حین یفتن الانسان + لکی یمیز المومن الصادق
من المنافق اذ کان قبل لم یبین + یعنی حکمت دیگر در سوال هست تمیز مومن صادق از منافق ست و این حکمت
را حکیم ترمذی ذکر کرده وگفته امم که قبل این امت بودند آنها را رسل خدا می آمدند پس اگر اطاعت رسل کردند فبها و اگر
ابا نمودند رسل از ایشان اعتزال میکردند وکناره میگرفتند و معجل میشدند آنها بعذاب وچون خدا محمد صلعم را فرستاد
عذاب را از ایشان باز داشت ومقبول شد اسلام از کسیکه اظهارش کرد خواه کفر را پنهان دارد یا نه وچون مردند
برای ایشان فتان در قبر برگماشته شد تا راز دل ایشان بسوال بر آرند و ممیز شود خبیث از طیب و ثابت و ثابت شود
مومن بر قول ثابت وگمراه شوند ظالمان ذکره الحافظ فی فتح الباری گوییم این حکمت در حق اهل عصر نبوی تمام ست
زیراکه در ان وقت نفاق موجود بود و بعد آن عصر نفاق مضمر غیر موجود ست اسلام ست یا کفر بواح و نفاق آن عهد
نفاق ایمان بود و نفاق این عهد نفاق عمل پس حکمت مذکوره در حق منافقین اعمال ناتمام ست والله اعلم و در ججج التستنبیة
گفته تمام این حکمت بر دو امر ست یکی آنکه هیچ نبی از انبیا مبعوث بقتال نشده دوم آنکه این سوال مختص بامت محمدیه ست
وکلام بر دوم خواهد آمد و اما اول پس او تعالی موسی علیه السلام را امر بقتال جبارین فرموده حیث قال ادخلوا الارض المقدسة
التی کتب الله لکم الی قوله اذهب انت وربک فقاتلا انا ههنا قاعدون واین صریح ست در آنکه او تعالی ایشان را
امر بقتال فرموده ومعلوم ست که آنها اسلام نیاوردند بقتال موسی و در حدیث ابو هریره آمده سمعت رسول الله صلعم
یقول ان نبیا من الانبیاء قاتل اهل مدینة حتی اذا کاد ان یفتحها خشی الشمس ان تغرب فقال ایتها الشمس انک مامور وانا
مامور عزمتی علیک الا رکدت ساعة من النهار فحبسها الله حتی افتتح المدینة الحدیث اخرجه عبد الرزاق فی المصنف والحاکم وصححه
واین نبی یوشع بن نون بود که با جبارین قتال کرد وارض مقدسه را فتح نمود وقصه آن در کتب تفسیر وجز آن مذکور ست
واین تمیز حنیز ملائکه دیگری را نمی باشد زیراکه رب عالم عالم ما کان وما یکون ست ورسول صلعم بابعض منافقین نا خود
بود وحذیفه بن الیمان را بدان آگاه فرمود وعلم بعض را حق تعالی از وی مطوی ومخفی داشت چنانکه فرمود لا تعلمهم
نحن نعلمهم و منافقین که بعد وفات وی صلعم آمدند او را حاجت دانستن آنها نیست بلکه وی صلعم نمیداند که اصحاب
او بعد وی چه احداث کردند چنانکه در حدیث ثابت شده که وی مردم را از حوض خود دفع کنند وایشان را می شناسد
گوید اصحابی اصحابی پس گفته شود انک لا تدری ما احدثوا فیقول سحقا الحدیث اخرجه البخاری وغیره پس هیچ فائده این
تمیز باقی نیست مگر برای ملائکه با آنکه ملائکه علیهم السلام نزد قبض روح عبد تقی را از عبد شقی می شناسند چه شقی را می گویند
اخرجوا انفسکم الیوم تجزون عذاب الهون الآیة وتقی را میگویند سلام علیکم ادخلوا الجنة بما کنتم
تعملون ومیگویند یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک الآیة وچون معلوم شد که قول حکیم ترمذی

تا چون برده عافیت و ملاقی کلام حامی وی بمنی ست پس اولی وقت از تعبیر حکمت ست در سوال و جواب بلکه چنین باید
که این حکمت را او تعالی و رسول او صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم معین نفرموده و عقول ما بادراکش نمی رسد و ما
اوتیتم من العلم الا قلیلا و ما میدانیم که او تعالی را در جملهٔ افعال و اوامر و نواهی خود حکمت ها ست و چون ما آنرا نمیدانیم
لهذا آنچه ملائکه گفتند میگوئیم سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العلیم الحکیم قال الجلال الناظم بالفظ
الامر النبی صلعم بتعلیم الجواب کان یقول للمصطفی تعلموا + حجتکم فانکم تکلموا + حجت بمعنی دلیل و برهان ست و امر
بیان منجملهٔ شفقت نبوی برامت مرحومه ست و بیت اشارت ست بسوی روایت ابن شاهین در سنت قال حدثنا
عبدالله بن سلیمان ثنا عمرو بن عثمان ثنا بقیة بن صفوان ثنی راشد قال کان النبی صلعم یقول تعلموا حجتکم فانکم تسألون +
فکانت الانصار توصی المحتضر + و من یمیز من غلام ذی بصر + اشارت ست بسوی تمام حدیث ابن شاهین
بلفظ حتی ان کان اهل البیت من الانصار یحضر الرجل منهم الموت فیوصونه و الغلام اذا عقل یقولون له اذا سألوک من ربک
فقل الله ربی و ما دینک فقل الاسلام دینی و من نبیک فقل محمد صلی الله علیه و آله وسلم نبیی یعنی بنا بر شدت اعتناء وی صلعم
انصار محتضر و غلام ممیز را تعلیم این حجت میکردند و محتضر کسی ست که موت او حاضر شده و در سیاق جان کندن ست
و هر چند او را علم باین حجت قبل از تعلیم حاصل می بود لیکن تذکیرش میکردند قاضی عیاض گفته اسم غلام بر صبی واقع
می شود از حین تولد در جمیع حالات او تا بلوغ انتهی و تمیز صبی آنست که تنها بخورد و بنوشد و استنجا کند و بعض بمیعاد آن
هفت سال گفته اند زیرا که غالب همین ست و ضابطه همان ست که گذشت و مراد ببصر تامل و عقل ست و ناظم اشاره بسوال
انصار کرده میگوید تقول اذ ما یسألوک فقل + و لا تکن فی الحق ذا تزلزل + الله ربی دینی الاسلام
محمد نبیی الامام + یعنی این ست آن لفظ که بدان وصیت محتضر و غلام میکردند و مناسب او ست روایت سلفی در
طیوریات از سهل بن عمار که گفت یزید بن هارون را در خواب دیدم بعد موت او و گفتم خدا با تو چه کرد گفت آمدند در قبرم
دو فرشته فظ غلیظ یعنی درشت رو سخت خو و گفتند دین تو چیست و رب تو کدام و نبی تو کیست من ریش سفید خود را
گرفتم و گفتم بچو مرا این سخن میگوئید حالانکه مردم را جواب شما هر دو تا هشتاد سال آموختم پس هر دو برفتند و گفتند از حریز
بن عثمان نوشته گفتم آری گفتند وی عثمان را مبغوض میداشت تو هم او را دشمن گیر گویم درینجا دلیل ست برآنکه درو
حساب از بعض عقائد هم میرود از سنت و بدعت استفسار میشود و لالکائی در سنت از جویریه بن محمد منقری آورده گفت
یزید بن هارون را در خواب دیدم گفت نکیر و منکر نزد من آمدند و مرا نشانیده پرسیدند که من ربک و ما دینک پس ریش
سفید خود را از خاک افشاندن گرفتم و گفتم مثل من پرسیده می شود من یزید بن هارونم و بوده ام در دنیا شصت سال
می آموختم مردم را پس یکی با دیگری ازان هر دو گفت صدق نم نومة العروس فلا روعة علیک بعد الیوم و نیز لالکائی در سنت بسند خود
از محمد بن نصر صائغ آورده گفت پدر من شیفتهٔ نماز بجنازه بود بر هر که می شناخت او را و یا نمی شناخت و را پس گفت

ای پسر کہ من حاضر شدم روزی جنازہ را چون دفنش کردند و کس در قبر فرود آمد یکی برآمد و دیگر باقی ماند و چون دیر شد
اندیشہ کردند گفتم ای قوم زندہ را با مردہ دفن کردید گفتند اینجا خود کسی نیست گفتم شما را اشتباہ رو داد باز رجوع کردیم و نظر کردیم
ندیدیم مگر دو کس اکہ یکی برآمد و دیگری بماند نرویم از اینجا تا آنکہ کشف کند خدا تعالی برای من آنچہ دیدہ ام پس بر قبر آمدہ
و دہ بار سورہ یس و تبارک خواندم و گفتم ای رب کشف کن مرا آنچہ دیدہ ام کہ من خایفم بر عقل و دین خود پس بشگافت قبر
و برآمد از وی مردی و پشت دادہ شتاب بگریخت گفتم قسم بمعبود تو کہ استادہ شو تا بپرسم ترا وی التفات نکرد و بار دوم و
سوم ہمچنین گفتم پس التفات کرد و گفت تو ابن الصلاح ہستی گفتم آری گفت مرا می شناسی گفتم نہ گفت ما دو فرشتہ ایم از فرشتگان
رحمت موکل بودہ ایم باہل سنت نزد وضع در قبور فرود آمدیم تا کہ تلقین حجت کنیم ایشان را و غائب شد از من انتہی
الا مر بتلقین المیت بعد دفنہ این قسم عبارت را ناظم بجای فصل کتاب می آرد کما تقدم و تلقین بمعنی تفہیم ست و آن
مشروع ست قبل موت لیکن جلال سیوطی ذکرش درینجا نکردہ و آنکہ ذکرش کردہ بعد موت ست پس برای تکمیل افادہ
بذکر اول می پردازیم و میگوئیم کہ قرطبی در تذکرہ نوشتہ باب تلقین المیت لا الہ الا اللہ اخرج مسلم عن ابی سعید الخدری قال
قال رسول اللہ صلعم لقنوا موتاکم لا الہ الا اللہ و ذکر ابن ابی الدنیا عن زید بن اسلم قال قال عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ قال
رسول اللہ صلعم اذا حضرتم المیت فلقنوہ لا الہ الا اللہ فانہ ما من عبد یختم لہ بہا عند موتہ الا کانت زادہ الی الجنۃ و قال عمر بن
الخطاب احضروا موتاکم و لقنوہم لا الہ الا اللہ فہم یرون ما لا ترون و ذکر ابو نعیم من حدیث واثلۃ بن الاسقع عن النبی صلعم
احضروا موتاکم و لقنوہم لا الہ الا اللہ و بشروہم بالجنۃ فان الحلیم من الرجال یتحول عن ذلک وان الشیطان اقرب ما یکون من
ابن آدم عند ذلک المصرع والذی نفسی بیدہ لمعاینۃ ملک الموت اشد من الف ضربۃ بالسیف والذی نفسی بیدہ لا تخرج
نفس عبد من الدنیا حتی یتالم کل عرق منہ علی حیالہ قال القرطبی غریب من حدیث مکحول انتہی گویم بخاری حدیث تلقین
را اخراج نکردہ و در فتح الباری گفتہ شاید نزد وی چیزی در تلقین بر شرط او ثابت نشدہ پس اکتفا کرد بچیزی کہ دلالت
مراد قول بخاری در ترجمہ ست و من کان آخر قولہ لا الہ الا اللہ دخل الجنۃ زین بن منیر گفتہ این حدیث بلفظ خود مقتضی
کسی ست کہ این کلمہ را گفتہ و مردہ یا زندہ ماندہ و چیزی جز این کلمہ گویا نشدہ و ظاہر از مفہوم وی ست آنکہ بخلاف کسی ست کہ بعد
قول این کلمہ لیکن وی مستصحب حکم اوست بغیر تجدید نطق بدان پس اگر عمل سیئہ کردہ ست در مشیت ست و اگر
عمل صالح نمودہ ست پس اقتضای رحمت آنست کہ عدم فرق میان اسلام نطقی و حکمی مستصحب ست انتہی
گویم قول ست برای استصحاب روایت مسلم در صحیح وی از حدیث عثمان از نبی صلعم من مات و ہو
یعلم ان لا الہ الا اللہ دخل الجنۃ پس اقتصار کردہ بر علم و آن شان مومن ست و مثل آنست مسلم از
حدیث ابی ذر آوردہ انہ قال صلعم ما من عبد قال لا الہ الا اللہ ثم مات علی ذلک الا دخل الجنۃ
و حسبکم از عمر از وی صلعم اخراج کردہ انی لا اعلم کلمۃ ما یقولہا عبد حقا فی قلبہ فیموت الا حرم علی النار

لا اله الا الله حافظ ابن حجر گفته مراد بقول وی لا اله الا الله درین حدیث و جز آن هر دو کلمهٔ شهادت ست پس اشکال بترک
ذکر رسالت وارد نشود و زین بن منیر گفته قول لا اله الا الله لقبیست جری علی النطق بالشهادتین قرطبی گفته علمای ما
گفته اند که تلقین این کلمه بموتی سنت ماثوره ست مسلمین بدان عمل کرده اند و این تلقین از برای آنست که آخر کلامش
لا اله الا الله باشد و خاتمهٔ او بسعادت گردد و داخل شود در زیر عموم قول وی صلعم من کان آخر کلامه لا اله الا الله دخل الجنة
اخرجه ابو داود وکما قدمناه و صححه عبد الحق گویم مراد بمیت درین اخبار کسی ست که در سیاق موت باشد و ظاهر اوامر
احادیث وجوب کفائی ست بر حاضرین قرطبی گفته و تا متنبه شود میت بر چیزی که دفع کرده می شود شیطان بدان زیرا که
وی متعرض محتضر میگردد و عقیدهٔ او را فاسد کردن میخواهد چنانکه بیاید و چون میت ملقن شد و یکبار آن را بگفت شیطان
بروی عود نمیکند تا بار دگر ضجر کرده نشود و ابن المبارک گفته میت را تلقین لا اله الا الله اگر آن را بگوید او را بگذارید
ابو محمد بن عبد الحق گفته این ترک از برای آنست که نزد الحاح بر میت خوف [illegible] کلمه و ضجر و غلبهٔ شیطان ست و این سبب
سوء خاتمه میگردد و حسن بن علی گفته ابن مبارک گفته تلقین کن مرا یعنی کلمهٔ شهادت و عود مکن بر من مگر آنکه کلام دیگر بکنم
مقصود آنست که بمیرم و در دلش جز خدا نبود و چه مدار بر قلب ست و در عمل قلب نظر میکنند و بدان نجات حاصل شود و اما حرکت
لسان بدون آنکه ترجمهٔ ما فی القلب باشد پس دران فائده و نزد وی [خط‌خورده] گفته گاهی تلقین بذکر حدیث
میکنند نزد مرد عالم چنانکه ابو نعیم ذکر کرده که ابو زرعه در سوق موت بود و نزد وی ابو حاتم و محمد بن مسلم و منذر بن شاذان
و جماعهٔ از علما بود حدیث تلقین را یاد کردند و از ابی زرعه استحیا نمودند و گفتند ای یاران بیائید مذاکرهٔ حدیث بکنیم محمد بن مسلم
گفته انا الضحاک عن ابی مجلز انا ابو عاصم ثنا عبد الحمید بن جعفر عن صالح بن ابی عریب و تجاوز نکرد و باقی مردم خاموش بودند
ابو زرعه گفت و وی در سوق ست ثنا ابو عاصم عن عبد الحمید بن جعفر عن صالح بن عریب عن کثیر بن مرة الحضرمی عن معاذ
بن جبل قال قال رسول الله صلعم من کان آخر کلامه لا اله الا الله دخل الجنة و فی روایة حرمه الله علی النار و وفات کرد گویم
این حکایت را نماری هم بغیر اسناد ذکر کرده و هو انه قال ابو زرعة لا اله الا الله و خرجت روحه مع الهاء قبل ان یقول دخل
الجنة و شعبی بر مردی مریض برای عیادت در آمد و دید که مردی او را تلقین لا اله الا الله میکند و بروی اکثار مینماید گفت شعبی
آن مرد را نرمی کن با او مریض بسخن در آمد و گفت تلقینم کنی یا نکنی من خود این کلمه را نمیگذارم و ترک نمیدهم بعده این آیه
خواند و الزمهم کلمة التقوى وکانوا احق بها و اهلها شعبی فرمود الحمد لله الذی انجی صاحبنا هذا و جنید رح را
نزد موت گفتند بگو لا اله الا الله گفت فراموشش نکرده ام تا یادش بکنم گویم در ترجمهٔ بعض صالحین دیده ام که چون او را در
سیاق گفتند قل لا اله الا الله سر و چشم خود بکشاد و این بیت بخواند ؎ وغدا ایذکرني عهودا بالحمى + و متى
نسیت العهد حتی اذکر + حافظ شیراز گفته ؎ مهر تو در دل و غم عشق تو در سرم + با شیر اندر آمد و با جان بدر شود
در حدیث ابو هریره آمده قال سمعت رسول الله صلعم یقول حضر ملک الموت رجلا فنظر فی قلبه فلم یجد فیه شیئا ففک لحییه فوجد

طرف لسانه لاصقا بحنکه یقول لا اله الا الله فغفر بکلمة الاخلاص اخرجه الطبرانی فی کتاب المحتضر و ذکره ابن ابی الدنیا و قرطبی بابی در سوء خاتمه ذکر کرده
اعاذنا الله تعالی من ذالک و گفته شیطان نزد میت بصورت پدر می آید و میگوید که یهودی بمیر و شیطانی دیگر در صورت مادر
و دوست بسوی موت بر نصرانیت می کند و درین باب حدیثی مرفوع ذکر کرده و گفته عبد الله بن احمد گفته حاضر شدم نزد پدر خود
احمد بن حنبل وقت احتضار دیدیم او را که عرقناک می شود و باز افاقه می یابد و اشاره میکند بدست خود لا بعد لا بعد و این اشاره چند بار
کرد پس گفتم او را ای پدر چیست این که ظاهر می شود از تو گفت شیطان پیش من استاده است سر انگشتان می گزد و میگوید ای احمد فوت شدی
تو از من میگویم لا بعد حتی اموت قرطبی گفته از شیخ خود ابو العباس احمد بن عمر قرطبی در ثغر اسکندریه شنیدم که میگفت حاضر شدم نزد طیبه
وقت احتضار برادر شیخ خود احمد بن محمد قرطبی و گفته شد او را که بگو لا اله الا الله پس میگفت لا لا چون بهوش آمد ذکر این معنی کردیم گفت آمده پیش ما
دو شیطان از یمین و یسار من یکی گفت یهودی بمیر که بهترین ادیان دین یهود است و دیگری گفت که نصرانی بمیر که بهترین ادیان دین نصاری است
و کنت اقول لهما لا لا و قد کتبت بیدی فی کتاب الترمذی و النسائی عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم ان الشیطان یاتی احدکم عند
موته فیقول له مت یهودیا مت نصرانیا فکان الجواب لهما لا لکم قرطبی گفته کتاب ابی عیسی ترمذی را تفحص کردم و تمام آنرا
شنیدم لیکن برین حدیث واقف نشدم اگر در بعض نسخ موجود باشد پس الله تعالی اعلم است و اما کتاب نسائی پس بعض آنرا شنیدم و پیش
من بسیاری از ان موجود بود و مگر برین حدیث واقف نگردیدم و کتاب نسائی چند نسخه است محتمل که این حدیث در بعض نسخ موجود
باشد انتهی و اما تلقینیکه حافظ جلال الدین ناظم اراده کرده پس آن تلقین بعد دفن میت است بعض گفته اند که وقت وضع میت
در لحد است بعد ریختن خاک بروی و نزد بعضی قبل انداختن خاک بر میت است در بیت اول اشاره بسوی قول اول کرده و در ثانی
بسوی ثانی و آن قول این است قد امر النبی بالتلقین + من بعد شن الترب للمدفون + و قیل قبل ان یهال
الترب + و ان یعد ثلاثة فندب + و مثله جاء عن الاصحاب + و طلب التثبیت لاستحباب + سید محمد بن
اسمعیل امیر یمنی گفته که این تلقین ثانی است و تلقینی که پیش ازین ذکر یافته بعد دفن بود و ناظم ذکر اختلاف کرده و گفته که آیا
تلقین بعد ادخال میت در لحد است و بعد بند کردن قبر و انداختن خاک بران و او آنکه ذکر کرده و آل برین معنی است و محتمل است
مفاد بیت اول و اما قول ناظم که قبل ان یهال الترب است پس این را نمی دانم و احدی را نمی شناسم که قائل باین قول شده باشد
اعنی تلقین میت نزد وضع در لحد قبل انداختن خاک بروی لیکن سیوطی در اطلاع طویل الباع است شاید او واقف شده باشد
بر آنچه ما واقف نشدیم و اما دلیل این تلقین پس حافظ ابن حجر در تلخیص ذکر کرده که انه صلی الله علیه و آله و سلم کان اذا فرغ من دفن المیت
وقف علیه فقال استغفروا لاخیکم و اسألوا له التثبیت فانه الآن یسأل اخرجه ابو داؤد و الحاکم و البزار عن عثمان قال البزار
لا یروی عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم الا من هذا الوجه انتهی و این دلیل است برای سؤال تثبیت چنانکه بیاید و اما مراد به تلقین در ابیات
پس اعنی یعنی که تلقین میت بعد دفن مستحب است گفته شود یا عبد الله یا ابن امة الله اذکر ما خرجت علیه من الدنیا شهادة ان لا
اله الا الله و ان محمدا رسول الله و ان الجنة حق و ان النار حق و ان البعث حق و ان الساعة آتیة لا ریب فیها و ان الله یبعث من فی القبور

وانک رضیت باللہ ربا وبالاسلام دینا وبمحمد نبیا وبالقرآن اماما وبالقبلۃ قبلۃ وبالمسلمین اخوانا ورد بہ الخبر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم قال الحافظ ابن حجر روی الطبرانی عن ابی امامۃ اذا انا مت فاصنعوا بی کما امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان نصنع بموتانا
امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال اذا مات احد من اخوانکم فسویتم التراب علی قبرہ فلیقم احدکم علی راس قبرہ ثم لیقل یا فلان بن فلانۃ
فانہ یسمعہ ولا یجیب ثم یقول یا فلان بن فلانۃ فانہ یستوی قاعدا ثم یقول یا فلان بن فلانۃ فانہ یقول ارشدنا یرحمک اللہ ولکن لا تشعرون
فلیقل اذکر ما خرجت علیہ من الدنیا شہادۃ ان لا الہ الا اللہ وان محمدا عبدہ ورسولہ وانک رضیت باللہ ربا وبالاسلام دینا وبالقرآن اماما فان منکرا
ونکیرا یاخذ کل واحد منہما بید صاحبہ ویقول انطلق بنا ما یقعدنا عند من قد لقن حجتہ فقال رجل یا رسول اللہ فان لم یعرف امہ قال ینسبہ الی
امہ حوی یا فلان بن حوی وسندہ صالح وقد قواہ الضیاء فی الاحکام لہ واخرجہ عبد العزیز فی الشافی والراوی عن ابی امامۃ سعید الازدی
بیض لہ ابو حاتم ولکن لہ شواہد منہا ما رواہ سعید بن منصور من طریق راشد بن سعد وحمزۃ بن حبیب وغیرہما قالوا اذا سوی علی المیت قبرہ وانصرف
الناس کانوا یستحسنون ان یقال للمیت عند قبرہ یا فلان قل لا الہ الا اللہ قل اشہد ان لا الہ الا اللہ ثلاث مرات قل ربی اللہ ودینی الاسلام و
نبیی محمد ثم ینصرف وقال الاثرم قلت لاحمد بن حنبل ہذا الذی یصنعونہ اذا دفن المیت یقف الرجل ویقول یا فلان بن فلانۃ قال ما رایت احدا
یفعلہ الا اہل الشام حین مات ابو المغیرۃ یروی فیہ عن ابی بکر بن ابی مریم عن اشیاخہم انہم کانوا یفعلونہ انتہی کلام الحافظ وبعد ازین ذکر
چیزی از شواہد کردہ ذکرش بنا بر عدم دلالت ترک کردیم زیرا کہ در خود قبول شہادت نیست بعدہ گفتہ ودیگران میگویند کہ اندک استادن نزد
قبر میت بعد دفن او وکردن دعای ثبات برای میت مستقبل وجہ او مستحب ست بگوید اللہم ہذا عبدک وانت اعلم بہ منا ولا نعلم منہ الا
خیرا وقد اجلستہ للمسئلۃ اللہم ثبتہ بالقول الثابت فی الآخرۃ کما ثبتہ فی الدنیا اللہم ارحمہ والحقہ بنبیک ولا تضلنا بعدہ ولا تحرمنا اجرہ واخرج
سعید بن منصور عن ابن مسعود قال کان رسول اللہ صلعم یقول علی القبر بعد ما یسوی علیہ اللہم انہ نزل بک صاحبنا وخلف الدنیا خلف ظہرہ اللہم
ثبت عند المسئلۃ منطقہ ولا تبتلیہ فی قبرہ بما لا طاقۃ لہ بہ وحکیم ترمذی گفتہ وقوف بر قبر وسوال تثبیت در وقت دفن مددی برای میت ست
بعد نماز زیرا کہ نماز با جماعۃ مومنین ہمچو لشکر باشد کہ بر دروازہ پادشاہ فراہم آمدہ شفاعتش میکنند واستادن بر گور برای سوال تثبیت
ہمچو مدد برای لشکر ست واین ساعت وقت شغل میت ست زیرا کہ ہول مطلع وسوال فتانین پیش او آمدہ انتہی این ست استدلال
واقوال فقہا، ودرین باب اما اہل حدیث پس انکارش میکنند مقبلی رح در منار گفتہ کہ ہیچ محدث بلکہ عاقل شک نمیکند در آنکہ الفاظ ان
حدیث یعنی حدیث ابی امامہ دلالت دارند بر آنکہ حدیث مذکور موضوع ست مثل قول او یا فلان بن فلانۃ واگر نامش نمی شناسد یا فلان
بن حوا گوید وہمچنین این لفظ فان منکرا ونکیرا یاخذ کل واحد منہما بید صاحبہ الخ وحافظ ابن القیم رح در کتاب الروح گفتہ انہ حدیث ضعیف
وسئل عنہ احمد فاستحسنہ واحتج علیہ بالعمل انتہی گوییم اگر مراد حافظ ہمانست کہ از تلخیص نقل کردیم پس مراد از ذکر استحسانش نیست بلکہ
اخبار کرد بآنکہ احدی آنرا جز اہل شام نمیکنند وشما روایتش از ابی بکر بن ابی مریم می کنید واحمد ہم نسبتش بسوی ابو بکر مذکور
کردہ واین دلیل تضعیف او برای روایت ست زیرا کہ ابو بکر بن مریم چنانکہ حافظ ذہبی در میزان گفتہ ضعیف ست نزد اہل
حدیث قال ابو بکر بن مریم الغسانی الحمصی اسمہ بکیر وقیل بکیر وقیل عمرو وقیل عامر وقیل عبد السلام ضعیف عندہم لعبدہ سرق

احوالش کرده و در آخر گفته عن ابی داود انه سمع احمد یقول لیس بشیٔ انتهی پس قول ابن القیم رح که احمد استحسان تلقین بحدیث ابن ابی مریم
کرده عجیب ست بعده ابن القیم گفته ان حدیث ابی امامة حدیث ضعیف قال لکنه وان لم یثبت فاتصال العمل به فی سائر الامصار والاعصار
من غیر نکیر کاف فی العمل به وما اجری الله العادة قط بان امة طبقت مشارق الارض ومغاربها وهی اکمل الامم عقولا واوفرها معارف
تطبق علی مخاطبة من لا یسمع ولا یعقل وتستحسن ذلک لا ینکره منها منکر بل سنه الاول للآخر ویقتدی فیه الآخر بالاول انتهی گویم این قول ابن القیم
غیر قیم بلکه در غایت ضعف ست و جوابش میتوان گفت که اولا شما خود شک و انکار نمیکنید در آنکه اعظم امت در اتباع و اقتدای رسول
خدا صلعم اصحاب جناب نبی علیه السلام اند و بیقین معلوم ست که از انها حرفی واحد نیامده در آنکه آنها تلقین ابوبکر یا عمر یا عثمان یا علی
رضی الله عنهم کرده باشند و نه احدی ازین خلفاء راشدین عهدین تلقین میتی بعد دفن او بعمل آورده بلکه ممکن نیست والله که روایتی درین باب
از احدی از صحابه بیاید بانکه وی بر قبر غیری استاده شده یا فلان بن فلان نه گفته باشد یا بر قبر کدام صحابی استاده او را نداکرده باشد پس قسم ابن القیم رح با وجود
چنین جلال الشان نبوده است فرسان این میدان قائل باتصال عمل در سائر امصار و اعصار ست و مع ذلک امام احمد گفته که این عمل جز از اهل شام نزد موت ابو المغیرة
از احدی دیده نشد پس عمل سائر امصار و اعصار یعنی چه حال آنکه قبل وفات ابو المغیرة از عهد وفات نبوی صلعم اعصار بسیار گذشته و نشانی
ازین عمل دران یافته نشده واما امصار پس منحصر در شام ست و چون ابن القیم رح درین مسئله رده خلاف پا یدتا استدلالش بسماع موتی از مخاطبه
تمام گردد باآنکه او را رحمه الله بران ادله صحیحه ناهضه ست پس تغیر او از محرومان انصاف بالکلیه چه رسد فایاک والاغترار بغیر ادلة الکتاب
والسنة و چون این ماجرا دریافت شد شناخته باشی که مراد جلال سیوطی بامر نبوی صلعم بتلقین تا آخر همه بیت حدیث ابی امامة مذکور ست
وهو کما تراه و لهذا وی رح در کتاب شرح الصدور جز حدیث مذکور حدیثی دیگر ذکر نکرده گویا عمده درین باب نزد قائلین تلقین همین حدیث موضوع
یا ضعیف ست و در فتح القوی شرح منظومة الهدی النبوی گفته ؎ والدرس فوق القبر لیس بشرع * کلا ولا تلقینه المیت
بعده گفته واما التلقین ففیه خلاف بین العلماء وتناقض کلام ابن القیم رح فیه فرجح فی الهدی کونه بدعة وضعف الحدیث الوارد فیه ورجح فی
کتابه کتاب الروح کونه مستحسنا ورجح المحقق المقبلی رحمه الله تعالی الی کون ذلک بدعة وهو الاظهر واطال الکلام فیه فی کتابه المنار وفی الابحاث المسددة
وقال اما الحدیث المروی فیه فلا یشک اهل المعرفة بالحدیث فی وضعه ورواه سعید بن منصور عن راشد بن ضمرة عن اشیاخ لهم من اهل حمص فالمسئلة
حمصیة واما جعل حدیث اسألوا له التثبیت فانه الآن یسأل شاهدا لهذا فلا شهادة فیه للحکم العدل انتهی و اما ما ذکره ابن القیم من اطباق الناس
علی العمل به بلا نکیر فممنوع فروایته عن احمد بن حنبل انه لم یر احدا فعله غیر اهل الشام ظاهر فی عدم اطباق المدعی وکذلک نفیه للانکار فان الجماهیر
من العلماء ینکرون ذلک فی کتبهم ویصرحون بکونه بدعة وکل ذلک ظاهر فی وقوعه منهم عند من فعله والله اعلم انتهی و شوکانی رح در نیل الاوطار
اگرچه ذکر حدیث تلقین و کلام اهل علم بران کرده لیکن تصریح بجواز یا بدعت بودنش ننموده گویا در ابتداء عش تردد داشته ست لیکن شک نیست
که ادله شرعیه قاضی بعمل تلقین بر وجهی که ثلج صدر شود نیست و عمل بعض بلاد و قول جمعی از فقهاء شافعیه وغیره در نحو این مقام در خور استناد
نباشد پس اولی عدم جواز اوست و هر که در علم الهی مقتضی به ثبات قول ست محتاج تلقین نیست و هر که خلاف اوست اگر بتلقین ثابت القول
گردد باید که احدی هالک نشود و این مشکل ست آری اگر حدیث وارد درین معنی بصحت رسد قول بدان واجب گردد و دونه خرط القتاد

اختصاص السؤال بهذه الامة درین مسئله سه قول ست یکی اختصاصش باین امت دوم عموم بسائر امم سوم وقف چنانکه تفصیلش بیاید والعلم
توقف ست زیراکه دلیل مسئله توقیفی ست اجتهاد را دران مدخل نیست و دلیلی ظاهر بر سوال غیر این امت وارد نشده و معتمد خصوص ست
کما رجحه الناظم تبعا للحافظ ابن حجر رحمهما الله تعالی خص نبی الله فیما قد ذکر بانه یسأل عنه من قبر + ولم یکن ذا النبی قبله
ابان رب العرش فیه فضله + ولم یکن لامة من الامم + من قبلنا قط سؤال ملتزم + نص علی ذلک کبیر القدر
الترمذی وابن عبد البر + واخرون عمموه فی الامم + وبعض اهل العلم نحو الوقف ام + وجمع اشتیت بیت سوم را زین ابیات
ذکر نکرده شاید در بعض نسخ نبوده باشد مترجم درین مسئله سه قول مختلف اند کما تقدم اول آنکه سوال میت خاص باین امت ست حافظ ابن القیم رحمه در
کتاب الروح گفته که قول باختصاص ابو عبد الله حکیم ترمذی گفته ست و حکمتش تمییز خبیث از طیب قرار داده و همین قول را ناظم نسبت بسوی ترمذی
وابن عبد البر کرده و این ترمذی صاحب نوادر الاصول غیر ترمذی صاحب سنن ست ناواقفان فن حدیث نام ترمذی شنیده واحادیث واهیه
ضعیفه منکره شاذه را منسوب باو یافته گمان کنند که در سنن ترمذی ست واین خطای فاحش وجهل قبیح ست که راه بسیاری از مدعیان علم
زده فلیعلم قول دوم که عبد الحق اشبیلی وقرطبی گفته اند عموم سوال ست برای این امت و دیگر امم وابن القیم برای ایشان استدلال بخبری نکرده
مگر آنچه جواب ادلهٔ مدعی اختصاص افاده اش میکند قول سوم توقف در تعمیم وتخصیص ست حافظ ابن القیم فرموده توقف کرده اند درین دیگران منهم
ابو عمر بن عبد البر قال فی حدیث زید بن ثابت عن النبی صلعم انه قال یا زید ان هذه الامة تبتلی فی قبورها منهم من یروی تسأل وعلی هذا اللفظ یحتمل انه یقال
ان یکون هذه الامة خصت بذلک وهذا امر لا یقطع علیه انتهی گوییم این نقل مخالف کلام ناظم ست چه وی نسبت اختصاص بسوی ابن عبد البر
کرده مثل ترمذی وابن القیم گفته که وی قائل بتوقیف ست لیکن کلام ابن القیم اقوم ست زیراکه وی لفظ ابن عبد البر نقل کرده و گفته هر
این را خاص باین امت میگوید وی احتجاج میکند بقوله صلعم ان هذه الامة تبتلی فی قبورها وبقوله صلعم اوحی الی انکم تفتنون فی قبورکم واین
ظاهر ست در اختصاص باین امت ودال ست بران قول ملکین ما کنت تقول فی هذا الرجل الذی بعث فیکم فیقول المؤمن اشهد انه عبد الله ورسوله
واین خاص ست بنبی صلعم وقوله صلعم فی الحدیث الآخر انکم فی تمتحنون وعنی تسألون تا آنکه قائل بتعمیم اند در جواب این ادله گفته اند که ولا نسلم
بر اختصاص نیست چه مراد بامت در قول نبی صلعم ان هذه الامة جماعت مردم ست کما قال تعالی وما من دابة فی الارض ولا طائر یطیر بجناحیه
الا امم امثالکم و هر جنسی از اجناس حیوان مسمی بامت ست و در حدیث آمده لولا ان الکلاب امة من الامم لامرت بقتلها و در حدیث احراق نملة
احرقت امة من الامم تسبح واگر مراد امتی ست که دران مبعوث شده پس در حدیث آنچه نفی سوال غیر این امت از امم کند موجود نیست بلکه ذکرش اخبار ست
بمسئول بودن ایشان و بآنکه این سوال مختص بمن قبلهم نیست بنابر فضل و شرف این امت بر امم وهمچنین قوله صلعم اوحی الی الخ وقول ملکین اخبار ست
امت را بامتحانش در قبور وظاهر آنست که حال هر نبی با امت خود همچنین ست و امم آنها معذب می شوند در قبور بعد سوال واقامت حجت
بر آنها چنانکه معذب شوند در آخرت بعد سوال واقامت حجت انتهی بعده ناظم گفته سؤال من لم یدفن والمصلوب ومن تفرقت اجزاه
واکله السبع ومن بقتیل والغریق + ویسئل المطروح والمصلوب + والحی عن رؤیته محجوب + اذ لو رایناه مقاما مقعدا
انتهب الاصل الذی قد عقدا + من فرض ایمان علی الانام + بالغیب ما اشهر من احکام + سوال عام ست و بآنکه ابر صفتا

که بمیرد بطرح یا غرق یا القا در نار یا اکل سباع یا خطف طیر بنا بر عموم ادلهٔ سوال قرار اما جواب حی از رویت پس حق تعالی
امور برزخ را بر همگنان مخفی داشته احیا را زان هیچ شی را از احوال موتی مشاهده نمیکنند پس اگر میت را قائم در لحد یا قاعد
در قبر ببینیم اصل تحصیل که طی علم برزخ و احوال موتی از ماست باطل گردد چه مقتضای حکمت الهی آنست که این همه حجبات
از ابصار ما مطوی باشد بجهت آنکه از احوال آخرت ست و ایمان بدان بطور غیب واجب و چون ایمان مبنی سائر اعمال ست
لهذا نام مثل اصل کرده و آن دو گونه ست غیب و شهادت و ایمان بغیب افضل ست قال تعالی مادحا للمؤمنین
الذین یؤمنون بالغیب و معنی عقد اصل آنست که عهد بدان در عالم ذر گرفته شد و فرض واجب خدا را گویند سمی به
لانه معالم وحدوده و انام بمعنی خلق ست واحدی گفته قال اللیث الانام علی ظهر الارض من جمیع الخلق و در کریمه وضعها
للانام ابن عباس گفته هم الناس و مجاهد و قتاده و ضحاک گفته اند هم الخلق و عطا گفته جمیع الخلق و واحدی گفته هذه الاقوال
تدل علی ان المراد کل ذی روح و هو قول الشعبی و قال الحسن الجن و الانس و این قول مناسب کلام ناظم ست زیرا که محل
تکلیف ست و بالجمله ناظم در شرح صدور و غیر او و غیر آن از قاضی ابو بکر بن العربی آورده ان من لم یدفن من الاموات یقع
السوال و العذاب و تحجب الله تعالی ابصار المکلفین عن ذلک کما حجبها عن رویة الملائکة و الشیاطین و ترد الحیاة الی المصلوب
و نحن لا نشعر به کما انا نحسب المغمی علیه میتا کذلک یضیق علیه الجو کضیقة القبر و لا یستنکر شیئا من ذلک من خالط الایمان قلبه انتهی
و امام الحرمین گفته و لیس هذا بابعد من الذر الذی اخرجه الله تعالی من صلب آدم و اشهدهم علی انفسهم و کذلک من تفرقت
اجزاؤه یعید الله الحیاة فی بعض اجزائه او جمیعها و قد اشار النبی صلعم الی وجه حکمة اخفاء عذاب القبور و احوالها بقوله لولا
ان لا تدافنوا لاسمعتکم او نحوه انتهی و قد تواترت المنامات الصادقة الکثیرة بشئ من احوال الموتی ذکرها ابن القیم فی کتاب
الروح و غیره فی غیره قال فی جمع التشتیت اعلم ان الله تعالی لما طوی امور سکان القبور عن المشاهدة للمعذب منهم و المنعم
جعل لبعض عباده اطلاعا علی احوالهم فی المنام و مشاهدتهم لامور صادقة عند الانام بحیث انه قد یخص تعالی رجلا او امرأة
بذلک و تصیر معروفة باتیان الموتی فی مناماها و تاتی عنه باخبار یصید فیها قرابته و من کان یلابسه و قد یرسل بعض قرابة
المیت من الاحیاء الی من یریده من الاموات من عرف باتیانه باخبار الموتی و یبلغ عنه ما یوصی به الیه و یاتی بجوابه و قد
اخبرنا امة بعد امة من خیار الناس بوقوع ذلک حتی صار یقینا بکثرة وقوعه و یسمون من یاتی الموتی بالمسفل و المسفلة
و کانهم اشتقوه من یاتی الارض السفلی التی یدفن فیها الاموات انتهی و چون حیات میت و سوال او در قبر متقرر شد
اهل علم اختلاف کرده اند در آنکه عود حیات در جمیع بدن می شود یا در بعض آن و این در حق کسی ست که اجزا او متفرق
شد و الا غیر پس ناظم بسوی این خلاف در قول خود اشارت کرد و یخلق الله الحیاة فی الذی قد تفرقت
اجزاؤه او بعض ذی + ثم توجه السوال من غیر مین + نص علی ذلک امام الحرمین + و قد حکی
فی شرحه الجزولی + فی ذلک خلفا من ذوی النقول + فقیل ان کل جزء یجمع + و قیل یحیی منه جزء

یسمع ، او جزء قلب او دماغ حلا + وقیل بل فی کل عضو حلاً + روح له حینئذ علی حدۃ + فهذا

من اهب معدودہ + یعنی خلق حیات در هر جزو و عضو میت متفرق الاجزا می شود یا در بعض اجزا و اعضای او

و بر ثانی اختلاف ست که عود حیات در کدام جزو می باشد در دل یا در دماغ یا در هر عضو که محل روح بود و علی توحد و انفراد

و چون این اقوال معلوم شد پس روح مقبور عود میکند در قبر بنا بر قیام دلیل بران چه وی بعد عود روح بر خاسته در قبر می نشیند

کما نصت به الاحادیث النبویة و تواترت الاخبار النبویة بذلک و تعداد روات این احادیث از صحابه رضوان الله تعالی

علیهم نزدیک بهفتاد کس میرسد کما تقدم و احادیث جمیع صحابه که ذکر شان پیشتر گذشته متفق اند بر زنده شدن مرده

در قبر و نشستن او دران تا آنکه در حدیث جابر بن عبد الله آمده که قال رسول الله صلعم انه اذا دخل المیت قبره مثلت له الشمس

عند غروبها فیجلس یمسح عینیه یقول دعونی اصلی اخرجه ابن ماجة و ابن ابی الدنیا و ابن احادیث را سیوطی در شرح الصدور

سوق کرده و در بعض روایت مقعد جنت برای مومن و مقعد نار برای غیر مومن مذکور ست و مومن میگوید بگذارید مرا

تا بروم بسوی اهل خود و بشارت دهم ایشان را و شک نیست که این حال کسی ست که حیات حقیقیه و روح اصلیه بسوی

او عود کرده چنانکه بود مگر آنکه این اعادہ بعض روح یا همه روح ست که در بعض بدن حلول میکند و عذاب قبر و ضرب بسم

و منافق بمطراق یا مرزبه حدید معلوم ست و این عذاب جز بر بدنی نمی باشد که دران روح ست و ناظم در شرح الیقال

از حافظ ابن حجر صریح نقل کرده که ان الروح تحل فی النصف الاعلی من المیت انتهی آما اوله چنانکه ذکر کرده ایم دلیل الم و وجع

در همه بدن و حدیث براء بن عازب اجمع احادیث احوال موتی ست و دران تصریح ست بآنکه ملائکه منکر و نکیر نزد او می آیند

و سوال میکنند و این ظاهر در حیات اوست چنانکه بود و ظاهر کلام ناظم نیز همین ست که این خلاف در حق کسانی ست که اجزایش

اجزایش متفرق گردیده نه در باره کسی که بر حال خود باقی ست و احادیث متقدمه درین باب همه در حیات و عود روح

الاجزا ست لیکن غیر مخفی ست که باب اخبار از احوال موتی امری ست که نیست راه بسوی معرفتش مگر از سمع چه عقل

را مجالی دران نباشد پس کسیکه قائل ست بحیات قلب یا دماغ یا غیر این هر دو از میت متفرق الاجزا وی دلیلی بیاورد

که در خور این تقسیم باشد لاجرم ادخالش زیر عموم احادیث حیات میت اولی ست زیرا که تخصیصی در میان نیست پس اولی

وقف ست و سپردن علمش بخدا عز و جل بعده ناظم از موتی متفرق الاجزا بعض اموات را خاص کرده و گفت

من تاکل السباع والاطیار + یسأل حین یحصل القرار + فی جوفها من غیر ما مجاز + نص علیه الحافظ

البزاز + یعنی این مجاز نیست بلکه حقیقت ست زیرا که او تعالی قادر ست بر هر ممکن و عدول بسوی مجاز جز نزد تعذر

حقیقت نباشد و نیست تعذر درینجا بلکه ممکن ست و هر کرا در ایمان ملکه باشد وی هرگز در چیزی ازینها شک نکند و

درین بیت یکی از علما حنفیه ست در فتاوای خود گفته السوال فیما یستقر فیه المیت حتی لو اکله السبع فالسوال فی بطنه

و این تخصیص ست برای بعض متفرق الاجزا که ماکول طیور و سباع باشد سید علامه محمد بن اسمعیل امیر رح گفته و الله

ما خصص ہذا من بین ما تفرقت اجزاؤہ ثم یقال اجزاؤہ قد تفرقت فی حواصل الطیور و بطون السباع فہل المراد انہ فی کل جزء حیث یستقر فہذا یؤدی الی انہ یسأل کل عضو او بعضہ وہو خلاف ما قام الدلیل علیہ وان اراد انہ اذا اکلہ طائر واحد او سبع واحد وان ہذا وان تفرقت اجزاؤہ فی کل ما اکلہ لکنہ لما اجتمع فی بطنہ صار لہ قبرا فہذا لا یستقیم لانہ انما یاکلہ دفعات ویخرج الدفعۃ الاولی من بطنہ ثم یاکل غیرہ فلا تستقر اجزاؤہ فی البطن جمیعا فالاظہر ان ہذا القسم من جملۃ ما تفرقت اجزاؤہ حکمہ حکمہ ویمکن ان یرید ہذا القائل بان الذی تفرقت اجزاؤہ یسأل الجزء الذی قیل انہ یسأل منہ من دماغ او قلب بعد استقرارہ فی بطون الطیور والسباع ومن بتابوت وشبہ جعلا + مدۃ ایام لیکما ینقلا + فذاک لا یسئل ما لو یدفن + کذاک ابداہ بنص بین + یعنی ہذا رحنفی ذکر کردہ کہ ان من یبقی فی نحو تابوت ایاما وان طالت لاجل ان ینقل الی موضع یدفن فیہ فانہ لا یسأل مالم یدفن ابدا نقلہ الناظم عنہ فی شرح الصدور پس مراد بقول او بنص بین نہ آنست کہ ہذا نصی از کتاب و سنت درین حکم آوردہ بلکہ معنی او آنست کہ وی برین حکم از کلام خود نص کردہ واما دلیلش پس گویا ظواہر احادیث ست بلفظ اذا دفن المیت یعنی تشاع تعلیق حکم بر دفن کردہ مگر آنکہ قول او ویسال الغریق فی البحار + حین یغیب نص نیکسار + مخصص وست گویا کہ تخصیص از برای آن کردہ کہ وی مدفون نیست بخلاف کسی کہ در ہمچو تابوت باشد در جمع التشتیت افادہ کردہ ولا یخفی ان الوقف فی ہذہ الاشیاء اقرب وارجاع تفاصیلہا الی عالم الغیب والشہادۃ اصوب انتہی من خص بعدم السوال ابو القاسم سعودی در کتاب الروح گفتہ ورد فی الاخبار الصحاح ان بعض الموتی لا تنالہم فتنۃ القبر ولا یاتیہم الفتانان وذلک علی اوجہ مضاف الی عمل ومضاف الی حال ومضاف الی حال بلاء نزل بالموت ومضاف الی زمان انتہی قلت ہم سبعۃ وفی التذکرۃ للقرطبی خمسۃ قال الناظم وا ستۃ جمعا ما لہم سوال + خصیصۃ من بہا المفضال + مفضال بروزن مفعال از افضال ست وسمع باین لفظ وارد نشدہ بلکہ بلفظ ذی الفضل آمدہ و اشعریہ واہل سنت اطلاق چیزی کہ سمع بدان وارد نشدہ بروی عزوجل جائز ندارند کما ہو معروف فی اصولہم الاول الشہید ای من یقتل بنص النبی انہ لا یسئل + نسائی از راشد بن سعد از مردی از اصحاب رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردہ کہ گفت ان رجلا قال یا رسول اللہ ما بال المومنین یفتنون فی قبورہم الا الشہید قال کفی ببارقۃ السیوف علی راسہ فتنۃ من لقی العدو فصبر حتی یقتل او یغلب لم یفتن فی قبرہ قرطبی در تذکرہ گفتہ یعنی اگر درین مقتولین نفاق می بود نزد التقاء زحفین و برق سیوف فرار میکرد چہ شان منافق گریختن و جبن کردن نزد قتال ست وشان مومن بذل نفس و تسلیم او بخدا و حمیت و تعصب بر کلمہ وی ست واین مظہر صدق ما فی الضمیر اوست چہ برای حرب وقتل باز گشتہ و داد دلاوری در راہ خدا دادہ پس اعادہ سوال بر وی در قبر چرا باشد قال الحکیم الترمذی وعن المقدام بن معدیکرب قال قال رسول اللہ صلعم للشہید عند اللہ ست خصال یغفر لہ فی اول دفعۃ ویری مقعدہ من الجنۃ ویجار من عذاب القبر ویامن من الفزع الاکبر ویوضع علی راسہ تاج الوقار والیاقوتۃ منہ خیر من الدنیا

وما فیها ویزوج اثنتین وسبعین زوجة من الحور العین ویشفع فی سبعین من اقاربه اخرجه ابن ماجة والترمذی وغیرهما قال الترمذی حدیث حسن غریب وقال ابن ماجة یغفر له من اول دفعة من دمه ویحلی حلیة الایمان بدل قوله ویوضع علی راسه تاج الوقار قرطبی گفته واقع در جمیع نسخ ترمذی وابن ماجه ست خصال ست حال آنکه در متن سبع خصال آمده و بلفظ ابن ماجه ویحلی حلیة الایمان هشت خصلت می شود وابوبکر احمد بن سلیمان بسند خود از مقدام همچنین روایت کرده قال قال رسول الله صلعم للشهید عند الله ثمان خصال انتهی وقول ناظم ای من القتیل اشارت ست بآنکه این فضیلت مختص کسی ست که کشته شد در راه خدا نه غیر او واگرچه پاک کس باشد واگرچه قتال جائز بود مثل قتال بغاة ونیست فرق درآنکه مقتول مذکور مرد باشد یا زن آزاد بود یا رقیق مکلف باشد یا نه خواه اهل حرب بوند یا اهل ردت یا ذمه یا قطاع الطریق ونحو آن وخواه کافری او را بکشد یا سهم او براو برگشته هلاک کند یا سلاح مسلمی دیگر بطور خطا بروی برسد یا در مغاکی بقتید یا دابه او را برافگند یا مسلمانی باغی او را بکشد یا استعانت کنند بوی اهل حرب یا بعض حربیان در حال نهزام اش بکشند یا کافری بطریق صبر هلاک سازد یا در معرکه افتاده یافته شود گو بروی اثری از خون نبود چه ظاهر آنست که بسبب قتال مقتول گشته کما جزم به الرافعی والنووی واین چنین کس شرعاً شهید ست غسلش ندهند و نماز جنازه اش نگذارند و وی اعلی شهداست چه شهید دنیا و آخرت هردو ست واما هرکه بعد انقضاء قتال بنا بر جراحتی که باو رسیده ست بمیرد و در وی حیات مستقر موجود بود وآنکس در اظهر اقوال شهید نیست خواه زمان حیاتش دراز گردد یا قصیر بلکه این موت مشابه موت بسبب بیماری ست آری اگر معرکه قتال منقضی شد و در مجروح حرکت مذبوح ست وی شهید باشد بالجزم واگر حیاتش متوقع ست پس شهید نباشد وشهدا سه قسم اند یکی شهید دنیا و آخرت و هو من قاتل الکفار لاعلاء کلمة الله تعالی دوم شهید آخرت فقط وآن نیز چند کس هستند وتفصیل شان آمدنی ست انشاء الله تعالی سوم شهید دنیا نه شهید آخرت و وی کسی ست که از برای غنیمت مقاتله کرده ولا حول ولا قوة الا بالله ونتوان گفت که غسل وصلوة بر نبی جائز ست با آنکه افضل از شهید ست و بر شهدا جائز نیست زیرا که نبوت رتبه اعلی ست باکتساب دست بهم ندهد و شهادت امر کسبی ست لهذا در ان ترغیب داده اما شافعی در ام گفته جاءت الاخبار کانها عیان من وجوه متواترة ان النبی صلعم لم یصل علی قتلی احد وما روی انه کبر علی حمزة سبعین تکبیرة لا یصح وقد کان ینبغی لمن عارض بذلک هذه الاحادیث ان یستحیی علی نفسه قال واما حدیث عقبة بن عامر فقد وقع فی نفس الحدیث ان ذلک بعد ثمان سنین یعنی والمخالف یقول لا یصلی علی القبر اذا طالت المدة قال فکانه صلعم دعا لهم واستغفر لهم حین علم قرب اجله مودعا لهم ولا یدل ذلک علی نسخ الحکم الثابت انتهی گویم تفصیل احکام مختصه بشهدا در روضه ندیه در بهیه ومسک الختام شرح بلوغ المرام کرده ایم این موضع ذکر آن خصائص نیست من شاء فلیراجعهما قال الناظم رحمه الله

وکو امام راسخ قدم وافی + به ولو بحاث به رجلا خلافا + لکن حکی الخلاف به ابن جزولی + وانه

جملة المسئول + مراد آنست که اکثر علماء قائل اند بآنکه شهید مسئول نمی شود بنا بر ادله صحیحه ماضیه و ابن جزولی بر ان

ه ولیکن ذکر مخالف و دلیل او ننموده که آن کیست و چیست و وجه در نیمقام با جمهورست و این یک قسم تخییر مسئول
الذی لا یسأل المرابط ـ روی الاحادیث بذلک الضابط ـ قرطبی گفته رباط بمعنی ملازمت در راه
ماخوذ از ربط الخیل بعده هر ملازم ثغری را از ثغور اسلام مرابط نامیدند سوار باشد یا پیاده و قول نبی صلعم
فذلکم الرباط تشبیه برباط فی سبیل الله است و رباط لغوی همان اول ست یعنی شاخص ثغری از ثغور اسلام
البلت در انجا تا یکمدت و اما سکان ثغور که دائما با اهل و عیال خود مقیم سرحد اسلام اند و غزا نمی کنند پس آنها هر چند
را مرابط نیستند قاله علماؤنا انتهی و رباط از فضل اعمال ست که ثوابش بعد موت باقی می ماند و اجر صاحبش تا
قیامت مضاعف میگردد و از فتنه قبر مامون می شود و دلیلش روایت مسلم از سلمان فارسی ست که گفت سمعت
صلعم یقول رباط یوم ولیلة خیر من صیام شهر وقیامه وان مات جری علیه عمله الذی کان یعمله واجری علیه رزقه
الفتانین وعن فضالة بن عبید عن رسول الله صلعم کل میت یختم علی عمله الا الذی مات مرابطا فی سبیل الله فانه
الی یوم القیامة ویامن من فتنة القبر اخرجه الترمذی وصححه وعن ابی برزة عن رسول الله صلعم قال من مات
فی سبیل الله اجری علیه عمله الصالح الذی کان یعمله واجری علیه رزقه وامن من الفتان ویبعثه الله آمنا من الفزع
ابن ماجة بسند صحیح واخرج نحوه البزار عن عثمان بن عفان رضی الله عنه وعن عقبة بن عامر قال سمعت رسول الله
کل میت یختم علی عمله الا المرابط فی سبیل الله فانه یجری اجر عمله حتی یبعثه الله ویومن من فاتنی القبر اخرجه احمد
ومراد بضابط در بیت ناظم عدل ست زیرا که تنها ضبط در قبول راوی کافی نیست کما عرف فی علوم الحدیث
احادیث مذکوره ایمه ثقات محتج بهم وصحیح هستند و این گویا حواله باصطلاح معروف ست ورنه صواب درین
وضبط راوی ست نه عدالت او اگرچه جمیع اهل اصول حدیث بران مطبق اند کما حققنا ذلک فی هدایة السائل
المسائل ومنهج الوصول الی اصطلاح احادیث الرسول و چون بنده بمرد عمل او ختم شد لیکن ده چیز که ناظم در بعض
خود آنرا نظم کرده آن این ست ع اذا مات ابن ادم لیس یجری ـ علیه من فعال غیر عشر
وعلوم بثها ودعاء نجل ـ وغرس النخل والصدقات تجری ـ وراثة مصحف ورباط ثغر ـ وحفر البیر
او اجراء نهر ـ وبیت للغریب بناه یاوی ـ الیه او بناء محل ذکر ـ انتهی الثالث المطعون حین اتجهنا
اعنی فی حدیث صدقا ـ مطعون کسی ست که از طاعون مرده در قاموس گفته الطاعون الوباء و شرح
گفته انه جزم شیخ الاسلام ابن حجر فی کتاب بذل الماعون فی فضل الطاعون بان المیت بالطعن الیفتن لانه
المقتول فی المعرکة وبان الصابر فی الطاعون محتسبا یعلم انه لا یصیبه الا ما کتب له اذا مات فیه بغیر الطعن الیفتن ایضا
المرابط هکذا ذکره وهو متجه وقول ناظم حیث اتجه اشارت ست بسوی حدیث انس رضی الله عنه الطاعون شهادة
اخرجه مسلم وعن عائشة عنه صلعم الطاعون کان عذابا یبعثه الله علی من یشاء وان الله جعله رحمة للمومنین فلیس

من احد يقع في الطاعون فيمكث في بلده صابرا محتسبا يعلم انه لا يصيبه الا ما كتب الله له الا كان له مثل اجر شهيد
وعنها عنه صلعم الطاعون غدة كغدة البعير المقيم بها كالشهيد والفار منها كالفار من الزحف اخرجه احمد وعن
عنه صلعم الطاعون وخز اعدائكم من الجن وهو لكم شهادة اخرجه الحاكم وعن عايشة عنه صلعم الطاعون شهادة
اعدائكم من الجن غدة كغدة البعير تخرج في الاباط والمراق من مات فيه شهيد ومن اقام فيه كان كالمرابط في سبيل
كان كالفار من الزحف پس این همه احادیث قاضی اند بآنکه طاعون شهادت ست وطعن قتل برمح باشد
ومعنی وخز نیزه خستن وآمیختن چیزی وچیزی اندک ست حافظ ابن حجر در حدیث اول مروی عایشه گفته مقتضا
آنست که این اجر شهید برای کسی ست که از بلدهٔ طاعون بیرون نرود ودر حال اقامت قاصد ثواب آلهی ووا
موعد باشد وعارف بود بآنکه وقوع طاعون بروی وصرف آن از وی هردو بتقدیر آلهی ست ودر صورت وقوع
نشود بلکه در حالت صحت وسقم معتمد بر رب خود باشد پس هرکه متصف باین صفات ست ودر غیر طاعون مرده پس ظاهر
آنست که او را اجر شهید حاصل گردد وهمچه کسی باشد که به نیت جهاد در راه خدا برآمده وبسبب دیگر جز قتل مرده
شهید باشد ومؤید اوست روایت من مات في الطاعون فهو شهيد ونگفت بالطاعون واگر این صفات در وی
ووفاتش بعد انقضاء زمن طاعون صورت بست پس ظاهر حدیث آنست که وی شهید نباشد اگرچه بطاعون
گوییم از احادیث مذکوره این هم ثابت شد که حقیقت شرعیهٔ طاعون وخز جنات ست که بسبب عداوت طعن
میکنند واز ینجا باطل شد قول اطبا که طاعون مادهٔ سمیه ست که ورم می آرد وسببش فساد جوهر هواست در
طاعون ووبا آنست که طاعون اخص از وبا ست چه وبا مرض عام را گویند وآن گاهی بطاعون باشد وگاهی
طاعون وباست ومرد با طاعون نیست وشیخ رملی بتبعیت پدر خود وجماعه از اهل مذهب باستحباب قنوت برای
طاعون رفته زیراکه از نوازل عظام ست وایمه باستحباب دعا برای نازله قائل شده اند ورافعی ونووی گفته
قنوت در سائر نوازل مثل وبا وجز آن ست وچون قنوت برای ازاله عدو که سبب شهادت عظمی ست مستحب
برای وبا اولی تر بود واز اوی بتجربه رافعهٔ طاعون کثرت صلوة بر رسول خداست صلی الله تعالی علیه وعلی آله
ابن حجر در بذل الماعون مبطون را در عدم سوال نظیر مطعون گفته ومطعون صابر محتسب را نظیر مرابط وشته و
بر طاعون بسیار ست این موضع گنجایش ذکر آن ندارد ومقتضی ما قد رواه القرطبي + كل اخي
بذا حبي + قرطبی بضم قاف منسوب بسوی قرطبه وآن بلده الیست در مغرب کما فی القاموس وهو العلامة
المحدث ابو عبد الله محمد بن حسن بن ابی بکر بن فرج الانصاری الاندلسی من ایمة الحدیث له التذکرة في علوم الآ
گفته که قوله صلعم من مات مریضا مات شهیدا عام ست در جمله امراض لیکن در حدیث دیگر تقیید شد بمقتول بطن
ووقول ست یکی آنکه او را اسهال رسد تقول العرب اخذه البطن اذا اصابه الداء ودرب الجرح اذا لم يقبل

دوم آنکه استسقا شود و این اظهر در قول ست زیراکه عرب ادرت او را منسوب بسوی بطن میکنند و میگویند قتله بطنه یعنی
داءی که در جوف اوست و صاحب استسقا اکثر ست که بمیرد مگر باین داء پس گویا که وی هرد و وصف را جمع ساخته
و مثل اوست صاحب سل چه نیست موتش مگر بدین و نیست حالت اینها مگر مثل حالت کسیکه بموت ناگهانی بمیرد یا بسم
و برسام و حمیات مطبقه و قولنج و حصاة فوت شود و عقول ایشان بنابر شدت الم و ورم او مغه و فساد امزجه غائب گردد
و این چنین میت در حالت موت حاضر الذهن می باشد و می میرد و وی عارف بخداست انتهی گویم حدیث من مات
مریضا مات شهیدا ووقی فتنة القبر وغدی وریح برزقه من الجنة را ابن ماجه از حدیث معیره اخراج کرده ست و رای قرطبی ا
محمد بن ابی بکر انصاری اندلسی نیز استصواب نموده و معنی حبی که از حباه ست اعطیه ست و ناظم کلام قرطبی را نقل کرده بعده
گفته قلت لاحاجة الی شئ من هذا التقیید فان الحدیث غلط فیه الراوی باتفاق الحفاظ وانما هو من مات مرابطا لا من مات مریضا
وقد اورده ابن الجوزی فی الموضوعات لاجل ذلک انتهی گویم چون سخن ناظم در این حدیث چنین ست پس ناظم را ذکرش درینجا
و نسبتش بسوی قرطبی ضرور نبود اولا برای آنکه قرطبی الحاق هر ذی شهادت نکرده بلکه مرض استسقا بطن ساخته و بطن را
تفسیر باستسقا نموده و سل را باستسقا ملحق کرده و اگر هر ذی شهادت را ملحق میساخت قریب بود کسی اکثر شارع نام آنها شهدا
نهاده ملحق می نمود کما سیاتی ثانیا برای آنکه قرطبی بنا اختلاف و تقیید بر ثبوت روایت من مات مریضا نهاده و ناظم بیان
ضعف این روایت نموده پس فکر کردن فرعی که اصل آنرا باطل کرده خوب نیست حافظ ابن القیم رح در حدیث ابن ماجه گفته
انه من افراده وفی افراده غرائب ومنکرات ومثل هذا الحدیث مما یتوقف فیه ولما شهد به رسول الله صلعم قال کما قال القرطبی
انه ان صح مقید بحدیث المبطون بعده ناظم اشارت بسوی قسم چهارم شهدا کرده و گفته الرابع الصدیق ذو العرف
الشذی + نص علیه القرطبی والترمذی + در قاموس گفته الصدیق کسکیت کثیر الصدق ونعت ابی بکر
شیخ الخلفا، والعرف بفتح العین المهملة الریح والشذا بالمعجمتین هو ذکا الرائحة ای العرف الطیب قال القرطبی اذا کان الشهید
لا یفتن فالصدیق اجل خطرا واعظم اجرا وهو احری ان لا یفتن فانه مقدم ذکره فی التنزیل علی الشهداء فی قوله تعالے
فاولئک مع الذین انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین والشهداء والصالحین وجاء فی المرابط الذی
هو اقل رتبة من الشهید فکیف بمن هو اعلی رتبة منه ومن الشهید انتهی حافظ ابن القیم بعد نقل کلام قرطبی
گفته الاحادیث الصحیحة ترد هذا القول وتبین ان الصدیق یسأل فی قبره کما یسال غیره وهذا عمر بن الخطاب راس الصدیقین
قد قال للنبی صلعم لما اخبره عن سؤال الملک فی القبر فقال و انا علی مثل حالتی هذه قال نعم الحدیث انتهی گویم حدیث عمر را
قرطبی در تذکره ذکر کرده و بیهقی آنرا اخراج کرده و گفته ولقد قال عمر بن الخطاب لما اخبره النبی صلعم بفتنة المیت فی
قبره وسؤال منکر و نکیر وهما الملکان قلت یا رسول الله ایرد علی عقلی قال نعم قال اذن اکفیکهما والله لان یسالانی لابدا
فیهما فاقول انا ربی الله فمن ربکما انتهی و آما ترمذی پس مراد ناظم ازان حکیم ست ولفظه و یفعل الله ما یشاء و تاویله

عندنا واللہ اعلم ان من شیتہ ان یرفع اقواما عن السؤال وہم الصدیقون والشہداء انتہی وذکرہ الناظم رح فی شرح الصدور
ودر جمع التشتیت گفتہ ولا یخفی ما فیہ قال ابن القیم ولا یلزم من ہذہ الخاصیۃ التی اختص بہا الشہداء ان یشارکہم الصدیق فی
حکمہا وان کان اعلی منہ فخواص الشہید قد تنتفی عمن ہو افضل منہ وان کان اعلی درجۃ منہ انتہی وناظم بنا دوام بر قول قرطبی
کردہ وباالحاق صدیق بشہید رفتہ واشارت بسوی تعلیل قرطبی نمودہ وگفتہ لانہ من الشہداء اعلی + ہو تبۃ فہو
بذا الشا اولی + ودر جمع التشتیت گفتہ قد عرفت ما رد بہ ابن القیم قرطبیا والحق معہ انتہی گویم حجت در مانحن فیہ سمع ست
نہ قیاس زیرا کہ عقل واجتہاد را در امور برزخ وآخرت دخل نیست وسمع درین مدعا غیر وارد ست لیس قیاس ار باور د
حین احتیاط درین ست واما انبیاء علیہم السلام پس ناظم بنا عدم سوال شان بر عدم سوال صدیقان کردہ زیرا کہ مرتبہ
نبی اولی تر از صدیق ست پس وی باین کرامت عظیمہ مستحق تر باشد بلکہ غیر او را سوال از نبی میکنند ولہذا میگوید
ومن ہنا یقطع بانتفائہ + عن رسل اللہ وانبیائہ + ابن القیم رح در کتاب الروح گفتہ اختلاف کردہ اند
در انکہ انبیاء علیہم السلام مسئول میشوند در قبور یا نہ بر دو قول وہما وجہان فی مذہب احمد وغیرہ انتہی پس قول ناظم
کہ ازینجا قطع حاصل شد بانتفاء سوال از رسل عجیب ست چہ وی قیاس انتفایش از انبیاء بر انتفایش از صدیقان
کردہ واین از باب قیاس اولی ست وبر مقیس علیہ کدام دلیل ظنی ہم ناہض نیست پس چہ قسم میتوان گفت کہ حکم مقیس علیہ
قطعی ست آری این قطع بغیر تقدیر وبدون ہدی وکتاب منیر ست واگر چنین میگفت وقد قیل بانتفائہ عنہم می بود
از قول یقطع وکما ما وقالہ وکرامہ + والنسفی فی حصرہ بہ جزم + یعنی این قول را نہ تنہا قرطبی گفتہ ست
بلکہ ائمہ واہم بسیار بدان قائل اند ونسفی در کتاب خود بدان یعنی بانتفاء سوال از انبیاء علیہم السلام جزم کردہ ونسفی نسبت
بسوی نسف بروزن جبل ست بنون وسین مہملہ وفاء وقول نسفی در شرح الصدور باین لفظ مذکور ست انہ قال فی بحر الکلام
ان الانبیاء واطفال المومنین لیس علیہم حساب ولا عذاب القبور ولا سؤال منکر ونکیر انتہی وبرای دعوای خود ایراد دلیلے
نکردہ ونہ ناظم در شرح الصدور بذکر دلیلش پرداختہ والشیخ سعد الدین فیہ نقلا + خلفا وہذا الخلف
مما اشکلا + یعنی شیخ سعد الدین تفتازانی متکلم از علماء نقل خلاف درین مسئلہ کردہ وگفتہ کہ بعض اہل علم اثبات آن کردہ اند
وبعض نفی آن پرداختہ وناظم گفتہ کہ این خلاف مشکل ست زیرا کہ نتوان گفت کہ انبیاء علیہم السلام مسئول اند کہ ازین ما بسبق
معلوم شد کہ وی استدلالے برای انتفاء سوال از انبیاء ورسل نکردہ مگر بقیاس بر صدیق وہو کما عرفنا پس خود ہیچ اشکالے
در خلاف نیست بلکہ اشکال در قول بانتفاء ست چہ تخصیصی برای انبیاء علیہم السلام نیامدہ مگر بقیاس وہو کما عرفتہ
عجب آنست کہ ناظم رح در شرح الصدور ذکر نکردہ کہ انبیاء ورسل مسئول نیستند با آنکہ تعرض کردہ ست بذکر غیر مسئولین
ونام شہید ومطعون وصدیق وغیرہم بردہ اما ذکر انبیاء نکردہ والا یلیسا کیف قال الی المسئلۃ عن النبی جل من قال
السلہ + بکسر سین بوزن تحقیۃ وکاف وسین الف ۔۔۔ در جمع التشتیت گفتہ لا اوری ای ما ندری النسبۃ ولا ۔۔۔

اسم المنسوب ولا شيئا من اقواله فليبحث عنه انتهى واين دليل كه ذكرش باين قول خود كرده ان يسال عنه غيره في
فكيف يسال النبي عن نفسه معنى وى آنست كه ميت را در قبر از آنحضرت صلعم سوال ميكنند وميگويند ما تقول في
هذا الرجل كما تقدم پس نبى صلعم را چه قسم سوال از نفس شريف وى بكنند گوييم اين مجرد استبعاد ست وسوال تنها نه از همين
معنى ست بلكه اول از رب مى پرسند پس‌تر از آنحضرت صلعم ثانيا وكدام مانع ست از سوال نفس وحال آنكه او تعالى رسل را
سوال كرده كه شمارا امم شما چه جواب داد با آنكه خدا عالم بآن جواب ست حيث يقول تعالى يوم يجمع الله الرسل فيقول ما
ذا اجبتم الآيه ونبى صلعم در تشهد خود واشهد ان محمدا رسول الله ميگفت وبالجمله ادله بر نفى غير ظاهر ست ودخول انبيا
در عموم ظاهر ميدن جمع التثبيت گفته والاقرب عندى الوقف فى المسئلة انتهى والفاكهاني قال فى الملائكة الظاهر
استغناءه عن او لثلث فاكهانى نسبت بسوى فاكهه ست در قاموس گفته الفاكهة الثمر كله والفاكهانى بائعها انتهى ليكن ناظم
درينجا مستند فاكهانى ونه كلام او در شرح الصدور ذكر كرده ولو يا كه مستندش در نفى سوال از ملائكه آنست كه غالب الفاظ
احاديث در انسان وابن آدم آمده حالانكه در احاديث لفظ عبد ومؤمن نيز وارد يافته وآن عام ست نيز متقرر شده كه رسول صلعم مبعوث نيست
بسوى ملائكه پس ملائكه نيز امت وى باشند حليمى وقونوى گفته اند كه جن مثل انس اند در سوال وحساب ودخول جنت و
نار واما ملائكه پس اشبه آنست كه اعمال ايشان نوشته نمى شود بلكه خود فرشته ها كاتب اعمال اند واگر عمل ايشان مكتوب گردد
فرشته محتاج شود بسوى فرشته ديگر وهلم جرا وعدم حساب بنا بر عدم سيئات ست ودر رتبه كمتر از بشر غير محاسب نيستند
اما ثابت پس گفته اند كه مثاب مى شوند برفع تكليف از ايشان چه اهل مطاعم ومشارب ومناكح نبوده اند كه وارد مورد
بنى آدم گردند در جنت وتحتمل كه وراى وضع تكليف منعم بنعمت ديگر گردند كه او تعالى آن نعمت را براى ايشان سعد ساخته
وعقول ما بدان نرسيده زيرا كه حق تعالى ميفرمايد اعددت لعبادى الصالحين مالا عين رأت ولا اذن سمعت
ولا خطر على قلب بشر ليكن در جمع التثبيت گفته والاقرب الوقف هنا لاسيما وقد جاء حديث [illegible] تدفن بعد موتها
وبان لها مستقر ابعد فنائها وان كان لا يشترط فى السوال ثم رأيته [illegible] والملائكة فلا اعرف
احدا ذكره والذى يظهر انه لا يسال لان السوال يختص بمن شانه ان يقبر انتهى قلت [illegible] الذين يقبرون وشانهم ذلك
وان اتفق ان بعضهم لا يقبر كاكيل السباع والطير ونحو ذلك قلت اما الجن فالادله تعمهم فيسالون جملة
زيرا كه لفظ عبد ولفظ ميت بر ايشان صادق ست حاصل آنكه ثابت شده كه وى صلعم مبعوث ست بسوى ايشان پس
حكم جن در جميع احكام حكم امت اوست ولهذا گفته كه ادله عام ست بدان واجماع قائم شده ست بر مرسل بودنش بسوى
جن همچو انس قال تعالى قل اوحى الى هذا القرآن لانذركم به ومن بلغ وشك نيست كه جن را قرآن رسيده
قال تعالى واذ صرفنا اليك نفرا من الجن يستمعون القرآن وقول ناظم جملة يعنى جميع ايشان از مؤمن وكافر
ومنافق همچو انس وطائع جن مثاب ست وعاصى ايشان معذب پس ثابت شد كه جن مسئول اند همچو انس وتوان گفت

که اگر جمله احکام لازم ایشان ست پس می باید که نزد رسول خدا صلعم آمد و شد میکردند و تعلم علم می نمودند و منقول نیست که نزد وی صلعم آمده باشند مگر دو مرتبه یکبار که مکرمه حرسها الله تعالی حال آنکه بعد هجرت از مکه اکثر شریعت مجدد گشته زیراکه عدم نقل مستلزم عدم اجتماع با وی صلعم و عدم حضور مجلس شریفش و سماع کلام او و بدون رویت مومنین حاضرین محفل برکت منزل نیست و حکایت انکار وجودش از بعض معتزله چیزی نیست زیراکه مصدق قرآن ناطق بوجود جن ست و احادیث صحیحه در وجود جن و شیاطین لاتحصی ست و همچنین اشعار و اخبار عرب و عجم شاهد اوست پس نزاع در آن مکابره ست در چیزیکه معلوم بتواتر ست و نیز این امری ست که عقل جهل آن و حس تکذیبش نمیکند دوم در مومنین جن اقوال ست یکی آنکه جز نجات از نار ثوابی برای ایشان نیست بعده گفته شود که مثل بهائم خاک کردند و این قول ابوحنیفه ست حکاه عنه ابن حزم و ابن ابی الدنیا از لیث آورده که گفت ثواب الجن ان یجاروا من النار ثم یقال لهم کونوا ترابا کالبهائم دوم آنکه مثاب بر طاعت و معاقب بر معصیت شوند و این قول ابن ابی لیلی و مالک و شافعی و احمد و صاحبین و منقول از ابوحنیفه رح ست ابن حزم در ملل و نحل گفته جمهور الناس علی انهم یدخلون الجنة ابن ابی گفته للجن ثواب وجدنا مصداق ذلک فی کتاب الله و لکل درجات مما عملوا والله اعلم بالصواب الخامس الاطفال دون الحنث فی + ادنح قولیهم و جزم النسفی + کلام نسفی در بیان اطفال مومنین و انبیاء گذشته که ایشان مسئول نمی شوند و معلوم ست که منجمله عذاب قبر یکی سوال ست و چون اطفال معذب نمی شوند سوال هم از ایشان نرود و ابوعمرو نسفی از متقدمین حنفیه ست حافظ ابن القیم رح در کتاب الروح در مسئله ثالث عشر نوشته اختلف الناس فی الاطفال هل یمتحنون فی القبر ام لا علی قولین وهما وجهان لاصحاب احمد انتهی و حجت قائل سوال آنست که صلوة بر ایشان و دعا برای آنها و سوال کردن از خدا وقایت ایشان را از عذاب قبر و فتنه او مشروع ست چنانکه مالک در موطا از ابوهریره رضی الله عنه آورده که انه صلی علی صبی صغیر فسمع من دعائه اللهم قه عذاب القبر و نیز احتجاج کرده اند بحدیث عائشه رضی الله عنها انه مر علیها بجنازة صبی صغیر فبکت فقیل لها ما یبکیک یا ام المومنین فقالت هذا الصبی بکیت علیه شفقة من ضمة القبر اخرجه علی بن معبد و نیز احتجاج کرده اند بحدیث ابوهریره انه کان یصلی علی المنفوس ما ان عمل خطیئة قط فیقول اللهم اجره من عذاب القبر رواه هناد بن السری گویند او تعالی عقول صبیان را کامل میفرماید تا منازل خود را بشناسند و الهام جواب سوال میکنند و احادیث بسیار دلالت دارند بر آنکه امتحان ایشان در آخرت شود و اشعری از اهل سنت و حدیث حکایت کرده که چون در آخرت ممتحن گردند از امتحان در قبور خود مانعی نیست و دیگران گفته اند که سوال از کسی می شود که رسول و مرسل را بداند و از وی می پرسند که ایمان برسول آورد و طاعتش بگزیدیا نه و بگویند ما کنت تقول فی هذا الرجل الذی بعث فیکم و اما طفلیکه هیچ چیز تمیز ندارد او را چه قسم میتوان گفت که در باره این مرد مبعوث چه میگوئی و اگر عقل او را هم بر فهم رد نمایند سوال او از آنچه متمکن معرفتش و عالم بدان نیست بی فائده ست بخلاف امتحان اطفال در آخرت که او تعالی رسولی را بسوی ایشان بفرستد و امر بطاعت امر خود فرماید و عقول ایشان همراه ایشان باشد

ومطیع آن رسول ناجی وعاصی او داخل در نار گردد واین امتحان بچیزی ست که در آن وقت آزامی توانند کرد نه آنکه سوال
از امر ماضی در دنیا ست از طاعت وعصیان مثل سوال ملکین در قبر واما حدیث ابوهریره پس مراد بدان عقوبت طفل
بر ترک یا فعل معصیت نیست قطعاً زیراکه او تعالی احدی را عذاب نمی کند مگر بر عمل گناه بلکه گاهی مراد بعذاب قبر الم حاصل
بمیت باشد بکدام سبب اگرچه عقوبتش بر عمل معمول نبود آنحضرت صلعم فرموده ان المیت لیعذب ببکاء اهله علیه یعنی بسبب گریه
کسان خود متالم ومتوجع میگردد نه آنکه معاقب بگناه زنده میگردد قال تعالی ولا تزر وازرة وزر اخری واین مثل
قوله صلعم ست السفر قطعة من العذاب پس عذاب اعم از عقوبت ست ولا ریب ان فی القبر من الآلام والهموم والغموم والحسرات
ما قد سری اثره الی الطفل فیتالم به فیشرع للمصلی ان یسأل الله ان یقیه ذلک العذاب انتهی وذالک مقتضی کلام النووی
وابن الصلاح لا یلقن الصبی + واحدی در بسیط گفته صبی را طفل خوانند حین سقوط از شکم مادر تا احتلام ویقال
جاریة طفل وغلام طفل مراد بصبی درینجا طفل ست نر باشد یا ماده وتلقین فرع سوال ست پس اگر قائل سوال شوند قائل
تلقین هم گردند والا فلا گویم نووی در سافه کار گفته سئل الشیخ الامام ابو عمرو بن الصلاح رح عن هذا التلقین فقال فی فتاواه
التلقین هو الذی نختاره ونعمل به وذکره جماعة من اصحابنا الخراسانیین قال وقد روینا فیه حدیثا من حدیث ابی امامة ولیس اسناده بالقائم
ولکن اعتضد بشواهد وبعمل اهل الشام به قدیما قال واما تلقین الطفل الرضیع فما له مستند یعتمد ولا نراه والله اعلم انتهی گویم صواب
آنست که صغیر را مطلقا تلقین نکنند خواه رضیع باشد یا کلان تر از وی مادامیکه بالغ نگردد ومکلف نشود — ایچ
انچه ناظم بسوی آن از کلام این هر دو بزرگ اشارت کرده ودر فتح الباری گفته اختلاف کرده اند در طفل غیر ممیز
قرطبی در تذکره جزم بسوال کرده وهو منقول عن الحنفیة وغیر واحد از شافعیه جزم بعدم سوال کرده اند وتلقین باقی
مستحب ست در جمیع التثبیت گفته وقد قدمنا اکثر فی التلقین مطلقا من عدم الدلیل والزرکشی اضحى له معللا +
بانه فی قبره لن یسالا + سید علامه محمد بن اسمعیل امیر گفته مخفی نیست که این نه علت نفی سوال ست بلکه اختیار عدم
سوال او ست پس علت مشار الیه ناظم بجا ست انتهی گویم مسئله سوال صبی در قبر ذات خلاف منتشر بین العلماء ست
نقل کلام ابن القیم در کتاب الروح وکلام نسفی در بحر الکلام پیشتر گذشته وکمال الدین ابن الهمام از متاخرین حنفیه بعدم سوال
وحساب وعذاب اطفال جزم کرده ونووی در روضه تخصیص تلقین ببالغ رفته واین نیز دلیل بر عدم سوال اطفال ست
وبه افتی الحافظ ابن حجر رح وشیخ ابن شجاع که از سادهٔ حنفیه ست گفته ان للاطفال سوالا وکذا للانبیاء لکن ان صح ذلک
فی حق الانبیاء فهو سوال تشریف وتعظیم وتکریم حافظ ابن حجر فرموده والظاهر ان ذلک لا یمنع فی حق الممیز دون غیره واذا
قلنا بان الاطفال یسالون فیحتمل ان الفائدة فی ذلک تکریمهم بحیث یسالون عن ربهم فیجیبون کالصلوة علیهم مع انه لا ذنب
لهم ولهذا یشیر تنکیر ابن شجاع فی قوله ان لهم سوالا فهو لیس کسوال البالغین ففی مسئلته والصلوة علیه برفع درجاته و
یحتمل ان تکون الفائدة تذکیرهم المیثاق الذی اقروا به فی عالم الذر هذا والمعتمد انه لا سوال لهم مطلقا واما ما ورد انه صلعم

اقرن ولده ابراہیم فهذا لم یثبت انتهی بعده ناظم اشارت بسوی قول اول کرده وگفته وقیل ان کل طفل یسأل
ویحصل العقل له ویکمل + گویم این خروج ست از محل نزاع زیراکه چون عقل حاصل شد وکامل گردید مسئول طفل
نماند قاله فی جمع الشتیت وبالله الجواب ختما + قل عو هد الذ علیه قد سما + کلام حافظ ابن القیم در تحقیق این
احوال گذشته واین که ناظم دریجا گفته اشارت ست بسوی عهد ماخوذ در عالم ذر فی تفسیر قوله تعالی واذ اخذ ربك
من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم واشهدهم علی انفسهم الست بربکم قالوا بلی الآیة ابن عباس گفته
خلق الله آدم واخذ میثاقه انه ربه وکتب اجله ورزقه ومصیبته ثم اخرج ولده من ظهره کهیئة الذر واخذ مواثیقهم انه ربهم
وکتب آجالهم وارزاقهم ومعاصیهم اخرجه عبد بن حمید وحسن بن حزام فی الاستقامة وابن جریر وابن المنذر وابن
ابی حاتم وابو الشیخ وعن ابی بن کعب فی الآیة الی قوله بما فعل المبطلون قال جمعهم فجعلهم جمیعا ازواجا
فی صورهم ثم استنطقهم فتکلموا ثم اخذ علیهم العهد والمیثاق ثم اشهدهم علی انفسهم الست
بربکم قالوا بلی قال فانی اشهد علیکم السموات السبع واشهد علیکم اباکم آدم ان تقولوا یوم القیامة
انا لم نکن نعلم بهذا واعلموا انه لا اله غیری ولا رب غیری ولا تشرکوا بی شیئا انی سارسل الیکم
رسلی یذکرونکم عهدی ومیثاقی وانزل علیکم کتبی قالوا نشهد انك ربنا والهنا لا رب لنا غیرك ولا
اله لنا غیرك فاقروا ورفع الیهم آدم فنظر الیهم فرأی الغنی والفقیر وحسن الصورة ودون ذلك
قال یا رب لولا سویت بین عبادك قال انی احببت ان اشکر ورأی الانبیاء فیهم مثل السرج علیهم النور
وخصوا بمیثاق آخر فی الرسالة والنبوة ان یبلغوها وهو قوله تعالی واذ اخذنا من النبیین
الآیة وهو قوله فطرة الله التی فطر الناس علیها وفی ذلك قال تعالی وما وجدنا لاکثرهم من عهد وان وجدنا
اکثرهم لفاسقین وفی ذلك قال تعالی فما کانوا لیومنوا بما کذبوا به من قبل قال فکان فی علم الله من یکذب
به ومن یصدق فکان روح عیسی علیه السلام من تلك الارواح التی اخذ عهدها ومیثاقها فی زمن آدم فارسله الله الی مریم فی صورة بشر
فتمثل لها بشرا سویا قال ابی فدخل فیها انتهی اخرجه عبد بن حمید وعبد الله بن احمد فی روایة المسند وابن جریر وابن
ابی حاتم وابن منده فی الرد علی الجهمیة وابن مردویه والبیهقی فی الاسماء والصفات والضیاء فی المختارة وابن عساکر فی تاریخه
وناظم در در منثور چند روایات در ینمعنی سوق کرده ولهذا قد عوهد الذر گفته زیراکه او تعالی بنی آدم را در صورت ذر بیرون
آورده قد قاله الضحاك ولا حرج + وهو الذی انتی به البزاز + یعنی ضحاك که از ائمه تفسیرست گفته
مسئول می شوند اطفال از عهد یکه در عالم ذر بوده وبزاز که از ائمه حنفیه ست نیز بدان فتوی داده ناظم در شرح الصدور
آورده اخرج ابن [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] تجالس [illegible]
قلت عما یسأل قال عن المیثاق الذی اقروا فی صلب آدم انتهی والقرطبی والفاکهانی جزما به وجمع من

کبار العلماء + و در شرح الصدر گفته انه جزم القرطبي بانه یکمل لهم العقل ویعرفوا بذلک منزلتهم و معادهم ویلهمون الجواب عما یسألون وصرح ابن یونس من صحبنا + بانه یندب ان یلقنا + وقال في تتمته قد یما + قد لقن النبي ابنه ابراهیما + ابراهیم ولد رسول خدا صلعم شانزده ماهه وفات فرمود گویند آنحضرت صلی الله علیه وعلی آله وسلم تلقین وی کرده ولکن در جمع التشتیت گفته هذا خبر لا یوجد له سند انتهی کذاک في تعلیقة القاضي حکي + وفي النظامي وهو لابن فورك + مراد بقاضی درین بیت قاضی حسین از ائمهٔ شافعیه ست وابن فورك بضم فا وسکون واو و را و کاف محمد بن حسن بن فورك علامهٔ زاهد متکلم اصولی اصبهانی نزیل نیسابور ست مسند ابوداؤد را از ابی فارس غیره شنیده واز وی بیهقی وغیره اخذ کرده اند وسخت بود بر کرامیه واورا تو الیف جید ست توفی مسموما سنه ست واربعمائة رحمه الله تعالی ولفظ حکی درین بیت معروف ومجهول هر دو خوانده شده وفورك بکسره وفتح اشباع واستغرب السبکي هذا لا اتی فماله في کتبه اثر یری + علامه محمد بن اسمعیل امیر گفته وما بعده من اثر عن الصحة وضمیر کتبه عائد بسوی عالم ست یعنی در کتب عالم عینی واثری ازین اثر پیدا نیست وآما ابله یعنی غافل احمق که تدبیر ندانند ودر امور قلیل الفطنه ست یا آنکه سلامت صدر بروی غالب گشته کما یفیده القاموس ومطبوع بر خیر وغافل از شر ست و با مردم حسن ظن دارد پس ناظم ارشاد بسوی حکم او میکند ومیفرماید والفاظي في ابله توقفا + وذي جنون او بفترة وفي + ابله دیر نجا صفت مقصدین ست که طلب وحب آخرت بر آنها غالب گشته واز مسائل واسباب دنیا غفلت ورزیده وبی خبر افتاده اند ودر آخرت آکیاس باشند یعنی ابله ومجنون واهل فترت مسئول شوند یا نه فاکهی درینجا توقف سپرده گویم اولی آنست که چنین گویند که اگر در بلاهت خارج از تکلیف شده ست پس او هیچ مجنون ست واگر خارج نشده پس مثل غیر خود از مکلفین ست ودر حق دیوانه همان حکم جاری باید کرد که در حق اطفال گذشته وآما اهل فترت که زمانهٔ نبوت را ندریافته اند ونزد شان شرع من قبلهم هم نبود که آن را می شناختند پس در ایشان خلاف ست واین مبنی بر عموم سوال ست برای امم ماضیه ومقتضی الروضة ان لا یسأل + الا مکلف ومن له تلی + این بیت را در جمع التشتیت نگرفته وبشرحش نپرداخته مگر در اصل ساقط شده یا سهو قلم ناسخ باشد والله اعلم ومکلف کسی ست که برای او تکلیف سابق شده بعض اهل علم گفته اند که اهل فترت سه گونه اند اول کسیکه ادراك توحید ببصر بصیرت خود کرده وآن از ایشان کسی ست که در شریعتی از شرائع داخل نشده مثل قس بن ساعده وزید بن نفیل وبعضی در شریعت حقه قائمة الرسم در آمده اند مثل تبع وقوم او دوم کسیکه تبدیل وتغییر وتشریك کرد وتوحید ننمود وبرای نفس خود تشریع عبادت کرد وحلال وحرام مقرر ساخت واین قسم بسیار اند مثل عمرو بن لحی و وی اول کسی ست که برای عرب عبادت اصنام مسنون ساخت وتشریع احکام نمود وبحیره مقرر کرد وآن ناقه ایست که پنج شکم زایید وخامس او ذکر بود پس آن را مطلق العنان گردانید وگوش او را شق کرد ورکوبش حرام ساخت وسائبه نمود وآن هر ناقه ایست که صاحبش سوار شدن بران ترك داد بشرطیکه مرادش حاصل گردد ووصیله مقرر کرد وآن

مادهٔ هفت شکم ست چون با نر آید او را برای آلهه ترک نمایند و آن ذکر را هم فربح نسازند و گویند وصلت الانثی اخاها و اگر ذکر باشد زنده یا مرده آنرا بخورند زن مردم دهند و حامی مقرر ساخت و آن فحلی ست که از صلبش ده بطن زاید برای بار نشکردند و میگفتند که وی حمایت پشت خود کرده ست و گروهی دیگر از عرب آمدند و بر شرع وی عبادت جن و ملائکه افزودند و خانها و دیرها گرفته سدنه و حجاب او شدند و با کعبهٔ مکرمه مضاهات جستند مثل لات و عزی و مناة و جنانکه یهود عزیر را پسر خدا و نصاری مسیح را ابن الله گفتند عرب ملائکه را دختران خدا قرار دادند و با شبه اللیلة بالبارحة رقت الزجاج و رقت الخمر + فتشابها و تشاکل الامر + فکانما خمر و لاقدح + وکانما قدح و لاخمر + وکیف لا والکفر ملة واحدة قسم سوم آنکه نه شرک کرد و نه توحید و نه در شریعت پیغمبری در آمد و نه ابتکار شریعتی نمود بلکه تمام عمر خود بجاهلت و غفلت و ذهول گذرانید و ندانست که کیست و از کجاست و انجام چیست و این قسم در جاهلیت بسیار بود و این قسم اهل فترت اند حقیقةً و ایشان معذب نباشند قال تعالی وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا و اما قسم اول پس در بعض روایت درباره زید حق آمده انه یبعث امة وحده و اما تبع و نحو آن پس حکمش حکم اهل آن دین ست که دران در آمده بود اما میکه یکی را از ایشان اسلام ناسخ لاحق نگردیده و زمان فترت میان حضرت مسیح عیسی بن مریم علیهما السلام و نبی ما محمد صلعم قریب ششصد سال بود و جهل مطبق ارض گردیده شرقا و غربا و عارف شرائع و مبلغ دعوت علی وجهها مفقود گردیده مگر از افراد قلیله از احبار اهل کتاب متفرق در اقطار ارض مثل شام و غیره و اما صحت احادیث بتعذیب اهل فترت مثل صاحب محجن و غیره پس عقیل بن ابیطالب جواب ازان گفته یکی آنکه این اخبار احاد ست معارض قاطع نشود دوم قصر تعذیب بست برایشان و سببش معلوم خدا ست سوم قصر تعذیب مذکور درین احادیث بمبدلین و مغیرین شرائع و شارعین ضلال غیر معذوره چه اهل فترت چنانکه گذشت سه قسم اند و آنچه مذکور شد مبنی بر عدم اختصاص سوال باین امت ست و کلام بران سبق الخلاف گذشته السادس للمیت یوم الجمعه + او لیلته لسنة مرتفعة یعنی قسم ششم از کسانیکه مسئول نشوند کسی ست که روز جمعه یا شب جمعه بمرد بنا بر ورود سنت مرفوعهٔ متصلة الاسناد چه آنچه برای او نزد خدا بود درین روز غطای وی بر وی منکشف گشته و پرده از روی کار برداشته شد چه جهنم را روز جمعه نیفروزند بلکه ابواب سقر را درین روز تخته میزنند و عمل سلطان نار که در سائر ایام می باشد درین روز نمی ماند پس چون او تعالی بنده را از بندگان خویش درین روز قبض فرماید این دلیل سعادت و حسن مآب و خیر خاتمهٔ اوست و خود قبض درین یوم نمی شود مگر کسی را که سعادتمند ست لهذا از فتنهٔ قبر موقی و مصون می ماند زیراکه سببش تمییز منافق از مومن ست و این مومن سعید بود پس تمییز کدام چیز کنند و درین باب احادیث متعدده آمده از انجمله حدیث جابر ست قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم من مات یوم الجمعة او لیلة الجمعة اجیر من عذاب القبر و جاء یوم القیامة و علیه طابع الشهداء اخرجه ابو نعیم فی الحلیة وعن ایاس بن بکیر ان رسول الله صلعم قال من مات یوم الجمعة کتب له اجر شهید و وقی فتنة القبر اخرجه حمید فی ترغیبه وعن عطاء قال قال

رسول الله صلعم ما من مسلم او مسلمة يموت يوم الجمعة او ليلة الجمعة الا وقى عذاب القبر و فتنة القبر ولقى الله ولا حساب عليه وجاء
يوم القيامة ومعه شهود يشهدون له اخرجه حميد من طريق ابن جريج ناظم در شرح الصدور گفته هذا حديث لطيف صرح
فيه بنفی الفتنة والعذاب معا وقد اجتمع مما ذكرناه جماعة لا يسالون واعمنا كل شهيد واتسع الامر فان الشهداء اكثر من ثلثين
افردتهم بكراسة انتهى وقال بعض الشراح ولذا اطبق العلماء على ان المراد بقوله تفتنون وبفتنة القبر سؤال منكر ونكير والاحاديث
صريحة فيه انتهى وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلعم ما من مسلم يموت يوم الجمعة او ليلة الجمعة الا وقاه الله فتنة القبر وفيه
ساعة الاجابة وتكفير الاثام وليضعف اجر الذاهب الى الصلوة بكل خطوة اجر سنة وانه خير ايام الاسبوع وتجتمع فيه الارواح
اخرجه احمد والترمذی وحسنه والبيهقی وباين اشارت كرده ست ناظم در قول خود وحسن ذاك الترمذی والبيهقی
وكم له من شاهد مصدق + قرطبی گفته هذه الاحاديث لا تعارض احاديث السوال السابقة بل تخصها وتبين
من لا يسأل فی قبره ممن يجری عليه السوال ويقاسی تلك الاهوال وهذا كله ليس للقياس فيه مدخل ولا مجال للنظر فيه وانما فيه التسليم
والانقياد لقول الصادق المصدوق صلی الله عليه وآله وسلم انتهى لكنه فی مشكل الطحاوی + بنقده ضعف فيه
الراوی + در جمع الشتيت گفته لم اقف علی كلام الطحاوی ولا ذكره الناظم فی شرح الصدور الا انه قال الترمذی بعد اخراجه
لحديث ابن عمر عنه صلعم انه حديث غريب وليس اسناده بمتصل انتهى گويم و در حديث جابر ابو موسی رجبی ست وهو مدنی
ضعيف سيد علامه محمد بن اسمعيل امير رح گفته ونيز مطلع نشدم بر افراد سيوطی در باره شهداء ولكن خود آنرا از مدتی نظم كرده ام
و بذكرش درينجا ارادهٔ فائدهٔ زائده نمودم وآن نظم اين ست ه روی لنا الاثبات عن خير الوری + رسولنا
المبعوث من ام القری + بانه خص بنيل الفضل + جماعة كالشهدا فاستملی + من فی سبيل الله حقا
قد قضی + كذا الغريق والحريق قد قضی + بذاك المختار والمبطون + ومن بجمع وكذا المطعون + اول
مرده در راه خدا ست و حديثش را شيخين روايت كرده اند و در حديث ابو هريره ست قال قال رسول الله صلعم ما تعدون الشهيد
فيكم قالوا يا رسول الله من قتل فی سبيل الله قال ان شهداء امتی اذا لقليل قالوا فمن هم يا رسول الله قال من قتل فی سبيل الله
فهو شهيد ومن مات فی سبيل الله فهو شهيد ومن مات فی الطاعون فهو شهيد ومن مات فی البطن فهو شهيد اخرجه مسلم و مالك
فی الموطا والترمذی قال ابن نعيم اشهد علی ابيك يعنی ابا صالح انه قال والغريق شهيد هذه رواية مسلم و در روايت موطا
و ترمذی ست ان رسول الله صلعم قال الشهداء خمسة المطعون والمبطون والغريق وصاحب الهدم والشهيد فی سبيل الله
فهولاء خمسة وآما حريق پس ابن الاثير در جامع الاصول اخراجش كرده ولكن نسبتش بسوی احدی نكرده و بيت اول مشتمل
بر سه قسم ست وقضی در مصراع اولش بمعنی مات ست و در ثانی بمعنی حكم پس ميان هر دو جناس باشد و بيت دوم نيز متضمن
سه نوع ست و جمع دران بضم جيم و كسر آن زنی ست كه در نفاس بميرد و آنرا نسائی از حديث عقبه بن عامر و صفوان
بن اميه اخراج كرده وفيه والنفاس شهادة ه وصاحب الهدم وذات الجنب + والسل والمجنون لا لذنب

واین چهار کس اند و حدیث صاحب هدم و حدیث ذات الجنب را ابن الاثیر در جامع الاصول آورده و برای آن بیاض
گذاشته و سیوطی ذکرش در جامع صغیر از حدیث جابر بن عتیک کرده و منسوب بسوی احمد و ابی داؤد و نسائی و ابن ماجه و ابن
حبان و حاکم ساخته و شیخین و ترمذی آنرا از حدیث ابو هریره آورده اند و اما صاحب سل پس اخراجش ابو الشیخ از حدیث عبادة
بن صامت باین لفظ نموده السل شهادة و طبرانی آنرا از حدیث سلمان و احمد از حدیث انس بن جنیس روایت کرده اند و اما
محبوس بغیر ذنب چون در حبس بمیرد پس اخراجش ابن منده از حدیث علی السلام نموده ؎ وکذلک المقتول دون اهله او دینه او ماله فاستمله
او دمه ومن جنی علیه بحیرة او فرس لدیه او لدغته هامة او من سبع له افتراس کذاک من صرع عن ابة اتمه بالشریق و
عاشق عف عن العشیق حاصل آنکه در بیت اول و سوم سه سه نفر ذکر یافته و در بیت دوم و چهارم دو دو نفر مذکور اند
پس چهار نفر اول را یعنی سه از بیت اول و اول از بیت دوم ابو داود و ترمذی و نسائی از حدیث سعید بن زید باین لفظ
روایت نموده اند قال سمعت رسول الله صلی الله علیه علی آله و سلم یقول من قتل دون ماله فهو شهید ومن قتل دون دمه فهو شهید
ومن قتل دون دینه فهو شهید ومن قتل دون اهله فهو شهید و شش نفر پسین را طبرانی در معجم کبیر خود از حدیث ابن عباس عقبة
بن عامر روایت کرده قال الشارح و نیز عشیق را دیلمی در مسند فردوس و خطیب در تاریخ خویش از ابن عباس و عایشه بسند ضعیف
باین لفظ اخراج کرده من عشق وعف ثم مات مات شهیدا و حافظ ابن القیم گفته انه حدیث یرویه سوید بن سعید وقد انکره
حفاظ الاسلام علیه قال ابن عدی فی کامله هذا احد ما انکر علی سوید وکذا ذکره البیهقی و ابن طاهر فی الذخیرة والتذکرة و ابن الجوزی
وعده فی الموضوعات سید علامه محمد بن اسمعیل گفته قلت والصواب فی الحدیث انه من کلام ابن عباس فغلط سوید فی رفعه
انتهی و حافظ ابن القیم رح در زاد المعاد اعامی وضع این حدیث کرده بالتفصیل والاطناب و همچنین در حدیث عایشه گفته
نحن نشهد بالله ان عایشة ما حدثت بهذا عن رسول الله صلعم قط بعده ضعف رفع حدیث از جمیع طرق ذکر کرده بعده گفته
ان صح عن ابن عباس فلا یدخل تحته حتی یصبر لله و یعف لله و یکتم لله و هذا لا یکون الا مع قدرته علی معشوقه و ایثار محبة الله
وخوفه و رضاه و هذا من احق من دخل تحت قوله تعالی و اما من خاف مقام ربه ونهی النفس عن الهوی فان الجنة
هی المأوی و تحت قوله سبحانه و لمن خاف مقام ربه جنتان انتهی ؎ کذاک من یقتل دون مظلمة
او جاره قال به من علمه + اول را النسائی و ضیا از حدیث سوید بن مقرن و احمد از حدیث ابن عباس آورده
و ثانی را ابن عیاش از حدیث انس روایت نموده ؎ ومن اتاه الموت وهو فی الطلب + للعلم او عن اهله قد
اغترب + یعنی دیگر هر کرا موت آمد و وی در طلب علم بود یا از اهل خود مغترب بود این هر دو شهید اند اول را ابو نعیم
و بزار از ابی هریره و ثانی را ابن ماجه از حدیث ابن عباس و دارقطنی از حدیث ابن عمر اخراج کرده اند و صححه الدارقطنی
و اخرجه ابو بکر الخرائطی من حدیث انس و ابی هریرة والصابونی من حدیث جابر والطبرانی من حدیث عنترة ؎
و صاحب الحمی و من تردی + فی نحو بیر وکذاک الغریب + و این سه کس اند اول را دیلمی در مسند الفردوس از

از حدیث انس و ثانی را طبرانی از حدیث عنتره اخراج کرده اند و ثالث زن غیرت دار بر زوج خود ست که از غیرت بمیرد
؎ و من نهی عن منکر و من امر + بالعرف فاحفظ ما اتی به الخبر و این را ابن عساکر از حدیث علی علیه السلام آورده
؎ و سائل بصدق الشهادة + و من اتی جهد العبادة + سائل شهادت براستی را مسلم از حدیث انس
باین لفظ روایت کرده من سأل الله الشهادة بصدق بلغه الله منازل الشهداء و تفسیر قول او بجهد العبادة این بیت ست
؎ صوم ثلثة من کل شهر + محافظا علی الضحی والوتر + و این را طبرانی در معجم کبیر بسند حسن از حدیث ابن عمر باین
لفظ اخراج کرده من صلی الضحی و صام ثلثة ایام من الشهر و لم یترک الوتر فی حضر و لا سفر کتب له اجر شهید ؎ و مستعیذ
فی الصباح و للمسا + ثلاث مرات و کان حارسا + ثلث آیات ختم الحشر + و انس لعویر لا الذکر +
و این را ترمذی از معقل بن یسار باین لفظ روایت کرده قال رسول الله صلی الله علیه و علی آله و سلم من قال حین یصبح ثلث
مرات اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم و قرأ ثلاث آیات من آخر سورة الحشر وکل الله به سبعین الف ملک یصلون
علیه حتی یمسی و ان مات فی ذلک الیوم مات شهیدا و من قالها حین یمسی کان بتلک المنزلة و مصراع چهارم اشارت ست
بسوی اخراج خرایطی از انس باین لفظ من قرأ سورة الحشر الحدیث ؎ و من علی ظهر الجواد قد مضی +
هو ابطا او داضیا حال القضا + اول را مسلم از حدیث ابوهریره و ثانی را آجری از انس روایت نموده ؎ و
قائل فی حوض المنون + ما قال ذو نون ببطن النون + منون بفتح میم بمعنی موت ست و منه نتربص به ریب المنون
و ذو النون لقب نبی الله یونس بن متی علیه السلام ست و قول او همانست که او تعالی در کتاب عزیز حکایتش فرموده
لا اله الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین ؎ کرره فی العد اربعینا + و اخر المنقول ما رویناه
و این بیت را حاکم در مستدرک از حدیث سعد بن ابی وقاص مرفوعا روایت نموده و قول شارح ؎ موفقا نا اذن احتسابا
وفقنا الله الی الصواب + مفعول ثانی قول وی رویناه ست و حدیثش را طبرانی در معجم کبیر از حدیث ابن عمر اخراج کرده
؎ وصل یا رب علی محمد + و الال و الاصحاب اهل الرشد + و برین بیت ابیات سید محمد بن اسمعیل امیر
که در بارهٔ شهدا جمع کرده بود منتهی شدند و اگرچه حضرت سید رحمه الله تعالی بر کتاب منفرد سیوطی درین باب مطلع نشده
کما نقلنا عنه اولا لیکن محرر سطور تجاوز الله عن سیئاته و ختم له بالحسنی و ادخله فی جناته بران واقف گشته و نامش
ابواب السعادة فی اسباب الشهادة ست و دران سیوطی بیع شهادت مبطون و مطعون و غریق و صاحب هدم و شهید
فی سبیل الله را از حدیث متفق علیه ابوهریره آورده و شهادت صاحب ذات الجنب و صاحب حریق و جمع را بر اخراج مالک در موطا
و احمد و ابوداود و نسائی و حاکم در مستدرک و ابن حبان و بیهقی در شعب از حدیث جابر بن عتیک حواله کرده و در حدیث
بطن که نزد طبرانی از سلمان ست گفته قال القرطبی اختلف المراد بالبطن الاستسقاء او الاسهال علی قولین للعلماء و از
معجم کبیر طبرانی از حدیث عتبه بن عبدالله مرفوعا آورده یأتی الشهداء و المتوفون بالطاعون فیقول اصحاب الطاعون

نحن شهداء فيقال انظروا فان كانت جراحاتهم كجراح الشهداء تسيل دما كريح المسك فهم شهداء فيجدونهم كذلك واز ابن عمر باخراج ابونعيم آورده قال المرأة فی حملها الی وضعها الی فصالها كالمرابط فی سبيل الله فان ماتت فيما بين ذلك فلها اجر شهيد وگفته اسناده ضعيف واز ابن ماجه از حديث ابن عباس مرفوعا آورده موت الغريب شهادة گويم بيهقی گفته اشار البخاری الی تفرد هذيل بن الحكم بهذا وهو منكر الحديث قال البيهقی وروی من وجه آخر اضعف من هذا ثم اخرج عن ابی هريرة عن النبی صلعم قال من مات غريبا مات شهيدا ليكن شهادت غربت در حديث علی نزد ابن عساكر و حديث عنتره وغيرها آمده واين دليل ست بر آنكه حديث را اصلی هست واز صابونی در مأتين از حديث جابر آورده موت المسافر شهادة واز انس نزد دیلمی مرفوعا آورده الحمی شهادة واز ابن عباس نزد احمد بسند صحيح مرفوعا روايت كرده من قتل دون مظلمته فهو شهيد وگفته اخرج الطبرانی والحاكم فی المستدرک وقال صحيح علی شرط الشيخين عن ام سلمة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلعم من ادی زكوة ماله طيب النفس بها يريد بها وجه الله تعالی والدار الآخرة لم يغب شئ عليه من ماله فتعدی عليه فی الحق فاخذ سلاحه فقاتل فقتل فهو شهيد وگفته كه بزار از ابی عبيدة بن الجراح روايت نموده قال قلت يا رسول الله ای الشهيد اكرم علی الله قال رجل قام الی امام جائر فامره بمعروف ونهاه عن منكر فقتله وللبيهقی عن ابی هريرة مرفوعا المجنوب شهيد ابو داود از ام حرام از آنحضرت صلعم روايت كرده المائد فی البحر الذی يصيبه القئ له اجر شهيد و بزار و طبرانی باسناد حسن از ابن مسعود مرفوعا آورده اند قال ان الله كتب الغيرة علی النساء والجهاد علی الرجال فمن صبر منهن كان لها اجر شهيد واخرج حميد بن زنجويه فی فضائل الاعمال مرفوعا من مات يوم الجمعة كتب له اجر شهيد ووقی فتنة القبر واخرج مسلم مرفوعا من طلب الشهادة صادقا اعطيها ولو لم تصبه ومثله عند احمد والنسائی والحاكم والطبرانی فی معجم الكبير واخرج الطبرانی فی الاوسط عن عائشة مرفوعا من قال كل يوم خمسا وعشرين مرة اللهم بارک لی فی الموت وفی ما بعد الموت ثم مات علی فراشه اعطاه الله اجر شهيد **وعن** ابی هريرة قال قال رسول الله صلعم المتمسک بسنتی عند فساد امتی له اجر شهيد اخرجه الطبرانی فی الاوسط و در ين حديث بشارت عظمی ست برای غربا درين زمان كه دست بسنت مطهره زده اند و دامن از غبار تقليد برافشانده ملام و مرمی اعداء دين بهر حجر و مدر شده اند و ابن عمر گفته قال رسول الله صلعم التاجر الصدوق الامين مع الشهداء اخرجه الحاكم واخرج مثله عن ابی سعيد ايضا **وعن** ابن مسعود قال قال رسول الله صلعم من جلب طعاما الی مصر من امصار المسلمين كان له اجر شهيد اخرجه الديلمی **وعن** ابن عمر قال قال رسول الله صلعم المؤذن المحتسب كالشهيد المتشحط فی دمه واذا مات لم يعذب فی قبره اخرجه الطبرانی وحسن از حال مردی پرسيدند كه در ثلج غسل كرد واز بردش بمرد گفت يا لها من شهادة اخرجه ابن ابی شيبة فی مصنفه و عروه گفته حلاق لؤلؤ ابو سفيان بن الحرب را بمريد و وی دران بمرد پس گمان كردند كه وی شهيد ست گويم معتبر درين مقام اخبار مرفوعه ست نه آثار موقوفه ورنه موت هر مومن بهر وجه كه بميرد شهادت ست علی بن ابی طالب گفته محبوس سلطان ومضروب وهر مومن مات شهيد ست اخرجه ابن منده و در حديث انس آمده كه هر كه يكبار بر من درود فرستد حق تعالی در عوض آن بر وی ده مرتبه درود فرستد

وهرکه بر من ده مرتبه درود فرستد حق تعالی درعوض آن بروی صد مرتبه درود فرستد و هرکه بر من صد بار درود فرستد
حق تعالی درمیان هر دو چشم او براءة من النفاق و براءة من النار نویسد و روز قیامت همسکن شهدا و همباز شد
اخرجه الطبرانی فی الاوسط والصغیر و در حدیث حذیفة بن الیمان آمده که هرکه در اول صبح و شام بگوید اللهم انی اشهدک
بانک انت الله الذی لا اله الا انت وحدک لا شریک لک وان محمدا عبدک و رسولک صلی الله علیه وآله وسلم ابوء بنعمتک علی
وابوء بذنبی فاغفرلی انه لا یغفر الذنوب الا انت و دران روز یا شب بمیرد شهید بمیرد اخرجه الاصبهانی فی الترغیب
و در حدیث طویل ابوهریره نزد بیهقی مرفوعا آمده الخار عن دابته فی سبیل الله شهید و در حدیث ابن عباس مرفوعا الغریق
شهید اخرجه الطبرانی و همچنین کسی ست که از برق بمیرد الی غیر ذلک مما قاله رحمه الله تعالی و فضله و بالجمله سیوطی وغیره شهدای
امت مرحومه را بسیار نقل کرده اند اگرچه افضل و اکمل ایشان همان مقتول فی سبیل ست اما بقیه شهدا هم نصیبی
از اجر ست که عامه موتی را نیست و فضل الله واسع و رحمته قریب و چون این بحث تمام شد حالا عود میکنیم بسوی شرح
ابیات تثبیت گفت ناظم رحمه الله مع السابع القادی کل لیلة + تبارک الملک یرید نیله + عن ابی هریرة قال
قال رسول الله صلعم ان سورة من کتاب الله ماهی الا ثلثون آیة شفعت لرجل حتی غفرله تبارک الذی بیده الملک اخرجه احمد
وابوداؤد والترمذی وحسنه والنسائی وابن ماجة وابن حبان والحاکم وصححه وابن مردویه والبیهقی فی شعب الایمان واللفظ
للترمذی وعن انس قال قال رسول الله صلعم سورة فی القرآن خاصمت عن صاحبها حتی ادخلته الجنة تبارک الذی بیده
الملک اخرجه الطبرانی فی الاوسط وابن مردویه والضیا فی المختارة وعن ابن عباس قال ضرب بعض اصحاب النبی صلعم خباءه
علی قبر وهو لا یحسب انه قبر فاذا فیه انسان یقرء سورة الملک حتی ختمها فاتی النبی صلعم فاخبره فقال صلعم هی المانعة هی المنجیة
تنجیه من عذاب القبر اخرجه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب والحاکم وابن مردویه وابن نصر والبیهقی فی الدلائل
وعن ابن مسعود قال قال رسول الله صلعم تبارک هی المانعة من عذاب القبر اخرجه ابن مردویه وعن رافع بن خدیج
وابی هریرة انهما سمعا رسول الله صلعم یقول انزلت علی سورة تبارک وهی ثلثون آیة جملة واحدة وهی المانعة فی القبور
اخرجه ابن مردویه وعن ابن عباس انه قال لرجل الا اتحفک بحدیث تفرح به قال بلی قال اقرء تبارک الذی بیده الملک
وعلمها اهلک وجمیع ولدک وصبیان بیتک وجیرانک فانها المنجیة والمجادلة تجادل یوم القیامة عند ربها لقارئها و
تطلب له ان تنجیه من عذاب النار وینجو بها صاحبها من عذاب القبر قال رسول الله صلعم لوددت انها فی قلب کل انسان
من امتی اخرجه احمد فی مسنده واللفظ له والطبرانی والحاکم وابن مردویه وعن ابن مسعود قال یؤتی الرجل فی قبره
فیؤتی من قبل رجلیه فتقول رجلاه لیس لکم علی ما قبلی سبیل قد کان یقوم علینا بسورة تبارک الملک ثم یؤتی من قبل
راسه فیقول لیس لکم علی ما قبلی سبیل قد کان یقرء فی سورة الملک فهی المانعة تمنع من عذاب القبر وهی فی التوراة سورة
الملک من قرأها فی لیلة فقد اکثر واطیب اخرجه ابن الضریس والطبرانی والحاکم وصححه والبیهقی فی شعب الایمان ودین

معنی احادیث وآثار بسیار اند که ناظم ور در منثور بذکرش پرداخته و در آنچه دریجا ذکر کردیم مقنع وبلاغ ست ففیه

اخبار ذوات عدة + وبعضهم ضم الیها السجدة + یعنی درنجی بودن سورهٔ تبارک از عذاب قبر اخبار

کثیره از آنحضرت صلعم وارد شده چنانکه نبذی ازان گذشت واز صحابه هم آثار درین باب آمده ابن مسعود گفته من

قرء سورة الملک کل لیلة عصم من فتنة القبر وبعض ائمهٔ اهل بیت علیهم السلام این سوره را در دو رکعت بعد عشا میخوانند

واما ضم سورهٔ سجده با سورهٔ تبارک درین خاصه پس دارمی در مسند خود از خالد بن معدان آورده قال بلغنی ان الٓمٓ

التنزیل تجادل عن صاحبها فی القبر تقول ان کنت من کتابک فشفعنی فیه وان لم اکن من کتابک فامحنی عنه وانها تکون

کالطیر تجعل جناحها علیه فتشفع له وتمنعه من عذاب القبر وفی تبارک مثله وکان خالد لا یزال یقرأهما ونیز دارمی وترمذی

از جابر روایت نموده انه کان النبی صلعم لا ینام حتی یقرء تنزیل السجدة وتبارک واز براء مرفوعا آمده من قرء الٓمٓ السجدة وتبارک

قبل النوم نجا من عذاب القبر ووقی فتانی القبر گویم این روایت از طریق سوار بن مصعب آمده و وی سخت ضعیف ست

وبالجمله این همه هفت کس اند که از ایشان سوال در قبر نمی رود وباقی مانند آنانکه بمرتبهٔ شهادت میرسند با آنکه مسئول می شوند

وآن نه کس اند که ذکر آنها مع حوالهٔ ادله گذشت ومستفاد ازین روایات آنست که سوال منکر ونکیر منجملهٔ عذاب قبر ست

زیرا که ناظم هفت کس ازان مستثنی کرده وبرای آنها استدلال بادلهٔ داله بر عدم عذاب قبر نموده پس اینجا ذکر حدیثی

جامع خلال جمله از خیر واقع برای عذاب قبر بکنیم تا افاده تمام گردد حافظ ابن القیم رح در کتاب الروح گفته وقد جاء فیما ینجی

من عذاب القبر حدیث فیه الشفاء رواه ابو موسی المدینی وبنی علیه فی کتابه الترغیب والترهیب وجعله شرحا له ورواه من

حدیث ابی الفرج بن فضالة حدثنا هلال ابو جبلة عن سعید بن المسیب عن عبد الرحمن بن سمرة قال خرج علینا رسول الله صلعم

ونحن فی صفة فی المدینة فقام علینا فقال انی رایت البارحة عجبا رایت رجلا من امتی اتاه ملک الموت لیقبض روحه فجاء

بره بوالدیه فرد ملک الموت عنه ورایت رجلا من امتی قد بسط علیه عذاب القبر فجاءه وضوءه فاستنقذه من ذلک ورایت

رجلا من امتی قد احتوشته الشیاطین فجاءه ذکر الله فطرد الشیاطین عنه ورایت رجلا من امتی قد احتوشته ملائکة العذاب

فجاءته صلوته فاستنقذته من ایدیهم ورایت رجلا من امتی یلهث عطشا کلما دنی من حوض منع منه وطرد فجاء صیام شهر

رمضان فاسقاه وارواه ورایت رجلا من امتی والنبیون والمومنون قعود حلقا حلقا کلما قعد الی حلقة طرد فجاء غسله

من الجنابة فاخذ بیده فاقعده الی جنبی ورایت رجلا من امتی بین یدیه ظلمة وعن یمینه ظلمة وعن شماله ظلمة ومن فوقه

ظلمة وهو متحیر فیه فجاء حجه وعمرته فاستخرجاه من الظلمة وادخلاه النور ورایت رجلا من امتی یتقی بوجهه وهج النار وشرره

فجاءته صدقته فصارت سترة بینه وبین النار وظلل علی راسه ورایت رجلا من امتی یکلم المومنین ولا یکلموه فجاءته

صلته لرحمه فقالت یا معشر المسلمین انه کان وصولا لرحمه فکلموه فکلمه المومنون وصافحوه وصافحهم ورایت رجلا من

امتی قد احتوشته الزبانیة فجاء امره بالمعروف ونهیه عن المنکر فاستنقذه من ایدیهم فادخله فی ملائکة الرحمة ورایت

رجلا من امتی جاثیا علی رکبتیه وبینه وبین الله حجاب فجاء حسن خلقه فاخذ بیده فادخله علی الله عز وجل ورأیت رجلا من امتی قد ذہبت صحیفته من قبل شماله فجاء خوفه من الله فاخذ صحیفته فوضعها فی یمینه ورأیت رجلا من امتی خف میزانه فجاء افراطه فثقلوا میزانه ورأیت رجلا من امتی قائما علی شفیر جہنم فجاءه رجاءه فی الله فاستنقذه من ذلک ومضی ورأیت رجلا من امتی قد ہوی فی النار فجاءته دمعته بکی من خشیة الله فاستنقذه من ذلک ورأیت رجلا من امتی قائما علی الصراط یرعد کما یرعد السعفة فی ریح عاصف فجاءه حسن ظنه بالله فسکن رعدته ومضی ورأیت رجلا من امتی یزحف علی الصراط ویحبو احیانا ویتعلق احیانا فجاءته صلوته علیّ فاقامته علی قدمیه وانقذته ورأیت رجلا من امتی انتہی الی ابواب السماء فغلقت الابواب دونه فجاءت شہادة ان لا اله الا الله ففتحت له الابواب وادخلته الجنة قال ابو موسی المدینی ہذا حدیث حسن جدا بعده ابن القیم گفته وسمعت شیخ الاسلام یعنی ابن تیمیه رح یعظم امر ہذا الحدیث وقال اصول السنة تشہد له وہو من احسن الاحادیث انتہی وگذشت که خواندن قل ہو الله احد در مرض موت سبب عدم افتتان در قبر وامن از ضغطه اوست واصبہانی در ترغیب وترہیب از ابن عباس آورده که فرمود رسول خدا صلعم من صلی بعد المغرب رکعتین فی لیلة الجمعة یقرء فی کل واحد منہما فاتحة الکتاب واذا زلزلت الارض خمسین مرة ہون الله علیه سکرات الموت واعاذه من عذاب القبر ویسر له الجواز علی الصراط یوم القیامة وذکره الناظم فی شرح الصدور وقد نقل فیه ایضا ما معناه من قال کل یوم لا اله الا الله الملک الحق المبین مایة مرة امن فتنة القبر والله اعلم **سوال الکافر واطفال المشرکین** یعنی این بیان اختلاف درین مسئله است

قال ابن عبد البر فیما نقلوا الکافر الصریح لیس یسأل وانما السؤال للمنافق ومنہم کما دل

حدیث الصادق والقرطبی خالف وابن القیم والارجح الاول عندی فافہم گفته است ابن عبد البر که ان الآثار دالة علی ان لا یکون السوال الا لمؤمن او منافق واما الکافر الجاحد المبطل فلیس ممن یسأل عن ربه ودینه ونبیه وحافظ ابن القیم رح بعد نقل این قول زیاده کرده وگفته القرآن والسنة تدل علی خلاف ہذا القول وان السؤال للکافر والمسلم قال الله تعالی یثبت الله الذین آمنوا بالقول الثابت فی الحیوة الدنیا وفی الآخرة ویضل الله الظالمین ویفعل الله ما یشاء وقد ثبت فی الصحیح انہا نزلت فی عذاب القبر حین یسأل من ربک وما دینک ومن نبیک وفی الصحیحین عن انس بن مالک ان النبی صلعم قال اذا وضع المیت فی قبره وتولی عنه اصحابه انه لیسمع قرع نعالہم وذکر الحدیث وزاد البخاری والمنافق والکافر فیقال له ما کنت تقول فی ہذا الرجل فیقول لا ادری کنت اقول کما یقول الناس فیقال لا دریت ولا تلیت ویضرب بمطرقة حدید ویصیح صیحة یسمعہا من یلیه الا الثقلین ہکذا فی البخاری واما الکافر والمنافق بالواو انتہی گویم حافظ ابن حجر رح در فتح الباری بعد ذکر حدیث بخاری گفته واما المنافق والکافر کذا فی ہذه الطرق بواو العطف وتقدم فی باب خفق النعل بجاء اما المنافق او الکافر بالشک وفی روایة ابی داود وان الکافر اذا وضع وکذا لابن حبان من حدیث ابی ہریرة وکذا فی حدیث البراء الطویل وفی حدیث ابی سعید عند احمد فان کان کافرا او منافقا بالشک وله

فی حدیث اسماء فان کان فاجرا او کافرا وفی الصحیحین من حدیثہما واما المنافق والمرتاب وفی حدیث جابر عند عبد الرزاق وحدیث
ابی ہریرۃ عند الترمذی واما المنافق وفی حدیث عائشۃ عند احمد وابی ہریرۃ عند ابن ماجۃ واما الرجل السوء وللطبرانی من
حدیث ابی ہریرۃ وان کان من اہل الشک فاختلفت ہذہ الروایات لفظا وہی مجتمعۃ علی ان الکافر والمنافق یسأل ففیہ
تعقب علی من زعم ان السوال انما یقع لمن یدعی الایمان ان محقا وان مبطلا ومستندہم فی ذلک ما رواہ عبد الرزاق من طریق
عبید بن عمیر احد کبار التابعین قال انما یفتن رجلان مومن ومنافق واما الکافر فلا یسأل عن محمد صلعم ولا یعرفہ وہذا موقوف
والاحادیث الناصۃ علی ان الکافر یسأل مرفوعۃ مع کثرۃ طرقہا الصحیحۃ فہی اولی بالقبول وجزم الترمذی الحکیم بان الکافر
یسأل انتہی حافظ ابن حجر کلام ابن القیم کہ بدان تعقب ابن عبد البر کردہ ذکر نمودہ وآن را مقرر فرمودہ پس عجب است اینجا از
سیوطی ست کہ چہ قسم در اثباتش کلام ابن عبد البر را مرجح گفتہ باآنکہ دلیل بر خلاف کلام ابن عبد البر قائم ست ودر شرح الصدور
گفتہ ان ما قالہ القرطبی وابن القیم ممنوع وانہ لم یجمع بینہما فی شئ من الاحادیث وانما ورد فی بعضہا ذکر المنافق وفی بعضہا
ذکر الکافر وہو محمول علی ان المراد بہ المنافق بدلیل قولہ فی حدیث اسماء واما المرتاب والمنافق ولم یذکر الکافر انتہی گویم از کلام
حافظ ابن حجر کہ از شیوخ سیوطی ست معلوم شد کہ جمع میان ہر دو در الفاظ احادیث وارد شدہ کما نقلنا و باجملہ این حکم
در بارۂ کافر مکلف ست بر ہر ملت کہ باشد واما صغیر پس ناظم گفتہ والوقف عن سؤال طفل المشرک یقال عن
ابی حنیفۃ رحمہ اللہ یعنی امام ابو حنیفہ نعمان بن ثابت کوفی رح در مسئول بودن طفل صغیر مشرک توقف کردہ وشاید کہ
وجہ توقف آنست کہ سوال خاصۂ این امت نیست وگذشت کہ ہمہ اطفال مسئول نمی شوند واللہ اعلم اسم الملکین و
صفتہما در جمع التثنیت ہمین قدر گرفتہ ودر بعض نسخ لفظ وکیفیۃ السوال زیادہ آمدہ وہمین صواب ست زیرا کہ
این کیفیت در ابیات این باب مذکور شدہ پس وجہ ترک غیر ظاہر ست اللہم مگر سہو قلم کاتب کتاب باشد اذا تولی الناس
من بعد الدفن + ردت الیہ روحہ الی البدن + کلام ناظم مشعر ست بردّ روح بعد دفن ست وظاہر الفاظ احادیث
ردّ آن قبل دفن ست ودر شرح الصدور در باب معرفت میت غاسل ومجہز خود وراوی سماع او قول قائلین آن گفتہ عن
عمر بن الخطاب قال قال رسول اللہ صلعم ما من میت یوضع علی سریرہ فیخطی بہ ثلاث خطا الا تکلم بکلام یسمعہ اللہ من یشاء
الا الثقلین الجن والانس یقول یا اخوتاہ ویا حملۃ نعشاہ لا تغرنکم الدنیا کما غرتنی ولا یلعبن بکم الزمان کما لعب بی خلفت
ما ترکت لورثتی والدیان یوم القیامۃ یخاصمنی ویحاکمنی وانتم تشیعونی وتدعونی اخرجہ ابن ابی الدنیا فی القبور واخرج
الشیخان عن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلعم اذا وضعت الجنازۃ واحتملہا الرجال علی اعناقہم فان کانت صالحۃ
قالت قدمونی قدمونی وان کانت غیر صالحۃ قالت یا ویلہا این تذہبون بہا یسمع صوتہا کل شئ الا الانسان ولو سمعہ
الانسان لصعق وعنہ ان النبی صلعم قال ان المیت یعرف من یغسلہ ویحملہ ویکفنہ ومن یدلیہ فی حفرتہ اخرجہ احمد
وابن ابی الدنیا والطبرانی فی الاوسط والمروزی وابن مندۃ وظاہر این احادیث عود روح بسوی میت درین حال قبل

دفن او ست مگر آنکه بکر بن عبد الله بن مزنی گفته بلغنی انه ما من میت یموت الا و روحه فی ید ملک الموت فهم یغسلونه و
یکفنونه و هو یری ما یصنع اهله اخرجه ابن ابی الدنیا و حذیفه گفته ان الروح فی ید الملک و الجسد یقلب فاذا حملوه تبعهم فاذا
وضع فی القبر بثه فیه اخرجه البیهقی مگر آنکه مزنی تابعی ست و ثانی موقوف پس اگر این آثار صحیح شود و رفع آن ثابت
گردد صالح تقیید برای احادیث معرفت میت بغاسل خود و کلام فوق نعش فقط بروح باشد در شرح این منظومه
گفته که چون روح برآید او را بآسمان می برند اگر صالح ست درهای آسمان برای او مفتوح میگردد تا آنکه سجده زیر عرش
میکند و حق تعالی میفرماید بنویسید کتاب بنده مرا در علیین و برگردانید روح او را بسوی زمین چه من او را از زمین آفریده ام
و دران اعاده او کنم و ازان او را بار دیگر برآورم پس روح رجوع بارض میکند و غسل جسد خود را می بیند و در بعض روایات
آمده که روح در دست فرشته خاک می باشد پس می درآید دران و اگر صالح ست برای او فتح ابواب سمائی شود و
بعد تسویه تراب بروی در جسد می درآید از برای سوال انتهی بعده ناظم گفته و کذا یحیی لدی الهجوم لاجوفه
لظاهر الساقوت احادیث صحیحه وارد اند بآنکه روح عود میکند بسوی میت و وی برخاسته در قبر می نشیند و مخاطب
میگردد و این ظاهر ست در آنکه حیات کامل با جمیع اجزا وست بهم میرسد و ناظم در شرح صدور از فتاوای حافظ
ابن حجر رح نقل کرده که وی پرسیده شد از تعود میت نزد سوال که آیا می نشیند یا سوال کرده می شود و او نائم ست
گفت انه یقعد لکن ظاهر الخبر ان الروح تحل فی نصفه الاعلی انتهی در جمع التشتیت گفته ولا اعرف الخبر الذی اشار الیه انتهی
حافظ ابن القیم نوشته الاحادیث مصرحة باعادة الروح الی البدن لکن هذه الاعادة لا تحصل بها الحیوة المعهودة التی
یقوم بها الروح بالبدن و یحتاج الی الطعام و نحوه انما یحصل بها للبدن حیوة اخری یحصل بها الامتحان بالسوال کما
ان حیاة النائم و هو نائم غیر حیاة المستیقظ فان النوم اخ الموت ولا ینفی عن النائم اطلاق الحیوة فکذلک حیاة
المیت عند الاعادة غیر حیاة الحی و هی حیاة لا ینفی عنها اطلاق اسم الموت بل امر متوسط بین الحیاة و الموت کما ان
النوم متوسط بینهما ولا دلالة فی الحدیث فی انها حیاة مستقرة و انما یدل علی تعلق مالها بالبدن و هی لا تزال متعلقة
به و ان بلی و تمزق و تقسم و تفرق قال شیخ الاسلام ابن تیمیة رح الاحادیث متواترة علی عود الروح الی البدن
وقت السوال و سوال البدن بلا روح قول طائفة منهم ابن الزعفرانی و حکی عن جریر و انکره الجمهور و قابلهم آخرون
فقالوا السوال للروح بلا بدن قاله ابن حزم و آخرون منهم ابن عقیل و غلط و الا لم یکن للقبر بذلک اختصاص انتهی سید علامه
محمد بن اسمعیل رح گفته قلت الاحادیث کما قاله ابن تیمیة دالة علی انه یعاد الروح الی البدن ثم یسأل فالسوال للروح
فی البدن انتهی و جاء فی المنکر و النکیر و صفهما ابن الوردی شهیر در جمع التشتیت گفته هکذا فیما رأیناه
من الابیات و یحسن ان تکون القافیة مقیدة فتوقف بالسکون علی الراء فیهما و الا کان لحنا لان الشهیر خبر و صفهما
انتهی گویم در بعض نسخ بجای لفظ جاء لفظ جاءه آمده و درین صورت نکیر و شهیر را برفع و اشباع می توان خواند و تسمیه

ملکین بمنکر و نکیر در حدیث انس مرفوعاً آمده و منکر بفتح کاف اسم مفعول ست حکیم ترمذی گفته و سمیا منکراً و نکیراً لان صفتهما
لاتشبه خلق الآدمیین ولا خلق الملائکة ولا خلق الهوام بل هما خلق بدیع لیس فی خلقتهما انس للناظرین الیهما جعلهما الله
تعالی تکرمة للمؤمن لیثبته و ینصره و هتکا لستر المنافق فی البرزخ من قبل ان یبعث حتی یحل علیه العذاب انتهی جعدان
ازرقان اسودان ۔ شعرهما یسحب الرجلان ۔ جعد بفتح جیم ست در نهایه گفته جعد در صفات رجال مدح و ذم
هر دو باشد پس معنی مدح آنست که شدید الاسر والخلق باشد یا جعد الشعر ضد سبط باشد زیرا که سبوطت اکثر در شعور عجم ست
انتهی و لفظ جعدان را در وصف ملکین ابن المبارک در زهد و ابن ابی شیبه و آجری از حدیث ابی الدرداء اخراج کرده اند
و فیه فجاءک ملکان ازرقان جعدان الحدیث و گویا که مراد شدت خلق ست والله اعلم و اما اسودان ازرقان پس ترمذی
از ابو هریره آورده قال قال رسول الله صلعم اذا قبر المیت او قال احدکم اتاه ملکان اسودان ازرقان فیقال لاحدهما المنکر
وللآخر نکیر الحدیث و اما مضمون مصراع ثانی پس در حدیث تمیم داری ست نزد ابو یعلی و ابن ابی الدنیا و ناظم آنرا در شرح
الصدور بطوله سوق کرده و فیه یبعث الله ملکین ابصارهما کالبرق الخاطف و اصواتهما کالرعد القاصف و انیابهما
کالصیاصی و انفاسهما اللهب یطآن فی اشعارهما بین منکبی کل واحد منهما مسیر کذا و کذا قد نزعت منهما الرافة والرحمة
الا بالمؤمنین یقال لهما نکیر و منکر فی ید کل واحد منهما مطرقة لو اجتمع علیها الثقلان لم یقلوها الحدیث و ازینجا معلوم شد صحت
قول ناظم ع صوتهما کمثل رعد قاصف ۔ والعین تروی مثل برق خاطف ۔ و بیهقی در کتاب عذاب القبر
از ابن عباس آورده قال قال رسول الله صلعم کیف انت یا عمر اذا انتهی بک الی الارض فحفر لک ثلاثة اذرع و شبر فی ذراع
و شبر ثم اتاک منکر و نکیر اسودان یجران اشعارهما کان اصواتهما الرعد القاصف و کان اعینهما البرق الخاطف یحفران علی
الارض بانیابهما فاجلساک فزعا فتیلالاک و توهلاک قال یا رسول الله و انا یومئذ علی ما انا علیه قال نعم قال اکفیکهما باذن الله
و ابن ابی الدنیا در بعث و حاکم در تاریخ و بیهقی در عذاب قبر از عمر بن الخطاب روایت نموده اند قال قال رسول الله
صلعم کیف انت اذا کنت فی اربعة اذرع فی ذراع و رأیت منکراً و نکیراً قلت یا رسول الله و ما منکر و نکیر قال فتانا القبر
یبحثان بانیابهما و یطآن فی اشعارهما اصواتهما کالرعد القاصف و ابصارهما کالبرق الخاطف معهما مرزبة لو اجتمع علیها
اهل منی لم یطیقوا رفعها هی علیهما ایسر من عصای هذه فامتحناک فان تعاییت او تلویت ضرباک بها ضربة تصیر بها
رماداً قلت یا رسول الله و انا علی حالتی هذه قال نعم قال اذاً اکفیکهما و طبرانی در اوسط و ابن مردویه از ابو هریره روایت
نموده قال شهدنا جنازة مع رسول الله صلعم فلما فرغ من دفنها و انصرف الناس قال انه الآن یسمع خفق نعالکم اتاه
منکر و نکیر اعینهما مثل قدور النحاس و انیابهما مثل صیاصی البقر و اصواتهما مثل الرعد فیجلسانه فیسألانه ما کان یعبد و ما
نبیه الحدیث او کقدر دهی من نحاس ۔ و کاللهیب شبه الانفاس ۔ یعنی یا چشمهای ایشان مثل دیگهای
نحاس باشد از شدت حمرت و انفاسهما همچو زبانه آتش هر گاه یکی از انها نفس راست کند از دهنش شعله بر آید و نعوذ بالله

وہوالذی یثبت المومنین بالقول الثابت قد حفر الارض بانیاب تری + مثل صیاصی بقر قد اثرا +
صیاصی بمہملتین بمعنی قرون بقر واحدش صیصہ ست بالتخفیف واین رویت بچشم سر باشد و ندانہا از دہن برآمدہ
بشکل شاخہای گاو در از گشتہ تا زمین رسیدہ و زمین را بطول و قوت خود کاویدہ تا میت برسند ومعہما مرزبة
لو یجتمع - اہل منی لرفعہا لو ترفع + مرزبہ عمود حدید را گویند واصلش مدقہ ست کہ بدان حنظہ را بکوبند قالہ القاضی
صدر الدین المناوی فی تخریج احادیث المصابیح وحدیث این مضمون گذشتہ و مراد باہل منی جمع حجم و مجمع اعظم ست نہ حصر
و تخصیص و عدم رفعش بنا بر ثقل باشد و در دست ایشان ہمچو پرکاہ در دست یکی از بنی آدم بود و نعوذ باللہ منہ علیہما
الصلوۃ والسلام + وھکذ الملائک الکرام + گویا مراد ناظم آنست کہ خلقت ملائکہ مخالف خلقت معہود ناسست
در جمع التشتیت گفتہ لان مرادہ ان الملائکۃ کلہم فی ہذہ الخلقۃ خلقۃ نکیر و منکر انتہی و در شرح دیگر گفتہ وہم لقیۃ الاعمال
عن الیمین وعن الشمال انتہی گوئیم بایں معنی کہ ہمہ ملائک ہم شکل منکر و نکیر اند تا بحدیث صحیح مرفوع ثابت نشود محل تامل ست
چہ ظاہر آنست کہ ہول صورت و قبح منظر خاص بایشان ست ولہذا نام ایشان منکر و نکیر مقرر شدہ و بقیۂ ملائک بہ
صور حسنہ اند اگرچہ خلقت آنہا خلاف خلقت معہود انسان و دیگر کائنات باشد ولہذا موصوف شدہ اند بکرام بررہ
و دیگر اوصاف حسنہ و عجب از حضرت سید علامہ محمد بن اسمعیل امیر ست کہ اقتصار بر عبارت مذکورہ فرمود و تعرض
باین شبہ نکرد گویا نزد وی قدس سرہ نیز ہمین مراد متعین ست فینہرانہ ویقعدانہ + وبعد ما یقعد یسألانہ
آجری در شریعہ از ابن مسعود آوردہ قال اذا توفی العبد بعث اللہ الیہ ملائکۃ یقبضون روحہ فی اکفانہ فاذا وضع فی قبرہ
بعث اللہ الیہ ملکین فینہرانہ فیقولان من ربک الحدیث ای یکلمانہ بانزعاج ویقعدانہ جالسا ویسألانہ سؤال فتنۃ وامتحان
واین سوال از سہ چیز خواہد بود چنانکہ ناظم بدان اشارت کردہ عن ربہ ودینہ سلیبا + وعن نبیہ لکی یجیبا +
سلیب بمعنی مسلوب ست یعنی مسلوب الکفن واین تفصیل سوال در احادیث چند آمدہ از انجملہ یکی حدیث تمیم داری از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ست ان الملکین یقولان لہ اجلس فیستوی جالسا فی قبرہ فتسقط اکفانہ فی حقوتہ فیقولان من ربک
وما دینک ومن نبیک الحدیث اخرجہ ابو یعلی وابن ابی الدنیا و ترثراہ ثم تلتلاہ + ووھلاہ نحو ھولا ہ + در قاموس
گفتہ الثرثارۃ والثرا التفریق والتبدید کالثرثرۃ انتہی وہی کثرۃ الکلام و تردیدہ و تلتلہ بمعنی تحریک واقلاق ست
ای زعزعہ واقلقہ وزلزلہ وہو فی الاصل السوق بعنف و وہلہ توہیلا ای فزعہ وہول کہاہتال باہناک افزعہ بیہقی در
کتاب عذاب القبر از ابن عباس آوردہ قال قال رسول اللہ صلعم کیف انت یا عمر اذا انتہی بک الی الارض الحدیث وقد تقدم
واخرج ابو نعیم وابن ابی الدنیا والآجری فی الشریعۃ والبیہقی عن عطاء بن یسار قال قال رسول اللہ صلعم لعمر بن الخطاب
کیف بک یا عمر اذا انت مت فقاسوا لک ثلثۃ اذرع وشبر فی ذراع وشبر ثم رجعوا الیک فغسلوک وکفنوک وحنطوک ثم
احتملوک حتی یضعوک فیہ ثم یہیلوا علیک فاذا انصرفوا عنک اتیک فتانا القبر منکر و نکیر صوتہما کالرعد القاصف وابصارہما

مثل البرق اذا خاطف فتستلک وتنہراک وہولاک فکیف بک عند ذلک یا عمر قال یا رسول اللہ ومعی عقلی قال نعم قال
اذن اکفیکہا وہذا مرسل رجالہ ثقات وکرر اسوالہ فی المجلس + ثلاث مرات بلا تانس + ناظم در شرح الصدور
گفتہ فی روایۃ انہ یسأل فی المجلس الواحد ثلاث مرات وباقی الروایات فی ذلک مطلقۃ فالمطلق یحمل علی ذلک او یختلف
الحال بالنسبۃ الی الاشخاص انتہی گویم در شرح گفتہ روایت تکریر ضعیف ست پس صالح تعارض با صحیح نشود وعزاہ بیہقی
تا انس از عاجز و عنف ست زیرا کہ مقام مقام امتحان ست وهي اشد فتنۃ یلقاها + العبد طوبی للذی
یوقاها + یعنی اگرچہ برای مردہ فتن متعرضہ بسیار اند مثل آنکہ نزد احتضار شیطان لعین بار بار آورده گمراه کردن میخواہد
وصورت ہولی کہ ذکرش گذشتہ بنظر می آید وامثال ذلک لیکن این فتنہ سخت ترین فتن ست کہ بندۂ شرمندہ را پیش
می آید وانچہ معنی در حدیث مرفوع نزد جویبر از ضحاک از ابن عباس ثابت شده وفیہ انہ یقول لہ الملکان ما دینک فیقول
دینی الاسلام فیقول من نبیک قال محمد فیقولان وما یدریک قال قرأت کتاب اللہ فآمنت بہ وصدقت وینتہرانہ عندہا
وہی اشد فتنۃ تعرض علی المومن فینادی مناد من السماء ان صدق عبدی فافرشوه من فرش الجنۃ واکسوه من کسوتہا د
طیبوه من طیبہا وافسحوا لہ فی قبره مد البصر والحدیث سیاتی اللہم انی اعوذ بک من عذاب القبر وفتنۃ یبدو لہ ھنالک
الشیطان + یؤمی الیہ قالہ سفیان + اشارت ست بسوی اخراج حکیم ترمذی در نوادر الاصول از سفیان ثوری
کہ گفت اذا سئل المیت فی قبره تراءی لہ الشیطان فی صورۃ فیشیر الی نفسہ انا ربک حکیم گفتہ ویؤیده من الاخبار قولہ صلعم عند
الدفن اللہم اجره من الشیطان فلو لم یکن للشیطان ہناک سبیل ما دعا لہ بذلک انتہی گویم حکیم اشارت کرده ست بحدیث ابن عمر کہ نزد ابن ماجہ
وبیہقی در سنن ست ولفظہ حضرت ابن عمر جنازۃ فلما وضعہا فی اللحد قال بسم اللہ وفی سبیل اللہ فلما اخذ فی تسویۃ اللحد
قال اللہم اجرہا من الشیطان ومن عذاب القبر فلما سوی الکثیب علیہا قام جانب القبر ثم قال اللہم جاف الارض عن جنبیہا وصعد
روحہا ولقہا منک رضوانا ثم قال سمعتہ من رسول اللہ صلعم واخرج الحکیم عن عمرو بن مرۃ قال کانوا یستحبون اذا دفنوا المیت
ان یقولوا اللہم اعذه من الشیطان الرجیم والف ولام در شیطان برای جنس یا عہد ست چہ ہمہ معاصی با مراد وست ومعنی آن جن
متمرد ست ولیس عن غیر اعتقاد یسأل + اتی بہذا خبر مفصل + قرطبی گفتہ اختلفت الاحادیث فی کیفیۃ السوال
والجواب وذلک بحسب الاشخاص فمنہم من یسأل عن بعض اعتقاداتہ ومنہم عن کلہا ویحتمل ان یکون الاقتصار علی البعض عن بعض
الرواۃ واتی بہ غیره تاما انتہی ناظم عقب این نقل گفتہ قلت والثانی ہو الصواب لاتفاق اکثر الاحادیث علیہ نعم فوجد منہا
خصوصا من روایۃ ابی داود عن انس فما یسأل عن شئ بعدہا ولفظ ابن مردویہ انہ لا یسأل عن شئ من التکلیفات غیر الاعتقا
خاصۃ وصرح بہ فی روایۃ البیہقی من طریق عکرمۃ عن ابن عباس فی قولہ تعالی یثبت اللہ الذین آمنوا الآیۃ قال
الشہادۃ یسألون عنہا فی قبورہم بعد موتہم قیل لعکرمۃ ما ہو قال یسألون عن الایمان بمحمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وامر التوحید
انتہی مخفی نماند کہ ناظم صریح تعرض بذکر جواب میت نکرده ونہ آنچہ بر جواب مذکور متفرع می شود پس سید علامہ محمد بن اسمٰعیل امیر

برای اتمام افادہ توفیہ نظام نظم شامل بر جواب موتی کردہ انچہ بران از ثواب وعقاب متفرع می شود در ابیات عدیدہ بیان
فرمود وگفت سے فصل فان ثبتہ رب السما + قال جوابا نافعا عندہما + وجاءہ القرآن والصلوۃ +
والصوم والصلات والطاعات + عنہ یجادلن وفیہ تشفع + فیصرف الشر وعنہ یمنع + گویم براز
معاذ بن جبل روایت نمودہ قال قال رسول اللہ صلعم ان البیت الذی یقرء فیہ القرآن علیہ خیمۃ من نور یقتدی بہا اہل السما
کما یقتدی بالکوکب الدری فی لجج البحار وفی الارض القفر فاذا مات صاحب القرآن رفعت تلک الخیمۃ فتنظر الملائکۃ من
السماء فلا یرون ذلک النور فتلقاہ الملائکۃ من سماء الی سماء فتصلی الملائکۃ علی روحہ فی الارواح ثم تستغفر لہ الی یوم یبعث وما من رجل
یعلم کتاب اللہ ثم صلی ساعۃ من لیل الا اوصت بہ تلک اللیلۃ الماضیۃ اللیلۃ المستانفۃ ان تنبہہ لساعتہ وان تکون علیہ خفیفۃ
واذا مات وکان اہلہ فی جہازہ جاء القرآن فی صورۃ حسنۃ جمیلۃ فوقف عند راسہ حتی یدرج فی اکفانہ فیکون القرآن علی صدرہ
دون الکفن فاذا وضع فی قبرہ وسوی علیہ وانصرف وتفرق عنہ اصحابہ اتاہ منکر ونکیر فیجلسانہ فی قبرہ فیجئ القرآن فیکون بینہ وبینہما فیقولان لہ الیک
حتی نسألہ فیقول لا ورب الکعبۃ انہ لصاحبی وخلیلی فلست اخذلہ علی حال فان کنتما امرتما بشئ فامضیا لما امرتما ودعانی مکانی فانی لست افارقہ حتی ادخلہ الجنۃ
ثم ینظر القرآن الی صاحبہ فیقول انا القرآن الذی کنت تجہر بی وتخفینی فانا حبیبک ومن احببتہ احبہ اللہ لیس علیک بعد مسئلۃ منکر
ونکیر ہم ولا حزن فیسألہ منکر ونکیر ویصعدان ویبقی ہو والقرآن فیقول لافرشنک فراشا لینا ولادثرنک دثارا حسنا جمیلا
کما اسہرت لیلک وانصبت نہارک فیصعد القرآن الی السماء اسرع من طرف فیسأل اللہ ذلک فیعطیہ ذلک فینزل بہ الف
ملک من مقربی السماء السادسۃ فیجئ القرآن فیحییہ فیقول ہل استوحشت ما زدت منذ فارقتک ان کلمت اللہ تعالی حتی اخذت
لک فراشا ودثارا وجئتک بہ فقم حتی تفرشک الملائکۃ فتنہضہ انہاضا لطیفا ثم یفسح لہ فی قبرہ اربعمائۃ عام ثم یوضع لہ فراش بطانہ من
حریر اخضر وحشوہ المسک الاذفر وتوضع لہ مراقی عند رجلیہ ورسہ من السندس والاستبرق ویسرج لہ
سراجان من نور الجنۃ عند راسہ ورجلیہ یزہران الی یوم القیامۃ تضجعہ الملائکۃ علی شقہ الایمن مستقبل القبلۃ ثم یوتی بیاسمین
الجنۃ ویصعدا عنہ ویبقی ہو والقرآن حتی یبعث الحدیث قال فی شرح الصدور انہ حدیث غریب فیہ جہالۃ وانقطاع وورد
ہذا اللفظ بطولہ من حدیث عبادۃ بن الصامت وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلعم والذی نفسی بیدہ ان المیت
اذا وضع فی قبرہ انہ لیسمع خفق نعالہم حین یولون عنہ فاذا کان مومنا کانت الصلوۃ عن یمینہ والصوم عن شمالہ وفعل الخیرات
والمعروف والاحسان الی الناس من قبل رجلیہ فیوتی من قبل راسہ فتقول الصلوۃ لیس قبلی مدخل فیوتی عن یمینہ فتقول
الزکوۃ لیس قبلی مدخل فیوتی من قبل رجلیہ فیقول فعل الخیرات والمعروف والاحسان الی الناس لیس قبلی مدخل فیقال لہ
اجلس فیجلس وقد مثلت لہ الشمس قد قربت من الغروب فیقال لہ اخبرنا عما نسألک فیقول دعونی حتی اصلی فیقال انک
ستفعل فاخبرنا عما نسألک فیقول عما تسألونی فیقال ما تقول فی ہذا الرجل الذی کان فیکم یعنی النبی صلعم فیقول اشہد
انہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جاءنا بالبینات من عند ربنا وصدقنا واتبعنا فیقال لہ صدقت علی ہذا حییت وعلی ہذا مت

وعلیہ تبعث انشاء اللہ تعالی ویفسح لہ فی قبرہ مد بصرہ فذلک قولہ تعالی یثبت اللہ الذین آمنوا الآیۃ ویقال افتحوا
لہ بابا الی النار فیقال ہذا منزلک لو عصیت اللہ فیزداد غبطۃ وسرورا فیعاد الجسد الی ما بدئ منہ من التراب وتجعل روحہ فی
النسیم الطیب وہی طیر خضر تعلق فی الجنۃ اخرجہ ہناد فی الزہد وابن ابی شیبۃ وابن جریر وابن المنذر والطبرانی فی الاوسط و
ابن حبان فی صحیحہ وابن مردویہ والحاکم والبیہقی وآحادیث درین باب بسیار ست در شرح الصدور وجمع التشتیت وقصر
الآمال وغیرہا بالفاظ عربیہ وترجمۂ فارسیہ مذکور ست ؎ یقول ربی اللہ ثم احمد نبینا بلغنا ما یرشد
قد جاءنا بالبینات والہدی ثم ینادی حبذا ذاک الندا من قبل الرب بان قد صدقا
فافرشوا فی قبرہ النمارقا ثم افسحوا فی القبر مد البصر ولتفتحوا بابا لہ للنظر ینظر منہ فی الجنان منزلہ
یا حبذا من منزل اعد لہ والبسوہ خیر ما ملبوس ثم ینام نومۃ العروس والرجل الصالح
وہو العمل یاتیہ فی مدفنہ ویدخل یاتیہ بالوجہ الذی للخیر یجئ ففیہ الانس للمقبور ودرین
باب حدیث براء بن عازب بطرق صحیحۃ نزد احمد وابوداؤد وحاکم وابن ابی شیبہ وبیہقی وطیالسی وغیرہم آمدہ ودرین
کتاب پیشتر گذشتہ وآخرج احمد والبیہقی بسند صحیح عن عائشۃ وفیہ واما فتنۃ القبر فبی وعنی یسألون فاذا کان الرجل الصالح
اجلس فی قبرہ غیر فزع ولا مشعوف ثم یقال فیما کنت فیقول فی الاسلام فیقال ما ہذا الرجل الذی کان فیکم فیقول محمد
رسول اللہ جاءنا بالبینات من عند اللہ وصدقنا فتفرج لہ فرجۃ قبل النار فینظر الیہا یحطم بعضہا بعضا فیقال لہ انظر
الی ما وقاک اللہ ثم تفرج لہ فرجۃ الی الجنۃ فینظر الی زہرتہا وما فیہا فیقال ہذا مقعدک منہا علی الخیر کنت وعلیہ مت وعلیہ
تبعث ان شاء اللہ تعالی ودرین باب ست از ابن عباس نزد ابن جریر وابن ابی حاتم وبیہقی وفیہ فیقال لہ من ربک فیقول
ربی اللہ فیقال لہ من سواک فیقول محمد فیقال ما شہادتک قال اشہد ان لا الہ الا اللہ وان محمدا رسول اللہ فذلک قولہ تعالی
یثبت اللہ الذین آمنوا بالقول الثابت فیوسع لہ فی قبرہ مد بصرہ ونحوہ عن ابن مسعود عند ابن جریر والطبرانی والبیہقی
وعن ابی قتادۃ الانصاری عند ابن ابی حاتم والطبرانی فی الاوسط وابن مندۃ قال ان المومن اذا مات اجلس فی قبرہ
فیقال لہ من ربک فیقول اللہ فیقال لہ من نبیک فیقول محمد بن عبد اللہ فیقال لہ ذلک ثلث مرات ثم یفتح لہ بابا الی النار فیقال
لہ انظر الی منزلک لو زغت ثم یفتح لہ بابا الی الجنۃ فیقال لہ انظر الی منزلک فی الجنۃ اذ ثبت وعن ابن عباس ثم یقولان
لہ نم نومۃ العروس فی حجلہا رواہ جویبر فی حدیث طویل عنہ قرطبی در تذکرہ گفتہ در بعض احادیث یک فرشتہ ودر بعض
دو ودر بعض سہ آمدہ ونیست تعارض زیرا کہ این اختلاف بنسبت باشخاص ست نزد بعض دو فرشتہ می آیند تا اہول
واشد باشند یعنی او بحسب اقتراف آثام نزد انصراف مردم ونزد بعض قبل انصراف آیند برای تخفیف بروی بسبب
حصول انس بہر دو ونزد بعض یکی می آید تا اخف باشد بروی واقل بود برای مزیعت بنا بر تقدیم عمل صالح وجائزست
کہ دو آیند اما سائل یکی باشد اگرچہ دراتیان ہر دو شریک اند وبرین محمول روایت واحد سیوطی گفتہ نیست ہذا اشاء فی

هو الصواب انتهى گویم قرطبی ذکر اتیان ثلاثه نکرد چنانکه در حدیث ابن عباس ست گویا جواب از ان همان جواب اثنین ست
که آمدن سه فرشته برای زیادت تهویل بر بعض عباد ست واین همه در جواب اهل ایمان ست واما جواب اشقیا الپس
سید علامه میفرماید ؎ وان یکن جوابه فی القبر ٭ یقول هاه هاه لست ادری ٭ کان الجواب عنه
لا دریتا ٭ ولا تلیت اخذ قد افتریتا ٭ ویعله یضرب بالمطراق ٭ یسمعه من کان فی الافاق ٭ حین
یضیح ما خلا ابن آدم ٭ والجن یستثنی من العوالم ٭ ثم ینادی قد اتی بالکذب ٭ فافرشوه النار
ذات اللهب ٭ ثم یقال انظر الی مکانکا ٭ فی جنة الخلد ومن خسرانکا ٭ ابدلت عنه ما تری
فی سقر ٭ معذبا فی القبر حتی المحشر ٭ هناك یاتیه قبیح المنظر ٭ والثوب والریح قبیح المخبر ٭ یقول انی
ما عملت فابشر ٭ بشر موعود له فانتظر ٭ ترمذی وابن ابی الدنیا وابن عاصم وآجری وغیرهم از ابو هریره
مرفوعا در حدیث متقدم آورده اند وان کان منافقا قال ای فی جواب الملکین سمعت الناس یقولون فقلت مثلهم
لا ادری فیقولان قد نعلم انک تقول ذلک فیقال للارض التئمی علیه فتختلف اضلاعه فلا یزال منها معذبا حتی یبعثه الله من
مضجعه ذلک ودر حدیث براء که آن هم گذشته آمده انه یاتیه ملکان فیجلسانه فیقولان من ربک فیقول هاه هاه لا ادری
فیقولان ما دینک فیقول هاه هاه لا ادری فیقولان ما هذا الرجل الذی بعث فیکم فیقول هاه هاه فینادی مناد من السماء ان کذب
عبدی فافرشوه من النار وافتحوا له بابا الی النار فیاتیه من حرها وسمومها ویضیق علیه قبره حتی تختلف اضلاعه ویاتیه رجل
قبیح الوجه قبیح الثیاب منتن الریح فیقول ابشر بالذی یسوءک هذا یومک الذی کنت توعد فیقول من انت فوجهک الوجه الذی
یجئ بالشر فیقول انا عملک الخبیث فیقول رب لا تقم الساعة اخرجه احمد والحاکم وصححه وابن مردویه والبیهقی وغیرهم والاحادیث
هنا واسعة کلها بهذا المعنی وفی بعضها زیادة انه یقیض له فی قبره حیات وعقارب تلسعه الی یوم القیامة نسأل الله السلامة
قال الجلال الناظم ویسالان کل اهل الارض ٭ کحال عزرائیل عند القبض ٭ یعنی نزد قبض ارواح نیست
درینجا تعدد بلکه ملک الموت فقط یک کس ست واو را اعوان اند هذا الذی نص علیه القرطبی وهو الذی
اختاره واجتبی ٭ قرطبی در تذکره گفته منکر ونکیر دو فرشته اند لا غیر لیکن بنابر عظم جثه خود تمام خلق را در جهت واحده
در مرت واحده بمخاطبت واحده خطاب میکنند بر وجهی که هر واحد خیال میکند که مخاطب او ست نه غیر او واو تعالی میت
را از سماع جواب بقیه موتی باز میدارد وگذشت که عذاب قبر هر چیز می شنود مگر ثقلین والله یسمع من یشاء وهو علی کل
شئ قدیر واو تعالی از ثواب اعمال اشخاص حسنه وقبیحه می آفریند زیرا که نفس عرض منقلب بجوهر نمیگردد ومثل هذا ما صح
فی الحدیث انه یوتی بالموت کانه کبش املح فیوقف علی الصراط فیذبح ومحال ست که موت کبش گردد زیرا که عرض ست بلکه
معنی آنست که او تعالی شخصی آفریده نامش موت می نهد وآنرا میان جنت ونار ذبح کنند وهکذا کل ما ورد علیک من هذا الباب
التاویل فیه ما ذکرته انتهی حاصله ودر موضع دیگر از ابن عباس عن النبی صلعم آورده قال مررت علی ملک جالس علی کرسی

وجمیع الدنیا وافیہما بین یدیہ او رکبتیہ وبیدہ لوح مکتوب فیہ لا تلتفت یمینا ولا شمالا فقلت یا جبرئیل من ہذا قال ہذا
ملک الموت فقلت لہ یا ملک الموت کیف تقدر علی قبض ارواح جمیع من فی الارض برہا وبحرہا قال الا تری ان الدنیا
کلہا بین رکبتی وجمیع الخلائق بین عینی ویدای تبلغان المشرق والمغرب فاذا نفد اجل عبد نظرت الیہ فاذا نظرت الیہ
عرفت اعوانی من الملائکۃ انہ مقبوض عدوا علیہ فبطشوا بہ یعالجون نزع روحہ فاذا بلغوا بالروح الحلقوم علمت ذلک فلم
یخف علی شیء من امرہ مددت یدی فانتزعتہ من جسدہ الی قبضہ انتہی ودرین باب روایات ست کہ قرطبی بلا سند وتخریج
ذکرش کردہ وازینجا معلوم شد کہ قول ناظم کہ حال ملکین مثل حال ملک الموت ست مفاد عبارت قرطبی نیست وجواب
حقیقی آنست کہ این امر از ان جنس ست کہ ایمان بدان واجب ست وتفاصیلش سپرد علم الہی ست زیراکہ بتفاصیل آن عمر
نیامدہ باآنکہ قرطبی بناء سوال بر عدم جواز حلول شخص واحد در دو مکان در یک وقت کردہ واین قیاس احکام ابدان
ملائکہ بر بنی آدم ست وقیاس فاسد ست زیراکہ ملائکہ ارواح لطیفہ اند وحق تعالی ایشان را قدرتی بخشیدہ کہ بنی آدم
بر معرفتش قادر نیستند تا بعمل آن چہ رسد وکیف کہ یکی از ایشان ما بین سما وارض را در اسرع از طرفۃ العین قطع
میکند وجلال سیوطی قائل ست بآنکہ این مذکورات کائن میشود وغیر محال بر بنی آدم ست وبودن در مکانین در آن واحد
محال نیست ودرین باب رسالہ تالیف کردہ ونامش القول المنجلی فی تطورات الولی نہادہ اگرچہ این کلام باطل وان
بر دلیل عاطل ست تعالہ فی جمع الشتیت وقرطبی در کلام خود تعرض بمسئلہ تجسم اعراض کردہ وبسط این جواب جای
دیگر از تذکرہ نزد شفاعت قرآن برای مومن نمودہ وابن الجوزی در کتاب روضۃ المشتاق والطریق الی الملک الخلاق
حدیثی در باب اتیان توبہ بصورت حسنہ آوردہ وسید علامہ محمد بن اسمعیل گفتہ کہ قول قرطبی بخلق ملائکہ از ثواب اعمال
خلاف چیزی ست کہ مارا فوا ہر گشتہ بلکہ ظاہر آنست کہ این اعراض بنفسہا اجسام میگردد وہمچنین عمل صالح در قبر
جدال او ونیست مانع از ان در قدرت الہیہ وایمان آوردہ ایم باحوال آخرت وعقل آن ازانمی شناسد وکیفیت
آنرا میداند فما لنا لا نومن بان الاعراض تنقلب اجساما بقدرۃ خالق الاعراض والاجسام وسیوطی در رسالہ المعانی الدقیقۃ
فی ادراک الحقیقۃ کہ در جواب استشکال تجسد اعمال وتجسد موت بصورت کبش تالیف کردہ نوشتہ التحقیق الشامل لذلک
ولغیرہ ان جمیع المعانی المعقولۃ عندنا متصورۃ عند اللہ تعالی بصورۃ الاجسام ومتشخصۃ بصورۃ الاشخاص وان کنا
لا نحس ذلک لکوننا محجوبین عنہ والاحادیث النبویۃ ناطقۃ بہ وشاہدۃ لہ قال وان رؤیۃ المنام من ذلک فان الرائی
یری فی منامہ اجساما تاول باعراض فتلک الاجسام المرئیۃ ہی صورۃ تلک الاعراض المعبر عنہا فی عالم الملکوت بعدہ
احادیث تجسد ایمان وسکینہ وصلوۃ وصیام وذنوب وخطایا ورحم واذکار ولعنت ومعروف ومنکر وایام وغیر ذلک
سوق کردہ فجزاہ اللہ عنا وعن المسلمین خیرا سید علامہ محمد بن اسمعیل میفرماید ومن تامل ہذہ الاحادیث وامثالہا فی معناہا مما
لم نذکرہ السیوطی فی تلک الرسالۃ وذکرہا فی سائر کتب لا ینبغی ان یتوقف فی التصدیق بتجسد الاعمال اصلا انتہی ودر

در منثور زیر قوله تعالی الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح و در جامع کبیر وغیرہما از کتب سیوطی احادیث چند درین باب
ذکر کرده هر که عارف آن احادیث ست تجسد اعراض را باخبار صادق مصدوق بعلم الیقین میداند و در سبیل الرشاد
در تقریر تجسد اعراض زیر بحث میزان آخرت اطالت کلام کرده وگفته که ان الموزون هو صور الاعمال و حافظ ابن حجر
گفته ان الاعمال هی التی توزن وعن ابی الدرداء عن النبی صلعم قال ما یوضع فی المیزان یوم القیامة اثقل من حسن الخلق
اخرجه ابو داود والترمذی وصححه وابن حبان الی غیر ذلک من الاحادیث الصحیحة وهی الکثیر الطیب واختاد فی منهاج
الحلیمی + تعدد هذا الملك الکریم + پس برای هر شخص دو فرشته مثل دو کاتب اعمال قرار داده وعبارتش در
منهاج این ست الذی یشبه ان تکون ملائکة السوال جماعة کثیرة یسمی بعضهم منکرا وبعضهم نکیرا فیبعث الی کل میت منهم
اثنان کما کان الموکلان علیه لکتابة اعماله ملکین انتهی وحلیمی از ائمهٔ شافعیه ست وباین اشارت کرد ناظم در قول خود

وقال بل ملائکة السوال + جماعة ککاتب الاعمال + فبعضهم منکر یسمی + وبعضهم له النکیر
وسما + فیرسل الله لکل میت + اثنین منهم وبعثا للفتنة + لیکن در جمع التثبیت گفته هذه دعوی من الحلیمی
لا دلیل علیها وانما هو قیاس شبیهی کما قال لشبه فقاسه علی الکتبة ولا مدخل هنا للقیاس فاحوال الآخرة لا یجری فیها القیاس
علی احوال الدنیا ولا جواب الا بالایمان بها ورد به النص وتفاصیل علمه الی الله تعالی و کلام حکیم ترمذی در وجه تسمیه این ملائکه
بمنکر و نکیر نقلا عن شرح الصدور بیشتر درین کتاب بموضع خود مذکور شده فلیراجعه ومن یقل یمثل النبی صلعم له قال
عیاض ما هو المرضی + سید علامه گفته لم اجد من قال انه یمثل النبی صلعم فی القبر عند السوال انما قال فی شرح الصدور
انه سئل شیخ الاسلام حافظ العصر ابو الفضل بن حجر هل یکشف للمیت حتی یری النبی صلعم فاجاب انه لم یرد فی حدیث وانما
ادعاه بعض من لا یحتج به بغیر سند قوی ما تقول فی هذا الرجل ولا حجة فیه لان الاشارة الی الحاضر فی الذهن انتهی و این جواب
حافظ مطابق جواب عیاض ست زیرا که وی نیز انکار ورود حدیث درین باب کرده وهکذا عنه اجاب ابن حجر +
وقال لا اصل لهذا فی الاثر + ومن غریب ما تری العینان + ان السؤال فی القبر بالسریانی +
افتی بهذا شیخنا البلقینی + ولم اره لغیره بعینی + بلقینی نسبت ست بسوی بلقنه بضم و کثاف بلده ایست
بمصر و نام بلقینی شیخ الاسلام علم الدین ست ناظم در شرح الصدور از فتوای ایش نقل کرده که گفت ان المیت یجیب السوال
بالسریانیة ولم اقف لذلك علی مستند وسئل حافظ ابن حجر عن ذلك فقال ظاهر الحدیث انه بالعربی قال ویحتمل مع
ذلك ان یکون خطاب کل واحد بلسانه انتهی وهو متجه بعده ناظم به تبعیت اجماع اهل لغت ضبط لفظ منکر و نکیر کرده
وگفته وضبط منکر بفتح الکاف + فلست ادری فیه من خلاف + یعنی میان ائمهٔ لغت وحدیث
[illegible] الدین در قاموس بدان تصریح کرده وذکر ابن یونس من جنسهما + ان الذین یاتیان للمومنا +
[illegible] البشیر والمبشر + ولم اقف فی ذا علی مایوثر + شیخ تاج الدین بن یونس از شافعیه ست و منقول

[illegible]

او خلاف ما ثور از جمهور علماء ست و نص احادیث را داوست و الفاظ احادیث درین باب بکرات و مرات در کتاب
گذشته و همه جا نام اینها منکر و نکیر آمده بلکه آنحضرت صلعم مثل عمر بن خطاب فاروق رضی الله عنه را فرموده فاتاک منکر
و نکیر کما تقدم و طبرانی در اوسط بسند حسن از ابن عباس آورده اسم الملکین الذین یاتیان فی القبر منکر و نکیر و این عام ست
با آنکه کلام ابن یونس مبنی بر تعدد ملائکه ست کما ادعاه الحلیمی عن غیر دلیل و ناظم در در منثور و شرح الصدور احادیث
سوال را فراهم ساخته و در ان حرفی واحد مطابق دعوی ابن یونس و حلیمی نیست **ذکر الملک الثالث و الرابع**

وقد اتی فی مرسل ضعیف + ان السوال من ثلاثة یعنی + و رابع اولئک الاثنان + والحقوا ناکود
ای من الملائکة ای بهم و ببعضی ای الائمة
مع رومان + ضمرة بن حبیب مرفوعا آورده فیاتی القبر منکر و نکیر و ناکور و رومان اخرجه ابن لال و قال ابن الجوزی هذا
الحدیث لا اصل له یعنی موضوع ست و ضمره تابعی ست و روایت وقف ظاهرست و شیخ الاسلام حافظ ابن حجر را از رومان
پرسیدند گفت در روایت فیه لین انتهی و باین ست اشارت در نظم ولیکن ذکر این روایت در در منثور نکرده **تکرار السوال**
سبعة ایام یکرر السوال للانام + فیما رووا فی سبعة ایام + یعنی هر روز یکبار یا سه بار یا چهار بار تا هفت روز
سوال میکنند کذا رواه احمد بن حنبل + فی الزهد عن طاؤس الحبر العلی + یعنی ابو عبد الله احمد بن محمد بن
حنبل شیبانی مروزی بغدادی رحمه الله تعالی دوی احد الاعلام و شیخ الاسلام امام السنة قطب الامة حجة الفقهاء سید
المحدثین ست از خلقی کثیر در حجاز و شام و یمن و عراق شنیده و ازوی شیخین بخاری و مسلم روایت کرده اند او را تصانیف
کثیره و کتب نافعه ست و بود سید ورع جائزه قبول نمیکرد و چیزی از اموال ملوک نمی ستاند و نزد وی سه موی از موهای
نبوی بود صلی الله علیه و آله وسلم وصیت کرد که یکی را بر سینه و دو را بر هر دو چشم او بنهند بیهقی در سیرتش مجلدی تالیف ساخته
و هم ابن الجوزی مجلدی در سیرت وی نگاشته وفاتش دوازدهم ربیع الاول سنه احدی و اربعین و مائتین در بغداد بوده
مسندش چهل هزار حدیث ست ذکر ذلک کله فی جمع التشتیت و محرر سطور در اتحاف النبلاء قدری اطالت در ترجمه وی
نموده و طاؤس لقب ذکوان بن کیسان حمیری تابعی فارسی عالم یمانی جندی از ابناء فارس ست که کسری ایشان را بسوی
یمن گسیل کرده بود در جند بفتح جیم و نون که بلده در یمن ست سکونت داشت پنج کس را از صحابه دریافته و از زید بن ثابت
و عایشه و ابو هریره و غیرهم اخذ نموده و ازوی ابن شهاب و خلقی کثیر روایت نموده و بود راس در علم و عمل از فضلاء صالحین
و علمای تابعین و شهرتش کافی از وصف اوست چون عمر بن عبد العزیز والی شد طاوس او را بنوشت ان شئت
ان یکون عملک کله خیرا فاستعمل اهل الخیر فقال عمر کفی بها موعظة توفی سنة ست و مایة و حدیث را ناظم در در منثور ذکر کرده
و لفظه اخرج احمد فی الزهد و ابو نعیم فی الحلیة عن طاؤس قال ان الموتی یفتنون فی قبورهم سبعا فکانوا یستحبون ان یطعم
عنهم تلک الایام گویم این اثر مرسل ست چنانکه در نظم بران تنبیه کرده و اشارت بسوی اخراج ابو نعیم باین بیت نموده
وبعده ابو نعیم اخرجه + فی حلیة فیالها من درجه + ابو نعیم کنیت حافظ کبیر محدث شهیر احمد بن عبد الله

صاحب کتاب حلیة الاولیاء ست سید علامه گفته کتاب نفیس جمع کل معنی حسن و اشتمل علی تراجم افاضل السلف بحیث
یعز نظیره انتهی اسناده قد صح وهو مرسل، وقد یرتقی من جهة تتصل یعنی اگرچه در ظاهر مرسل ست
لیکن نزد تامل اتصالش از جهت نقل طاوس آن را از صحابه نمایان میگردد زیرا که استحباب طعام درین ایام مستلزم آنست
که این عمل نزد ایشان معلوم ست پس اگر حکم باتصالش باین جهت نکنند پس این منقول از صحابه عاضد مرسل ست چه از
وجوه اعتضاد ارسال یکی موافقتش بقول یا فعل صحابی ست و درین حین بالاتفاق محتج باشد این ست تقریر مدعای ناظم
و در جمع الشتیت گفته لم اجد الجهة التی اشار الیها انه یروی متصلا بل ما وجد الا منسوبا الی طاوس لا غیر وحکمه الرفع کما قد
قالوا، اذ لیس للرای فیه مجال، اشار الی ان حدیث طاوس وان کان مرسلا فانه فی حکم المرفوع وذلک لما تقرر فی اصول الفقه
وغیرها ان کل ما یاتی عن الصحابة وکبار التابعین مما لا مسرح للاجتهاد فیه فان له حکم الرفع فیکون دلیلا وذلک لان الراوی
ثقة وامور الآخرة والبرزخ مما لا یدخل تحت الاجتهاد بل لا یوجد الا عن الطرق النبویة من الوحی قال الرازی فی المحصول اذا
قال الصحابی قولا لیس للاجتهاد فیه مجال فهو محمول علی السماع تحسینا للظن، وما روی طاوس من هذا القبیل انتهی فهذا مراد
الناظم وبه یعرف صحة ردنا لکلام الحلیمی فی تعدد ملائکة السوال وکلام ابن یونس فی انهم جماعة قیاسا علی کتاب الحسنات
والسیئات فانه قیاس والقیاس کما قال الناظم ولیس للقیاس فی ذا الباب، من مدخل عند ذوی الالباب
وانما التسلیم فیه اللایق، والانقیاد حیث انبا الصادق، وفیه ان قد کانت الصحابة،
یرون اطعامًا له استحبابه، گذشت قول طاوس انهم کانوا یستحبون ان یطعم عنه تلک الایام وظاهر آنست که در
یستحبون ضمیر برای صحابه ست کما قال الناظم فی طول تلک السبعة الایام، معونة فی ذلک المقام، تعلیل بآنکه
اطعام معونت ست مدلول سیاق اثر طاوس ست و در آن دلیل ست بر لحوق صدقه میت و نفع آن برای مرده در قبر و بیانش
انشاء الله تعالی خواهد آمد ومثل ذاک جاء عن مجاهد، فیا له من عاضد وشاهد، مراد بمجاهد ابو الحجاج
مقری مکی مفسر مولی سائب بن ابی السائب ست از سعد بن ابی وقاص وغیره اخذ کرده و بر ابن عباس سی بار قرآن کریم
را عرض نموده و نزد هر آیت توقف میکرد و می پرسید که در کدام یک امر نازل شده ست و قصه چه بود و بسیار سفر میکرد
تا آنکه بسر زمین بابل رسید و هاروت و ماروت را دیده که هیچو دو کوه سرنگون آویخته اند پس تسبیح بر آورد و بیهوش افتاد
وفاتش در سنه یکصد و سه بوده حاصل آنکه مثل روایت طاوس از مجاهد هم آمده و این عاضد و شاهد او ست وعنه
ایضا تمکث الارواح فی، قبورها سبعا بلا منصرف، یعنی مجاهد گفته مکث روح در قبر هفت روز می باشد
تا آنکه سوال منقضی گردد و ابن جریج روایت کرده که روح منافق چهل روز در فتنه می ماند و مومن هفت روز کما
سیاتی فی کلام الناظم رح روی ابن رجب فی القبور، وهو امام حافظ و متحجب، ابن رجب بلفظ شهر
معروف ست در جمع الشتیت گفته وهو امام عالم حنبلی کثیر التالیف رحمه الله تعالی یعنی این همه را ابن رجب در کتاب اهوال القبور

روایت کرده لیکن در نفس تحریر سطور ازین آثار موقوفه چیزی هست والله اعلم وعن عبید بن عمیر او ذکر ا + وذاک فیما ابن جریج اسندا + عبید بن عمیر بن قتاده لیثی ابو عاصم مکی در عهد نبوت متولد شده قاله مسلم وغیره و بخاری
او را در کبار تابعین شمرده و بود قاضی اهل مکه مکرمه حرسها الله تعالی ومجمع ذکرا و در تقریب است بانه یفتن سبعا
مومن + واربعین ذو النفاق یفتن + این اثر را ناظم در در منثور باین لفظ آورده آخرج ابن جریر فی مصنفه
عن الحرث بن ابی الحارث عن عبید بن عمیر قال یفتن رجلان مومن ومنافق فاما المومن فسبعا واما المنافق فیفتن اربعین
صباحا انتهی سید علامه میفرماید ولم اره فیه عن ابن جریج کما فی النظم فاظنه وقع غلطا فی نقل الناظم وهوذاک سمی ابن جریج
الا انه لا یوافقه قوله وابن جریج اول الذ بینا + قد صنفوا العلم لنا تدوینا + نص علیه احمد بن حنبل +
وغیره من کل حبر معتلی + یعنی امام احمد وغیره نص کرده اند بر آنکه ابن جریج اول کسی ست که در اسلام بتالیف
کتب پرداخته و با تدوین علم ساخته عامری در غربال نوشته عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج القرشی المکی اول من صنف
الکتب فی الاسلام علی ما قیل وقد اثنی علیه ابن خلکان وغیره وفاته فی سنة خمسین ومأته انتهی وتمام این بحث در حطه
بذکر الصحاح الستة وغیره نوشته ایم وکم امام قد حکی فی کتبه + ما قد عزی لابن جریج فانتبه + کحافظ
الغرب ابن عبد البر فی + تمهیده وکم له من مقتفی + در جمع الشتیت گفته التمهید کتاب لابن عبد البر
نفیس جامع وتقدم ذکر ابن عبد البر انتهی و وی از ائمه مالکیه ست تلاه فی شرح للموطا المغربی + ابن رشیق و
کذا ابن رجب + یعنی این هر دو مثل روایت ابن عمیر نقل کرده اند وچون این روایت مخالف روایت طاوس ومجاهد ست
ناظم اشارت بسوی ترجیح میان روایت مذکوره و روایت عبید بن عمیر کرده وگفته وابن عمیر من مجاهد اجل +
کذاک من طاوس الخیر البدل + اذ فی زمان المصطفی قد ولدا + وقال قوم بلقاه سعدا + وان
یک الراجح ان یعد افی کبراء التابعین جدا + بمکة قد قص فی عهد عمر + وذاک اول امرئ له ابتکر +
ابن جریج ذکر کرده که ولادت عبید بن عمیر در عهد رسول خدا صلعم بوده واو را دیده پس صحابی باشد و روایت صحابی ارجح
از روایت تابعی ست بعده ترجیح داده که وی از کبار تابعین ست وصحابی نیست واو اول کسی ست که در مکه بعهد عمر
رضی الله عنه مردم را وعظ گفته وقصص انبیاء علیهم السلام بیان نموده وحکایات قرون خالیه و وعد و وعید مذکور ساخته
سید علامه میفرماید ناظم محتاج این ترجیح نبود زیرا که میان روایت مجاهد وطاوس و روایت عبید بن عمیر هیچ منافات نیست
زیرا که عبید موافق آن هر دو ست در سبع لیکن اینقدر زیاده کرده که این خاص بمومن ست ومنافق سی وسه روز زیاده برمومن
مفتتن می ماند پس در روایتش زیادت ست وزیادت عدل که منافی نباشد مقبول ست کما عرف فی الاصول وعلوم
الحدیث بعده ناظم ایراد سوال بر روایت سبع و روایت اربعین کرده وگفته فان تقل فاکثر الاخبار + خالیة
من صفة التکرار + پیش ازین چندین روایات گذشته و در چیزی از آنها ذکر تکریر سوال نیست مگر در روایتی تکرار

سه بار در یک مجلس آمده کما قدمه الناظم وقد مناشر چه پس جواب داده وگفت جوابه اذا السوال فیها بجرح اعن
الذي ينفيها یعنی روایات خالی از ذکر تعدد و عدم ذکر او ست پس نه اثبات تکرار میکند و نه نفی آن بسیار زد بلکه مطلق ست
بر یک بار و بار بهر دو صادق می آید کما قال وکل ماجاء من الافراد + یصدق بالمرة والتعداد + یعنی از
افراد روایات مطلقه پس افراد بفتح همزه جمع فرد ست نه بکسر همزه مصدر افرد و بر تقدیر کسر محتمل که مراد روایاتی باشد که
بافراد سبع عن غیرها آمده اگرچه قول او یصدق بالمرة والتعداد ملائمش نیست زیرا که روایت مقیده بسبع خالی از تکرار نیست
ولکن قول او فحکمها تیك کحکم المطلقه + وحکم هذی کزیادة الثقه + مشعر آنست که مرادش بآن همه
روایت طاوس و مجاهد ست و مراد به هذا روایت عبید بن عمیر یعنی روایت آن هر دو مقید بسبع ست مثل مطلقه نسبت
بروایت مقیده باربعین پس زیادت روایتش همچو زیادت ثقه مقبول ست کما قدمناه واین جواب بعینه در روایت آن
هر دو و روایت عبید بن عمیر جاری ست نظر بسائر روایات متقدمه مطلقه حقیقة نه آنکه آن روایات در حکم مطلقه ست
واگر ناظم قول خود کما جاء الی آخره حذف میکرد و عوض قول خود فحکمها تیك الی آخره چنین میگفت ع وکل خال
عن القیود مطلقه + وکل ما قید من زیادة الثقه + اخصر و اعم می بود اول خود ظاهر ست و اما ثانی پس
از حیثیت شمول جواب ست برای انچه خالی از تقیید بسبع و غیرها ست و برای انچه مقید بسبع نه غیر او ست زیرا که مقید
بسبع مقید ست نظر بانچه خالی از و ست و این اکثر روایات ست و مطلق ست نظر بروایت اربعین و بر همه صادق ست
که زیادت ثقه ست و جوابش آنست که انچه مقید ست از باب زیادت ثقه ست و بدان پیشتر اشارت کردیم و گفتیم که حاجت
بترجیح نیست بنا بر عدم تنافی بعده ناظم برای جمع میان روایات استظهار کرده و گفته که قرطبی بآن سابق گشته ست

الا ترى للقرطبي كيف صنع + بين روايات بها الخلف وقع + بان راوي البعض لم يعف الذي
اثبته الاخر فاجمع ذي وذي + مراد قول قرطبی ست که در جواب سوال مار گفته و حاصلش این ست که در حدیث
شیخین و ترمذی آمده که ملائکه سائلین دو نفر اند و در حدیث ابو داؤد یک ملک آمده و این اختلاف نسبت باشخاص ست
و حدیث ابو داود احتمال دارد که مراد بدان سوال یکی از آتیان هر دو باشد و مشارکت در آمدن بود نه در پرسیدن پس راوی
اقتصار بر ذکر ملک سائل کرده و دیگر را ترک داده زیرا که وی در حدیث این نگفته که در قبر او جز یک ملک دیگری نمی آید
انتهی سید علامه فرموده این قاعده میان علماء معروف ست که عدم ذکر ذکر عدم نیست انتهی گوییم در بعض نسخ این ابیات
که اولش و کم امام قد حکی ست تا این بیت اخیر موجود نیست و بعض شراح هم آنرا نگرفته اند اما در جمع التشتیت بدان تعرض
نموده کما عرفت قال الناظم وجاء عن عبد الجليل القصري + في شعب الايمان قول فاحذر + مراد عبد الجلیل
بن عطیه قیسی قصری ست و شعب الایمان نام کتاب بیهقی ست که دران از وی این قول نقل کرده ست ابو داؤد
و نسائی و بخاری در تاریخ از وی روایت کرده اند و احادیث او را اخراج نموده ابن حجر عسقلانی گفته صدوق یهم و قول

مشار الیہ ومی این ست الروح اماتت فی نعیم او فی عذاب حاشیہ الی جہ اکثر اہل اسلام برانند کہ روح
جسم ست و برین دال ست کتاب و سنت و اجماع صحابہ زیرا کہ وصفش در آیات و احادیث بتوفی و قبض و امساک و ارسال
و تناول و اخراج و خروج و تنعیم و تعذیب و رجوع و دخول و رضا و سخط و انتقال و تردد در برزخ آمدہ و بآنکہ مہجور دو
می آشامد و می چہد و می آید و میگوید و می شناسد و انکار میکند و جز آن از انچہ از صفات اجسام ست و عرض متصف
باین صفات نمیگردد و نیست شک درآنکہ روح عارف خالق و مدرک معقولات ست و این علوم اند و علوم اعراض اند
پس اگر عرض می بود و علم بدان قائم می شد قیام عرض بعرض لازم می آمد و این فاسد ست و اما آنکہ روح و نفس یک چیز ست
یا دو شئی متغائر پس صحیح آنست کہ شئی واحد اند قال تعالیٰ یا ایتہا النفس المطمئنۃ ارجعی الی ربک راضیۃ
مرضیۃ و فرمود و نہی النفس عن الہوی و اہل سنت مجمع اند بر آنکہ روح محدث و مخلوق ست نہ قدیم و اجب و اختلاف
نکردہ اند درین حکم مگر زنادقہ و منہم المجمعین بر حدوث روح محمد بن نصر مروزی و ابن قتیبہ اند و از دلائل این دعوی ست
حدیث الارواح جنود مجندۃ ما تعارف منہا ائتلف و ما تناکر اختلف و مجندہ نمی باشد مگر مخلوق و اما آنکہ خلقت ارواح
قبل اجساد ست یا متصل وی پس درآن دو قول ست اول قول محمد بن نصر و ابن حزم ست و بران دعوی اجماع
کردہ و استدلال نمودہ بحدیث عمرو بن عنبسہ مرفوعا نزد ابن مندہ بلفظ ان اللہ خلق ارواح العباد قبل العباد بالفی عام فما تعارف منہا
ائتلف و ما تناکر اختلف و سندش سخت ضعیف ست و اہل ملل از مسلمین متفق اند بر بقاء روح بعد موت بدن و فلاسفہ
دران راہ خلاف بیہودہ اند و دلیل ما قولہ تعالیٰ ست کل نفس ذائقۃ الموت و لابد ست کہ ذائق بعد مذوق باقی
ماند و برین تقدیر روح را روز قیامت یا فنا حاصل گردد و پستر اعادہ کردہ شود بنا بر ظاہر قولہ تعالیٰ کل من علیہا
فان یا نگردد و در استثنای قولہ تعالیٰ الا من شاء اللہ داخل باشد درین مسئلہ دو قول ست حکاہما السبکی فی تفسیرہ المسمی
بالدر النظیم و قال الاقرب انہا لا تفنی و انہا من المستثنی کما قیل فی الحور العین انتہی و ابن القیم رح در کتاب الروح گفتہ اختلفت
فی الروح ہل تموت مع البدن ام الموت للبدن وحدہ علی قولین و الصواب انہ ان ارید بذوقہا الموت مفارقتہا للجسد
فنعم ہی ذائقۃ الموت بہذا المعنی و ان ارید انہا تعدم فلا بل ہی باقیۃ بعد خلقہا بالاجماع فی نعیم او عذاب و عن سحنون
بن سعد و ذکر لہ رجل یذہب الی ان الارواح تموت بموت الاجساد فقال معاذ اللہ ہذا قول اہل البدع فان قیل بای
شئی تتمایز الارواح بعد مفارقۃ الاشباح حتی تتعارف و ہل تتشاکل لشکل اجیب بان الارواح ذوات قائمۃ بنفسہا
تصعد و تنزل و تتصل و تنفصل و تذہب و تجئ و تتحرک و تسکن و علی ہذا اکثر من مائۃ دلیل مقررۃ منہا قولہ تعالیٰ و نفس
و ما سواہا فاخبر انہا مسواۃ قال عن البدن الذی خلقک فسواک فسوی بدنہ کالقالب بنفسہ فتسویۃ البدن تابعۃ
لتسویۃ النفس قال و من ہاہنا یعلم انہا تاخذ من بدنہا صورۃ تتمیز بہا عن غیرہا فانہا تتاثر و تنفعل عن البدن کما
یتاثر البدن و ینفعل عنہا فیکتسب البدن الطیب و الخبیث منہا کما تکتسبہا ہی منہ قال بل تمیزہا بعد المفارقۃ یکون اظہر

من تمیز الابدان والاشتباہ وبینہما البعد عن اشتباہ الابدان فان الابدان تشتبہ کثیرا واما الارواح فقل ما تشتبہ
قال ویوضح ہذا انا لم نشاہد ابدان الانبیاء والائمۃ وہم متمیزون فی علمنا اظہر تمیز ولیس فی ذلک التمیز راجعا الی مجرد
ابدانہم بل ہی بما عرفناہ من صفات ارواحہم فانت تری اخوین شقیقین شبیہین فی الخلقۃ غایۃ الاشتباہ وبین روحیہما
غایۃ التباین وقل ان تری بدنا قبیحا وشکلا شنیعا الا وجدتہ علی نفس تشاکلہ وتناسبہ وقل ان تری آفۃ فی بدن الا وفی
روح صاحبہا آفۃ تناسبہا ولہذا تاخذ اصحاب الفراسۃ احوال الناس من اشکال البدن وقل ان تری شکلا حسنا و
وصورۃ جمیلۃ وترکیبا لطیفا الا وجدت الروح المتعلقۃ بہ مناسبۃ لہ واذا کانت الملائکۃ تتمیز من غیر ابدان تحملہم کذلک
الجن فالارواح البشریۃ اولی والعذاب علی الروح والجسد معًا باتفاق اہل السنۃ وکذا القول فی النعیم واخرج ابن مندۃ عن
ابن عباس رضی اللہ عنہ قال ما تزال الخصومۃ حتی تخاصم الروح الجسد فیقول الروح للجسد انت فعلت ویقول الجسد للروح
انت امرت انت سولت فیبعث اللہ ملکا یقضی بینہما ان مثلکما کمثل رجل مقعد بصیر وآخر ضریر دخلا بستانا فقال المقعد
للضریر انی ارى ہاہنا ثمارا ولکن لا اصل الیہا فقال لہ الضریر ارکبنی فرکبہ فتناولہا فایہما المتعدی فیقولان کلاہما
فیقول لہما الملک فانکما قد حکمتما علی انفسکما یعنی ان الجسد للروح کالمطیۃ وہو راکبہا واخرج الدارقطنی فی الافراد
من حدیث انس نحوہ انتہی وگذشت کہ روح را چہار خانہ ست وحکم ہر خانہ جداست فراجعہ وحاصل معنی بیت مذکور
آنست کہ روح بعد جدا شدن از تن در نعمت و نازست یا در عذاب ناساز او یا محبوسا الی الخلاص من
ملائکۃ الفتنۃ فافہم واستبن + یا تا رہائی از دست فرشتگان فتنہ محبوس ست بعدہ از شیخ عبد الجلیل
قصری بواسطہ جزولی نقل این روایت کردہ وگفتہ وعنہ نقل اوردہ الجزولی + وتضیافی حیز المنقول
یعنی جزولی این روایت را ازوی آوردہ وآنرا پسند کردہ واین روایت افادہ نمودہ کہ ارواح را بعد موت سہ حالت
یکی نعیم دوم عذاب الیم سوم حبس از عقاب ابن القیم فرمودہ مسئلۃ مقر الارواح بعد الموت مسئلۃ عظیمۃ لا تلقی الا من السمع
وقد قیل ان ارواح المومنین کلہم فی الجنۃ الشہداء وغیرہم اذا لم تحبسہم کبیرۃ لظاہر حدیث کعب وام ہانی وام مبشر وابی سعید
وسمرۃ ونحوہا ولقولہ تعالی فاما ان کان من المقربین فروح وریحان وجنۃ نعیم فقسم الارواح عقب خروجہا
من البدن الی ثلثۃ مقربین واخبر انہا فی جنۃ نعیم واصحاب یمین وحکم لہا بالسلام وہو یتضمن سلامتہا من العذاب ومکذبۃ
ضالۃ واخبر ان لہا نزلا من حمیم وتصلیۃ جحیم وقال یا ایتہا النفس المطمئنۃ ارجعی الی ربک راضیۃ
مرضیۃ فادخلی فی عبادی وادخلی جنتی قال جماعۃ من الصحابۃ والتابعین انہ یقال لہا ذلک عند
خروجہا من الدنیا علی لسان الملک بشارۃ ویویدہ قولہ تعالی فی مومن آل یسین قیل ادخل الجنۃ قال
یا لیت قومی یعلمون وکلام در مقر ارواح پیش ازین گذشت وابن القیم گفتہ ان الارواح متفاوتۃ فی مستقرہا
فی البرزخ اعظم تفاوت ولا تعارض بین الادلۃ فمنہا ارواح فی اعلی علیین وہم الانبیاء وہم متفاوتون فی منازلہم

کما رأهم النبی صلعم فی لیلة الاسراء ومنها ارواح فی حواصل طیر خضر تسرح فی الجنة حیث شاءت وهی ارواح بعض الشهداء
لا جمیعهم فان منهم من یحبس عن دخول الجنة لدین او غیره ومنهم من یکون علی باب الجنة ومنهم من یکون محبوسا فی قبره ومنهم من یکون
محبوسا فی الارض لم تعل روحها الی الملاء الاعلی فانها کانت روحا سفلیة ارضیة فان النفس الارضیة لا تجامع النفس
السماویة کما انها لا تجامعها فی الدنیا فالروح بعد المفارقة تلحق باشکالها والمروح من حسب ومنها ارواح تکون فی تنور
الزناة وارواح فی نهر الدم الی غیر ذلک فلیس للارواح سعیدها وشقیها مستقر واحد وکلها علی اختلاف محالها وتباین
مقارها لها اتصال باجسادها فی قبورها یحصل له من النعیم والعذاب ما کتب له انتهی وانچه ابن القیم از تفاوت مقار ارواح
ذکر کرده اقوال اهل علم وآثار صحابه واخبار مرفوعه شاهد وعاضد اوست تضبط آن همه درینجا خواهان درازی ست هذیل
بن شرحبیل گفته ارواح آل فرعون در اجواف طیر سود ست صبح وشام بر نار می آیند این ست عرض آنها وارواح شهداء
در اجواف طیر خضر ست وآولاد مسلمین که بحنث نرسیده عصافیر اند در جنت ونحوه عن الضحاک بدون ذکر الاولاد ونحوه عن
ابن مسعود ودرین باب روایات بسیار ست که در منثور آنها را آورده ودر جمع التشتیت بابی در عذاب کافر در قبر از قرطبی
نقل کرده وقصهٔ ابو جهل وعذاب ابن ملجم ذکر نموده وحدیث ابی امامه در رویای آنحضرت صلعم که نزد ابن خزیمه وابن
حبان وحاکم وبیهقی وطبرانی ست ودران انواع عذاب رجال ونساء کاذبین وزناة مذکور ست ایراد نموده وگفته و
فی الامهات حدیث طویل رائی صلعم عوالم من المعذبین فالحاصل انه یعلم من مجموع ما ورد ان الارواح بعد الموت منعمة
او معذبة ابن القیم رح گفته عذاب قبر دو گونه ست یکی دائم وآن عذاب کفار وبعض عصاة ست دوم منقطع وآن عذاب
عصاة خفیف الجرائم ست مرتفع می شود از ایشان واین رفع گاهی بدعا یا صدقه ونحو آن باشد ودر بدائع گفته از خط
قاضی ابو یعلی در تعالیق نقل کرده ام که لا بد من انقطاع عذاب القبر لانه من عذاب الدنیا والدنیا وما فیها منقطع فلا بد ان یلحقهم
الفناء والبلاء ولا یعرف مقدار مدة ذلک ودر شرح الصدور بعد این نقل گفته ومؤید اوست قول مجاهد للکفار هجعة یجدون
فیها طعم الموت حین تقوم القیامة فاذا صیح باهل القبور یقول الکافر یا ویلنا من بعثنا من مرقدنا فیقول المؤمن الی
جنبه هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون انتهی سید علامه گفته واذا عرفت هذا فتقول الناظم ان من الارواح
ما یکون محبوسا عن فتنة لم اجده بل ظاهر ما اسلفنا من الاحادیث من اول الکتاب انه اخذه من فتنة القبر ولا یحبس عنها والله
اعلم بمراده وانها فتنة اخری وهذه المسئلة الشریفة + او دعتها کراسة لطیفة + مراد مسئلهٔ تقسیم ارواح
بسوی منعم ومعذب ومحبوس ست چنانکه ظاهر سیاق اوست وشرف بمعنی علو ست وکراسه واحد کراریس ست قال الجوهری
وابو جعفر نحاس گفته معنی الکراسة الکتبة المضمومة بعضها الی بعض والورق الملصق بعضه ببعض من قولهم رسم مکرس اذا
الصقت الریح التراب به وماوردی در تفسیر خود گفته اصل کراسه علم ست ومنه قیل للصحیفة الکراسة انتهی مراد بکراسه
درینجا جزو کتاب ست ضمنتها فوائد نفیسة + لمن لها اهلیة انیسة + یقال ضمنه الشیء تضمینا فتضمن

وکل شیٔ جعلته فی وعاء فقد ضمنته ایاه وفهمت ما تضمنه کتابک ای ما اشتمل علیه وکان فی ضمنه ای فی طیه ومراده فیه
مرغب فیها ست وانیس بمعنی مونس ست وکذا کل ما یونس به اذ شهرت بمعنی صلاء البلد ولو یکن یعرفها
من احد یعنی امر این رسالہ متضح وظاهر گردید وجمع التشتیت نوشته هذه الرسالة لم اقف علیها ولا عرفتها استحے
وانما بادر بالانکار من لیس اهل الحفظ للاثار یا در بمعنی اسرع وسمی بالبدر لمبادرته الشمس بالطلوع فی لیلته
یعنی چون این رساله از من مشهور شد واحدی آنرا نمی شناخت کسیکه محدث نبود شتابی بانکار کرد وگفت که مضمون این
رساله صحیح نیست وهمین ست حال تا واقفان هر زمانه که هر چه را نمی دانند و دست ایشان تا در وه فلش نرسیده نزد
وقوف بران تعجیل برده وانکار میکنند وکذبوا بما لم یحیطوا بعلمه وفضلاء را موجب انکار عدم بلوغ با وج تحقیق می شود وکیف
که سکونت حضیض تقلید را وبسیاری از سالکان دین ترده ست واز برکات شرع مبین ورحمات احادیث وآیات
کتاب مستبین وسنت سید المرسلین صلعم محروم ساخته الا من عصمه الله تعالی وقلیل ما هم فلیتدبر ومن عند البیس
من اهل المعترک فذاک ذو سماقة بل ذو ارک گویا مراد بمعترک درینجا حفظ واطلاع ست وباهل او اهل علم
یعنی اول صاحب حماقت وسفاهت ست که با وجود علم مبادرت بانکار کرده وثانی که ضعیف الاطلاع وقلیل العلم ست
ناتوان میم ست یقال رک الشیٔ یرک بالکسر رکة ورکاکة ای رق وضعف فهو رکیک ومنه قولهم اقطعه من حیث رک
حاصل آنکه انکار جاهل حماقت وانکار عالم رکاکت ست واین بلائی ست که کمتر کسی از اهل علم وائمه دین ازان نجات
یافته خصوصاً از دست معاصرین که غالباً معاندین وحسد اند علی قاری وامثال او را نیز از دست این جهله فریاد ها ست
وهمچنین متقدمین او لیکن حق تعالی حق را باقی وباطل را فانی میگرداند فصنت ما الفته عن بدال فانه
لو یقتد وامن اهله وانما یصلح للافادة ذو ادب ترجی له السیادة در جمع التشتیت گفته
کانه وقع انکار من جماعة من اهل عصره لما اشتملت علیه الکراسة التی ذکرها وذلک لقصورهم عن معرفة ما عرفه والفه وصنفه
فصان بعد ذلک مؤلفه عمن لم یکونوا من اهله انتهی ومراد بسیادت درینجا ریاست وتقدیم بر غیر خود ست اهل علم گفته اند
بر تلمیذ اقتدار شیخ در احوال واسرارش واجب ست واگر استاذ با شاگرد مباسطه کند شاگرد را باید که با و مزاح ننماید
بلکه حد توقیر وتعظیم وهیبتش بیفزاید وبا وی معامله با جلال وتحیت فرماید ودر مؤلفات شیخ خود ودیگر اهل علم که در رتبه
از وی بالاتر باشند دیناً یا دنیاً لب باعتراض بلا فهم وادراک نکشاید واگر شبه بخاطر بگذرد با ادب تمام حل آن اشکال
نماید ودر وجهی نه پرسد که موجب ملال خاطرش گردد واین معنی سبب شقاوت دارین این کس شود واز برکت علم وادب
محروم ماند چه حق معلم واستاذ زیاده از حقوق والدین ست چه ابوین سبب حیات فانیه اند ومعلم سبب حیات ابدیه
سرمدیه تا آنکه گفته اند که عقوق استاذ را توبه نیست یعنی اسارت در خدمتش بسیار بد ست ونعم ما قیل ع آن المعلم
والطبیب کلیهما لا ینصحان اذا هما لم یکرما فانظر لدائک ان جفوت طبیبه وانظر

بجهلك ان جفوت معلما + خاتمة قال الناظم اللالكائي روى في السنة عن بعض اهل
الكشف اهل الرؤية + بان ثمه ملكين ينزلان + يلقنا الحجة حين يسألان + نام لالكائی ابو القاسم
هبة الله بن حسن بن منصور رازی طبری ست فقیه شافعی محدث بغداد بود کتابی در سنت وکتابی در رجال صحیحین وکتابی
در سیر تالیف کرد لیکن موت تعجیل کرد و در ۴۱۸ درگذشت وکشف در لغت بمعنی اظهار ست ومراد ناظم درینجا معنی اصطلاحیست
مناوی گفته الکشف اصطلاحا الاطلاع علی ما وراء الحجاب من المعانی الغیبیة والامور الخفیة الحقیقیة وجودا وشهودا انتهی
واگرچه کشف حجت شرعی نیست لیکن اگر موافق دلیل سمع باشد استیناس بدان مضائقه ندارد و در شرح الصدور گفته
اخرج اللالکائی فی السنة بسنده عن محمد بن نصر الصائغ قال کان ابی مولعا بالصلوة علی الجنائز من عرف ومن لم یعرف
فقال یا بنی حضرت یوما جنازة فلما دفنوها نزل الی القبر نفسان ثم خرج واحد وبقی الآخر وحثی الناس التراب فقلت
یا قوم یدفن حي مع میت فقالوا ما ثم احد فقلت لعله خیل الي ثم رجعت فقلت ما رأیت الا اثنین خرج واحد وبقی الآخر
لا ابرح حتی یکشف الله لي ما رأیت فجئت الی القبر فقرأت عشر مرات یس وتبارک وبکیت وقلت یا رب اکشف عما رأیت
فانی اخاف علی عقلی ودینی فانشق القبر فخرج منه شخص فولی مبادرا فقلت بمعبودک الا وقفت حتی اسألک فما التفت
الي فقلت الثانیة والثالثة فالتفت الي فقال انت نصر الصائغ فقلت نعم قال ما تعرفنی قلت لا قال نحن ملکان من ملائکة
الرحمة وکلنا باهل السنة اذا وضعوا فی قبورهم نزلنا حتی نلقنهم الحجة و[illegible] [illegible] سید علامه محمد بن اسمعیل امیر یمانی
اعلم ان الناظم قد جعل الکشف [illegible] [illegible] الا ان الکشف لا یستدل به ولا بالالهام فی الاحکام
[illegible] علامة الالهام ابو العباس بن تیمیة شیخ الاسلام فی کتابه منهاج الاعتدال ما حاصله ان الکشف والالهام لا یلتفت
الیهما فی الادیان والاحکام قال ولو کان الالهام طریقا لکان رسول الله صلعم احق من قضی به وقد قال صلعم قد کان فی الامم
محدثون فان یکن فی امتی احد فعمر وعلی هذا فلم یکن یحکم [illegible] بل [illegible] ذلک علی الکتاب والسنة
فان وافقه قبله والا رده انتهی والهام در لغت بمعنی [illegible] الکافر یا ویلنا من بعثنا من مرقدنا [illegible] رحمه الله الصبر و در عرف
القاء شی در دل بر وجهی که صدر بدان مطمئن گردد وا[illegible] علامه گفته واذا عرفت هذا فنقول [illegible] لیکن اگر از غیر
معصوم ظاهر شود حجت نیست بنا بر عدم ثقت بخواطر او زیرا که [illegible] اول الکتاب اذ اخذه من فتنة القبر ولا یحیبه عنه فقط در نفس
ملهم حجت ست وقیل مطلقا حجت ست با دله غیر مجدی قاله القاضی [illegible] اکرامه لطیفه [illegible] من ائمة الشافعیة ودر
نسفیه که مؤلفش از حنفیه ست گفته که الهام از اسباب علم نیست قواه سعد الدین فی شرحه ونیست فرق میان کشف
والهام مگر دعوی وعن شقیق ان من یحاجی بتعیینه قراءة القران + شقیق بلخی زاهد تقی مشهور ست مراد آنکه
هر که قرآن را بچشم خود در مصحف میخواند او را قرارت قرآن تلقین حجت میکند در جمع التشتیت گفته ولم اجده روایة شقیق
بلفظها انتهی وفیه جاءت عدة آثار + وبعضها اخرجها البزار + یعنی ودر آنچه شقیق ذکر کرده چند آثار

هم آمده ست وبعض آن آثار را بزار اخراج کرده وآثار جمع اثر ست ورفع آن بسبیل بلیت از عدة ست کذا فی
المجمع لیکن در نسخهٔ دیگر بجای عدة لفظ هذه آمده واین اظهر ست واکثر اطلاق اثر بر چیزی آید که مرفوع نیست کما حققنا ذلک
فی منہج الوصول الی مصطلح احادیث الرسول وحدیث معاذ رضی الله عنه در اثبات سوال گذشت ومن جملته فاذا وضع فی
قبره وسوی علیه التراب وتفرق عنه اصحابه اتاه منکر ونکیر فیجلسانه فی قبره فیجیء القرآن حتی یکون بینه وبینهما فیقولان الیک
عنه حتی نسأله فیقول لا ورب الکعبة انه لصاحبی وخلیلی فان کنتما امرتما بشیء فامضیا لما امرتما ودعانی مکانی فانی لا افارقه حتی
ادخله الجنة وروی الطبرانی مرفوعا یوتی الرجل فی قبره فاذا اتی من قبل راسه دفعته قراءة القرآن واذا اتی من قبل یدیه دفعته
الصدقة واذا اتی من قبل رجلیه دفعه مشیه الی المساجد الحدیث وروی ابونعیم عن بشر بن المهاجر عن عبد الله بن بریدة عن ابیه
قال کنت جالسا عند رسول الله صلی الله علیه وسلم فسمعته یقول ان القرآن یلقی صاحبه یوم القیامة حتی ینشق عنه قبره کالرجل الشاب
فیقول له هل تعرفنی فیقول ما اعرفک فیقول انا صاحبک القرآن الذی اظمأتک فی الهواجر واسهرت لیلک وان کل تاجر
من وراء تجارته وانک من وراء کل تجارة وروی ابوقبیل عن عبد الله بن عمرو موقوفا ان القرآن والصیام یشفعان یوم القیامة
لصاحبهما گوییم چون قرات قرآن روز حشر شفاعت کند تفسیر قرآن بالاولی انشاء الله تعالی شفیع خواهد بود وکدام وسیله
نجات اقوی تر ازین باشد که یکی بنده خدمت کلام مولای خود کند وباظهار مقاصد خدا ورسول وصلی الله تعالی علیه
وعلی آله وسلم پردازد ۹ یوم القیامة یاتی الناس قاطبة + بصحائف الاعمال للاوزان + واذا اسئلت
بما اتیت فقولی + قد جئت بالتفسیر للقرآن + اللهم شفع فی القرآن ونجنی من عذاب القبر والنیران وادخلنی
برحمتک وعفوک جنة السلام ودار الرضوان قال الناظم رحمه الله تعالی هذا تمام ما اردت نظمه - والحمد لله
الذی اتمه + نظمته للمؤمنین تبصره + ادجوبه التثبیت عند الزبرة + معنی تثبیت وثمرهٔ آن گذشت پیش
ازین گذشته ومجازات از جنس عمل باشد ۵ از مکافات عمل غافل مشو + گندم از گندم بروید جو ز جو فی ثمانیة
ونصفها سریه + ابیاتها کالانجم الدریه + سری بمعنی نفیس ست ودری منسوب بسوی دُر مراد آنست که این
ابیات در اضاءت الفاظ ومبانی واشراق مضامین ومعانی همچو کوکب دری ست وبعض شراح سریه را دربنجا بمعنی
پارهٔ از جیش گرفته اند والاول اولی والحمد لله علی ما یلهم + ثم علی نبیه اسلم + ای وصلی لما تقدم
فی اول الکتاب فختم بما ابتدء به وقال فی المجمع حذف الصلوة ولم یذکر الآل والاصحاب کانه اکتفی بما سلف فی اول الابیات
فانها کلام واحد وشیء متحد والله یحسن جزاءه عن الاسلام واهله ویزیده من احسانه وفضله انتهی واقول ارجو من المولی
حسن الاولی والخاتمة والنجاة من فتنة القبر وعذاب اللحد والنار الحاطمة وقد اخرج السلفی عن سهیل بن عمار قال رایت
یزید بن هارون فی المنام بعد موته فقلت ما فعل الله بک قال اتانی فی قبری ملکان فظان غلیظان فقالا ما دینک
ومن نبیک ومن ربک فاخذت بلحیتی البیضاء وقلت لمثلی یقال هذا وقد علمت الناس جوابکما ثمانین سنة فذهبا وقالا

الکتبت عن جریر بن عثمان قلت نعم قالا انہ کان یبغض عثمان فابغضہ اللہ ثم قالا ثم نومۃ العروس فلا روعۃ علیک بعد الیوم ولعل ان تکون حجتی کحجۃ زید بن ہارون رحمنا اللہ تعالی وایاہ وان لم ابلغ مبلغہ عند السبر والعمر والتمییز وما ذلک علی اللہ بعزیز واسأل اللہ ان یصلی ویسلم علی سیدنا ومولانا وجدنا واولانا محمد المصطفی احمد المجتبی وان یجمعنا علیہ عند العطش الاکبر ویحطنا معہ فی نہر الکوثر وان یحشرنا تحت لوائہ ویحفظنا من کرب المحشر فان من حشر فی ہذا المحل فقد فاضت انوار السعادۃ علیہ وتوجہت رکائب الغفران والرضوان الیہ انہ بالمومنین رؤف رحیم فعلیہ وعلی آلہ الصلوۃ والتسلیم اللہم افعل ذلک بی وبوالدیّ واخوتی واخواتی واولادی واہلی ومشایخی فی العلم واصحابی ومن احبنی فی اللہ ومن اعاننی علی سلوک الصراط المستقیم وہذا آخر ما جری بہ القلم فی شرح الابیات للسیوطی رح واللہ تعالی اعلم وعلمہ اتم وفضلہ اعم

قف سید علامہ محمد بن اسمعیل بن الصلاح الامیر الیمانی رحمہ اللہ تعالی در جمع التثبیت میفرماید ثم انی لما فرغت بحمد اللہ من شرح ہذا النظام وایداع شرحہ فوائد تروق لذوی الافہام احببت ان اکملہ بنظمی لرسالۃ الجلال السیوطی رح المسماۃ **بشری الکئیب بلقاء الحبیب** وشرح ذلک بما ارجو بہا من الاثابۃ اجزل نصیب انما ضممتہ الیہ لان ابیات التثبیت وشرحہا من قسم الترہیب وبشری الکئیب من قسم الترغیب ورایت اللہ تعالی یجمع فی کتابہ بین ہذین الامرین کثیرا فیاتی بالوعید ثم بالوعد وعکس ذلک فی عدۃ آیات فاللہ اسئل ان یجعلہ مرقوما فی صحائف الحسنات ویمحو بہ ما اسلفناہ من السیئات ویجعل الموت راحۃ لنا من الآفات ویجعل القبر لنا روضۃ من ریاض الجنات وہذا اول ما نظمناہ وشرحناہ وجعلتہ کالذیل لابیات التثبیت وسمیتہ تانیس الغریب بالنظم وشرحہ لبشری الکئیب انتہی بناءً علی ہذا محرر سطور عفا اللہ عنہ ما جناہ واستعملہ فیما یحبہ ویرضاہ بعد فراغ از شرح ابیات مذکورہ تبعا لہذا السید الامام بایراد نظم شریفش می پردازد وبشرح ابیاتش می سازد تا ترہیب ہمدوش ترغیب گردد وگل نصیحت بفیض ضم این ضمیمہ رعنا شود وکیف کہ ہیچ فرد بشر را درین عالم فانی ودر برزخ آنجہانی از رنج وراحت گزیر وگریز نیست ؎ درین چمن کہ بہار وخزان ہم آغوش ست زمانہ جام بدست وجنازہ بردوش ست پس جمع میان این ہردو امر سبب طمانینت خاطر وثلج صدر سالکان صراط ہدایت ست وسمیتہ ضالۃ الناشد الکئیب فی شرح المنظوم المسمی **بتانیس الغریب** وباللہ التوفیق قال السید رحمہ اللہ تعالی

الحمد للہ علی التوفیق + لشرح ہذا النظم بالتحقیق + شرحا بدیعا قد حوی نفایسا + زففتہا للاذکیا عرایسا + ثم رایت بعد شرح النظم + انی اذیل نظمہ بنظمی + لما حوی بشری الکئیب فاستمع + عسی بلقیاک الحبیب ینتفع +

بیان ما ورد من خیریۃ الموت للمومن وما یناسب ذلک

قد قال خیر الخلق ما معناہ + تحفۃ من یومن فی لقیاہ + للموت ما من راحۃ سواہ + ریحانۃ غنیمۃ تلقاہ + وانما الدنیا لہ کالسجن + ان مات لم یبق لہ من حزن + وانہ خیر لہ من الفتن + وفی الحیوۃ لا یزال فی محن + والموت کفارۃ لکل مسلم + یا حبذا یا حبذا من مغنم + درین نظم شریف برائے

موت نسبت بمومن چهار نام ذکر کرده وگفته که موت تحفهٔ مومن وراحت مومن وریحانهٔ مومن وغنیمت مومن ست و
دنیا برای مومن سجن ست وموت خروج ازان سجن باشد وکفاره ست برای هر مسلم ومردن بهتر از فتنه ست ودرین باب احادیث
مرفوعه وارد گشته عن عبد الله بن عمر رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلعم تحفة المومن الموت اخرجه ابن المبارک فی الزهد
وابن ابی الدنیا فی ذکر الموت والطبرانی فی معجمه الکبیر والحاکم فی المستدرک وعن الحسین بن علی علیهما السلام ان رسول الله
صلعم قال الموت ریحانة المومن اخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس وعن عائشة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلعم
الموت غنیمة المومن اخرجه الدیلمی ایضا وعن محمود بن لبید رضی الله عنه ان النبی صلعم قال یکره المومن الموت والموت
خیر له من الفتنة اخرجه احمد وسعید بن منصور بسند صحیح وعن عبد الله بن عمرو بن العاص ان النبی صلعم قال الدنیا سجن المومن
وسنته فاذا مات فارق السجن والسنة اخرجه ابن المبارک فی الزهد والطبرانی فی الکبیر یعنی دنیا زندان مومن وقحط اوست
پس چون بمرد گذاشت زندان وقحط را وعن انس قال قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم الموت کفارة لکل مسلم اخرجه
ابو نعیم سیوطی در جامع کبیر گفته انه صححه ابن العربی ورواه البیهقی ایضا وتحفه بمعنی بر ولطف ومال نوست وغنیمت فائز
شدن بچیزی ست بلا مشقت وریحان گیاهی خوشبوست وکفاره خصلتی ساتر وماحی خطیه را گویند قال القرطبی وانما
جعله کفارة لما یلقاه المیت عنده من الآلام والاوجاع وقد قال صلعم ما من مسلم یصیبه اذی من شوکة فما فوقها الا کفر الله عنه
بها من سیئاته فما ظنک بالموت الذی سکرة من سکراته اشد من ثلاث مائة ضربة بالسیف انتهی اقول وکذلک تسمیته
غنیمة لما ینال منه من الاجر والثواب کما سمی صلعم الصوم فی الشتا الغنیمة الباردة فکما سماه تحفة فانه بر بالعبد المومن ولطف
به یخرجه مولاه من دار الاکدار الی اشرف جوار کما قال التهامی جاودت اعدائی وجاودد به + شتان بین
جواره وجوار بی + ولهذا در حدیث تمیم داری آمده که او تعالی ملک الموت را میفرماید برو بسوی دوست من وبیار
او را که من تجربه کرده ام او را بسرا وضرا ویافتم او را در جائیکه خواستم پس بیار نزد من او را تا راحت دهم او را از هموم
دنیا وغموم او الحدیث واین حدیث در شرح ابیات گذشت وعن ابی قتادة قال مر علی النبی صلعم بجنازة فقال
مستریح او مستراح منه فقالوا یا رسول الله ما المستریح وما المستراح منه فقال العبد المومن یستریح من تعب الدنیا
واذاها الی رحمة الله والعبد الفاجر یستریح منه العباد والبلاد والشجر والدواب اخرجه الشیخان ولنعم ما قیل ع تو چنان
زی که چو میری برهی + نه چنان گر تو بمیری برهند وحافظ شیراز گفته ع چنان بزی که اگر خاک ره شوی کس را
زتو بخاطر رسد غباری + ودیگری گفته ع یاد داری که وقت زادن تو + همه خندان بدند وتو گریان + آنچنان
زی که وقت مردن تو + همه گریان بوند وتو خندان + ودنیا را زندان مومن نام فرمود ومرگ را خروج از زندان
مقرر کرد وسجن بمعنی حبس ست وصاحب او را سجان گویند ومحبوس بودن مومن در دنیا بجهت آنست که تا در دنیاست
ممنوع باوامر ونواهی شریعت ست از تفریط در اوامر وارتکاب مناهی وخلاص نمی تواند شد مگر بعد مفارقت دنیا

مثل سلیمان نبی اللہ علیہ السلام بفرض محال بدست او آید نسبت بانچہ در آخرت حاصل او گردد ہیچ کسی ست کہ ظلمت
سجن و اسر سجان ست چہ دار حیوان دار آخرت ست نہ این خاکدان فنا نشان و کافر باعتبار انچہ او را در آخرت نصیب
گردد از حریق و زفیر و شہیق و دعا بویل و ثبور و در قعر نار سجور و تجرع حمیم و غساق در دار بوار و تیقن خلود در درکات جحیم
و انواع عذاب الیم و تبدیل جلود نزد نضج بجلود ما مسعود و نہش حیات و عقارب جہنم و صہر بطون و جلود بشاریب آن
گویا درین عالم اگر در اضیق سجن از سجون دنیا و اقبح منیق و اشنع بلیہ باشد و ملتہب بہ نیران گردد نسبت بآل حال او کہ از
تعاطی کفر و معاصی حاصل و شدہ و مستحق خلود در جحیم و عذاب مہین الیم گشتہ درینجا در اعظم جنات دنیا و اشرف رتب علیات
فائدہ سوم آنکہ تسمیۂ آنحضرت صلعم دنیا را سجن مومن مفید آنست کہ وی از حین موت خارج از ضیق بسوی سعت ست
و منزل او بعد فراق از دنیا اوسع و حالش ارفع ست منزلہ بعد الموت اوسع + و قبرہ خیر لہ و ادفع +
عن انس قال قال رسول اللہ صلعم ما شبہت خروج بنی آدم من الدنیا الا مثل خروج الصبی من بطن امہ من ذلک الغم
و الظلمۃ الی روح الدنیا اخرجہ الحکیم الترمذی فی نوادر الاصول و عن عبادۃ بن الصامت قال قال رسول اللہ صلعم
ما علی وجہ الارض من نفس یموت و لہا عند اللہ خیر یحب ان ترجع الیہا و لہا نعم الدنیا و ما فیہا اخرجہ النسائی و درین باب
روایات ست و احادیث توسیع در قبر بیشتر در شرح ابیات گذشت و در حدیث آمدہ ان القبر روضۃ من ریاض الجنۃ
او حفرۃ من حفر النیران و سیوطی در شرح الصدور بابی در احوال موتی در قبور عقد کردہ و دران ذکر نماز و قرارت قرآن
و تزاور و نوم و لباس در بارۂ اموات کردہ و عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و سلم لیس علی اہل لا الہ الا اللہ
وحشۃ عند الموت و لا فی قبورہم و لا فی منشرہم اخرجہ الطبرانی فی الاوسط و الاصبہانی فی الترغیب و عن ابن عباس
ان رسول اللہ صلعم قال اخبرنی جبریل ان لا الہ الا اللہ انس للمسلم عند موتہ و فی قبرہ و حین یخرج
من قبرہ اخرجہ ابو القاسم الجیلی سنے الدیباج لیکن مراد باہل کلمۂ توحید درینجا اصحاب اعمال صالحۂ خالصہ
پس جہد باید کرد تا در ایشان معدود شوی ورنہ ؎ توکی بدولت ایشان رسی کہ نتوانی * جز این دو رکعت
آن ہم بصد پریشانی * تسلیم اللہ تعالی علی من فی السیاق من المومنین و تسلیم الملائکۃ علیہم
و فی السیاق بالسلام یلتقی + من ربہ و من اولئک الملا + مراد بملاء ملائکۂ مرسل بسوی مقبوض الروح
و بیت اشارت ست بسوی قول ابن مسعود اذا اراد اللہ قبض روح المومن اوحی اللہ الی ملک الموت اقرئہ منی السلام
فاذا جاء ملک الموت لقبض روحہ قال ربک یقرئک السلام اخرجہ ابن مندہ و براء بن عازب در قولہ تعالی تحیتہم
فیہا سلام فرمودہ یوم یلقون ملک الموت لیس من مومن یقبض روحہ الا سلم علیہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ و ابن ابی حاتم
و الحاکم و صححہ البیہقی و ابن عباس در قولہ تعالی فسلام لک من اصحاب الیمین گفتہ یاتیہ الملائکۃ بالسلام من قبل
اللہ فیسلم علیہ و یخبرہ انہ من اصحاب الیمین و قتادہ در آیۂ موصوفہ گفتہ سلام من عذاب اللہ و سلمت علیہ ملائکۃ اللہ

ودرین باب آثار کثیره از صحابه وتابعین ست واین سلام از طرف خدا و ملائکه ست بر مومن بمیت وکفی به تعظیماً و

تکریماً یلقون بالبشری وبالاکفان + والروح والریحان والرضوان + عن سلمان قال قال رسول الله صلعم

اول ما یبشر به المومن عند الوفاة روح وریحان وجنة واما اول ما یبشر به المومن فی قبره فیقال ابشر برضاء الله والجنة

قدمت خیر مقدم قد غفر الله لمن شیعک الی قبرک وصدق من شهد لک واستجاب لمن استغفر لک اخرجه ابو القاسم بن

منده وشیخین از عباده بن صامت روایت کرده اند که فرمود رسول خدا صلعم من احب لقاء الله احب الله لقاءه فقالت

عائشة انا لنکره الموت قال لیس ذاک ولکن المومن اذا حضره الموت بشر برضوان الله وکرامته فلیس شیء احب الیه مما امامه

فاحب لقاء الله واحب الله لقاءه الحدیث وربیع بن خثیم در قوله تعالی ان کان من المقربین فروح وریحان گفته

هذا عند الموت وتخبأ له الجنة الی یوم البعث وابو هریره گفته ان النبی صلعم قال المومن اذا احتضر اتته الملائکة بحریرة فیها مسک

وضبائر ریحان فتسل روحه کما تسل الشعرة من العجین ویقال ایتها النفس المطمئنة اخرجی راضیة مرضیا علیک الی روح الله

وکرامته فاذا اخرجت روحه وضعت فی ذلک المسک والریحان وطویت علی الحریرة وذهب بها الی علیین اخرجه البزار و

ابن مردویه ودرین باب آثار واقوال علماء وحکایات صلحاء بسیارست که بعد موت کلام کردند واز لقاء رب والتقاء

روح وریحان خبر دادند مثل ربعی ومورق عجلی ودر حدیث عائشه آمده که گفت انی سمعت رسول الله صلعم یقول تکلم رجل

من امتی بعد الموت ابو نعیم گفته این حدیث مشهورست وبیهقی در دلائل تصحیحش کرده وگفته صحیح لا یشک فی صحته گویم پس این اخبار

معجزه باشد + فما بکت علیه الارض تبکی والسما + اذ کان یاتی الخیر عنه نهیهما + عن انس قال قال رسول الله

صلعم ما من عبد الا وله بابان باب یصعد منه عمله وباب ینزل منه رزقه فاذا مات فقداه وبکیا علیه ثم تلی هذه الآیة فما بکت علیهم

السماء والارض وذکر انهم لم یکونوا یعملون علی وجه الارض عملاً صالحاً فیبکی علیهم ولم یصعد لهم الی السماء من کلامهم ولا من عملهم

کلام صالح فتفقدهم فتبکی علیهم اخرجه الترمذی وابن ابی الدنیا فی ذکر الموت وابو یعلی وابو حاتم والخطیب بنحوه عن ابن عباس

موقوفاً وقال وان قوماً میتون لم یکن لهم فی الارض آثار صالحة ولم یصعد الی الله منهم خیر فما بکت علیهم السماء والارض

وعنه قال تبکی الارض علی المومن اربعین صباحاً ومجاهد در کریمه مذکوره گفته ما مات مومن الا بکت علیه السماء والارض

فقیل له تبکی علیه قال وما للارض لا تبکی علی عبد کان یعمرها بالرکوع والسجود وما للسماء لا تبکی علی عبد کان لتکبیره وتسبیحه

فیها دوی کدوی النحل + هو فقه المیت من یغسله وتحمله ویکفنه ویدخله قبره یعرف من یغسله ومن یحمل

ویلبس الاکفان اومن ینزل + کلام درین مرام در شرح ابیات گذشته ست لیکن علی الاجمال ودرینجا

بغرض تفصیل ایرادش کرده عن ابی سعید الخدری ان النبی صلعم قال ان المیت یعرف من یغسله ویحمله ویکفنه ومن

یدلیه فی حفرته اخرجه احمد والطبرانی فی الاوسط وابن ابی الدنیا وابن منده عمرو بن دینار گفته هیچ میت نمی میرد

مگر آنکه جانش در دست فرشته می باشد می بیند بسوی تن خود که چگونه غسل وکفن وی می کنند با او ومیگویند

اخرجه الخلال فی کتاب السنة وفیه ضعف سید علامه گفته ورئی الحافظ ابو یعلی فی النوم بعد موته وهو فی مدینة جدرانها واسطها
کلها کتب فسئل عن ذلک فقال سالت الله ان یشغلنی بالعلم کما کنت اشتغل به فانا اشتغل بالعلم فی قبری انتهی گویم شوقی که
مرا بعلم دین ست خصوصاً با کتاب مبین وسنت سید المرسلین بر جناب باری عم نواله وجل جلاله مخفی نیست اگر این احقر عباد
وافقر مخلوق خود را هم باین شغل دران گوشه تنهائی بنوازد از کرم عمیم ورحمت شامل او چندان دور نیست وما ذلک
علی الله بعزیز وآورده اند یزید رقاشی وحسن وغیرهما مروی ست که هر که مرد واو را چیزی از قرآن برای آموختن باقی مانده
حق تعالی ملائکه را میفرستد تا بقیه قرآن بیاد او دهند تا آنکه از قبر برخیزد وعن عطیة العوفی نحوه ونسائی وحاکم وبیهقی
در شعب الایمان از عائشه روایت کرده اند که فرمود رسول خدا صلعم دخلت الجنة فسمعت قاریا یقرء القرآن فقلت من هذا
قالوا حارثة بن النعمان فقال رسول الله صلعم کذلک البر کذلک البر وکان ابر الناس بامه واخرج البیهقی عن ابی هریرة
نحوه مرفوعاً ایضاً ویافعی در روض الریاحین از بعض صالحین حکایت کرده که قبر مردی را از عباد کندیدم وخواستم که لحد
سازم خشتی از گور بی که متصل این حفره بود بیفتاد چه می بینم که مردی سفید جامه در گور نشسته تقعقع میکند ودر کنار او
مصحف از ذهب مکتوب بذهب ست ودران قراءت میکند گفت مگر قیامت قائم شد گفتم نه گفت خشت را بجای او بنه
عافاک الله پس خشت را در جای او نهادم انتهی گویم شاید مصحف برای غیر حفاظ باشد والله اعلم **تزاور الاموات
فی قبورهم وبعضهم فیها بزور بعضاً فحسنوا اکفان من تقضاه عن جابر قال قال رسول الله صلعم**
احسنوا اکفان موتاکم فانهم یتباهون ویتزاورون فی قبورهم اخرجه الحرث بن ابی اسامة فی مسنده والدیلمی فی الدرایة
والعقیلی **وعن** ابی هریرة مرفوعاً نحوه عند ابن عدی واخرج مسلم فی صحیحه اذا ولی احدکم اخاه فلیحسن کفنه ونحوه مرفوعاً
عن انس وزاد فانهم یتزاورون فی اکفانهم اخرجه العقیلی والطحاوی فی التاریخ ومثله عن ابی قتادة مرفوعاً عند النسائی
وابن ماجة ومحمد بن یحیی الهمدانی فی صحیحه وابن ابی الدنیا والبیهقی فی شعب الایمان اهل علم گفته اند که مراد تحسین کفن بیاض
ونظافت وکثافت اوست نه گران بها بودن آن زیرا که در حدیث از مغالاة نهی آمده واز ابن سیرین آمده که وی
دوست میداشت ومیگفت که موتی در اکفان خود زیارت یکدیگر میکنند واما قول ابو بکر رضی الله عنه انما هو للمهلة
قصد پس خود جناب وی بذکر سببش پرداخته وعائشه را فرموده اغسلی ثوبین هذین وکفنینی بهما فانما ابوک احد رجلین
اما مکسو احسن الکسوة او مسلوب سوء السلب پس ثمن خود را بغسل ساخت واخبار کرد که او را بهتر ازین کفن خواهند پوشانید
یا از وی این کفن را خواهند ربود وازعمر بن الخطاب آمده اقصدوا فی کفنی فانه ان کان لی عند الله خیر ابدلنی ما هو خیر منه
وان کنت علی غیر ذلک سلبنی واسرع سلبی واقصدوا فی حفرتی فانه ان کان لی عند الله خیر وسع لی فی قبری مد بصری وان
کنت علی غیر ذلک ضیقه حتی تختلف اضلاعی وحذیفه رضی الله عنه نزد مرگ خود فرمود ابتاعوا لی ثوبین ولا علیکم
ان تغالوا فان اصب بهما خیر یکسی خیرا منهما والا سلبها سلبا سریعا گویم کسوت در قبر مختص ببعض عباد الله ست وعتاب

برخیر و رحمت الهی ست نه بر آرایش ظاهری ولهذا گفته اند سے از برون چون گور کافر پرحلل ٭ وندرون قهر خدای عز و جل ٭ و درباره قطر کفن و عدم تحسین آن منامات صحیحه در روایات مرسله وغیره آمده حافظ ابن القیم رح در کتاب الروح در مسئله تزاور گفته الارواح قسمان معذبة ومنعمة فاما المعذبة نهی فی شغل عن التزاور والتلاقی واما المنعمة المرسلة غیر المحبوسة فتلاقی وتتزاور وتتذاکر ما کان منها فی الدنیا فیکون کل روح منها مع رفیقها التی علی مثل عملها و روح نبینا صلعم فی الرفیق الاعلی قال تعالی ومن یطع الله والرسول فاولئک مع الذین انعم الله علیهم الآیة وهذه المعیة ثابتة فی الدنیا وفی البرزخ وفی دار الجزاء والمرء مع من احب فی هذه الدور الثلاث قال وقد تواترت المرأی بذلک بعده شئی کثیرا ازان ذکر کرده وگفته که سنت صریحه بدان آمده ست گویم ظاهر آیه و حدیث مذکور آنست که آدمی با دوست خود ست اگرچه در عمل قاصر باشد وقتی که محبت برای خدا بود و هم اعتقاد آن کس باشد و این بشارت عظیم ست برای ما غربا زیرا که هر چند در عمل قاصریم لیکن خدا آگاه و دل آرزومند گواه ست که محبت ما با صحابه و تابعین و زمرهٔ محدثین از متقدمین و متاخرین و اتحاد ما در عقاید و اتباع و انکار طباع ما از اهل بدع و رای و فسق ثابت و دائم ست و از ینجا امید واریم که حق تعالی در برزخ و در حشر ما را تحت لواء سید المرسلین صلعم و در زمرهٔ متبعین برانگیزد و رفیق ایشان در خیرات انجا گرداند و این کار بر وی تعالی آسان ست ترا زهر آسان ست سے شنیدم که در روز امید و بیم ٭ بدان را به نیکان ببخشد کریم ٭ آری سے گرچه از نیکان نیم خود را به نیکان بسته ام ٭ در بهار آفرینش رشتهٔ گلدسته ام ٭

ابن ابی الدنیا بسند خود آورده که چون بشر بن براء بن معرور بمرد مادرش بروی رنج بسیار کرد و گفت ای رسول خدا همیشه یکی از بنی سلمه هلاک میگردد آیا اموات یکدیگر را می شناسند تا سلام خود به بشر برسانم فرمود آری والذی نفسی بیده یا ام بشر انهم لیتعارفون کما یتعارف الطیر فی رؤس الشجر پس هیچ هالک از بنی سلمه نمی مرد مگر آنکه ام بشر نزدش آمده میگفت ای فلان علیک السلام و وی میگفت وعلیک السلام باز میگفت بشر را از من سلام بخوان و درین باب روایات ست و در بعضی ازان آمده که خبر یکدیگر می پرسند اگر معلوم شد که فلانی بمرد تا ایشان نرسید میگویند انا لله وانا الیه راجعون او را بسوی هاویه بردند حدیث بذلک ابو ایوب الانصاری مرفوعا و اما تلاقی ارواح احیاء و اموات پس ابن القیم برای آن مسئله عقد کرده و گفته ان شواهد ها وادلتها اکثر من ان یحصرها الا الله تعالی والحس الواقع من اعظم الشهود بها فیتلقی ارواح الاحیاء والاموات کما یتلقی ارواح الاحیاء بعده برین مسئله کلام کرده و مرأی صادقه واسعه ذکر نموده که این مختصر گنجایش آن ندارد و سعید بن مسیب گفته عبد الله بن سلام و سلمان فارسی با هم ملاقی شدند یکی دیگری را گفت اگر پیش از ما بمیری ما را ملاقات کنی و از لقاء رب خبر دهی و اگر من پیش از تو بمیرم با تو ملاقی شوم و خبر دهم دیگری گفت که مگر احیاء و اموات با هم ملاقی می شوند گفت آری ارواح ایشان در جنت ست میرود هر جا که بخواهد سعید گفته که فلانی بمرد او را در خواب دیدم گفت توکل کن و بشارت شو که مثل توکل هیچ شی را ندیدم گویم حق تعالی فرموده و علیه

فلیتوکل المتوکلون ٥ گفت پیغمبر آواز بلند، بر توکل نیاوری اشتر به بند، عباس بن عبد المطلب گفته میخواستم که عمر را بخواب بینم پس ندیدم او را مگر نزد قرب حول چه می بینم که عرق از پیشانی خود پاک میکند و میگوید هذا اوان فراغی ان کان عرشی لیهد لولا ان لقیت رؤفا رحیما و عبد الله پسر خود عمر بن عبد العزیز را بخواب دید و پرسید کدام اعمال را افضل یافتی گفت ای پسر من استغفار را و مسلمه بن عبد الملک عمر بن عبد العزیز را بعد موت او در خواب دید و پرسید که ای امیر المومنین بعد موت بکدام حال گردیدی گفت ای مسلمه اینم فراغ یافتم و الله ما استرحت الا الآن گفتم کجا هستی گفت با ایمهٔ هدی در جنات عدن، و این قسم منامات بسیارست که یکی صاحب یا قریب یا غیر خود را در خواب دیده و وی او را بچیزی خبر داده که جز صاحب رؤیا کسی آنرا نمیداند و این واقعات نامحصوراند و مردم دران مشترک ابن القیم گفته وقد راینا نحن وغیرنا من ذلک عجائب بعده گفته رؤیا سه نوع ست یکی از خدا دوم از شیطان سوم از حدیث نفس و رؤیای صحیحه چند قسم ست یکی الهام که او تعالی القا، آن در دل بنده کند و این کلام ست که حق تعالی در منام با بندهٔ خود کرده قال عبادة بن الصامت دوم التقاء روح نائم با رواح موتی از اهل و اقارب و اصحاب و غیرهم سوم عروج روح بسوی او تعالی و خطاب باری تعالی مر او را چهارم دخول روح در جنت و مشاهدهٔ آن و جز آن پس التقاء ارواح احیاء و موتی نوعی از انواع رؤیای صحیحه ست که نزد مردم از جنس محسوسات باشد انتهی **معرفة الاموات من اتاهم و انسهم به و ردهم السلام علیه و یعرفون من اتاهم زائرا، و یانسون ان اتی المقابر و سلّموا علی المسلم فی ای یوم** قاله ابن القیم، عن عائشة قالت قال رسول الله صلعم ما من رجل یزور قبر اخیه و یجلس عنده الا استانس به و رد حتی یقوم اخرجه ابن ابی الدنیا فی کتاب القبور **و عن** ابی هریرة قال اذا مر رجل بقبر یعرفه فسلم علیه الا رد علیه السلام اخرجه البیهقی فی الشعب **و عن** ابن عباس قال قال رسول الله صلعم ما من احد یمر بقبر اخیه المومن کان یعرفه فی الدنیا فسلم علیه الا عرفه و رد علیه السلام صححه ابن عبد الحق واخرجه ابن عبد البر فی الاستذکار والتمهید و فی الباب روایات و محمد بن واسع گفته ان الموتی یعلمون بزوارهم یوم الجمعة و یوما قبله و یوما بعده حافظ ابن القیم گفته الاحادیث والآثار تدل علی ان الزائر متی علم به المزور و سمع سلامه وانس به و رد علیه و هذا عام فی حق الشهید وغیره وانه لا توقیت فی ذلک قال و هو واضح من خبر الضحاک الدال علی الوقت انتهی و بهمین اشارت ست در نظم ابن القیم گفته قد شرع رسول الله صلعم لامته اذا سلموا علی اهل القبور ان یسلموا علیهم سلام من یخاطبون فیقول السلام علیکم دار قوم مومنین و هذا خطاب لمن یسمع و یعقل ولولا ذلک لکان هذا الخطاب بمنزلة خطاب الجماد والمعدوم قال و یکفی فی هذا تسمیة المسلم علیهم زائرا ولولا انهم یشعرون لما صح تسمیته زائرا فان المزور ان لم یعلم بزیارة من زاره لم یصح ان یقال زاره هذا هو المعقول من الزیارة عند جمیع الامم و کذلک السلام علیهم ایضا فان السلام علی من لا یشعر و لا یعلم بالمسلم محال و قد علم النبی صلعم امته اذا زاروا القبور ان یقولوا السلام علیکم اهل الدیار من المومنین والمسلمین و انا ان شاء الله

بکم لاحقون یرحم اللہ المستقدمین منکم والمستاخرین نسأل اللہ لنا ولکم العافیۃ فہذا السلام والخطاب والنداء الموجود لمن یسمع
ویعقل ویخاطب ویرد وان لم یسمع المسلم الرد انتہی وعن ابی ہریرۃ قال قال ابو رزین یا رسول اللہ ان طریقی علی
الموتی فہل من کلام اتکلم بہ اذا مررت علیہم قال قل السلام علیکم یا اہل القبور من المسلمین انتم لنا سلف ونحن لکم تبع و
انا ان شاء اللہ بکم لاحقون قال ابو رزین یا رسول اللہ یسمعون قال یسمعون ولکن لا یستطیعون ان یجیبوا قال ای جواباً
یسمعہ الحی والا فہم یردون وقد وہم جماعۃ فقالوا ان قولہ فلا یستطیعون توصیۃ ولا الی اہلہم یرجعون۔
دل علی انہم لا یعرفون زائرا ولا یتلقون خبرا جہلا بصدر الآیۃ وتفسیرہا والا فصدرہا ما ینظرون الا صیحۃ واحدۃ
تاخذہم وہم یخصمون والآیۃ فی صیحۃ یوم القیامۃ وان الاحیاء لا یستطیعون توصیۃ **الکلام فی الروح و حقیقت**

واعلم بان ہذہ الصفات۔ اکثرہا للروح لا للذات۔ فاصرف عنان القول نحو الروح۔ شرحاً لہ
بالحق والصحیح۔ کلام درین مسئلہ پیشتر در ذیل شرح ابیات سیوطی رح بقدر ضرورت مقام گذشتہ و ناظم دریجا چہار
مسئلہ متعلق بدان ذکر کردہ و گفتہ فالروح جسم حادث نورانی۔ حی خفیف مسرع السریان۔ ینفذ فی
الاعضا نفوذ النار۔ فی الفحم او کالماء فی الاشجار۔ مسئلہ اولی جسم بودن روح و درین مسئلہ از نظار و اہل علم
اقوال ست کہ ابن القیم ذکر آن کردہ و ہرچہ درخور ابطال بود بردش پرداختہ و بیان حق نمودہ و بران ایضاح استدلال
کردہ پس ہرچہ منجملہ آن لائق اہمال ست از ذکرش اعراض کردہ شد وانچہ موافق دلیل ست آن را آوردہ می شود
قال رحمہ اللہ تعالی ہو جسم مخالف بالماہیۃ لہذا الجسم المحسوس وہو جسم نورانی علوی خفیف حی متحرک ینفذ فی جوہر الاعضا
ویسری فیہا سریان الماء فی الورد وسریان الدہن فی الزیتون والنار فی الفحم فما دامت ہذہ صالحۃ لقبول الآثار الفائضۃ
علیہا من ہذا الجسم بقی ذلک الجسم ساریا فی ہذہ الاعضاء وافادہا ہذہ الآثار من الحس والحرکۃ الارادیۃ واذا فسدت ہذہ الاعضا
بسبب استیلاء الاخلاط الغلیظۃ علیہا وخرجت عن قبول تلک الآثار فارق الروح البدن وانفصل الی عالم الارواح
وہذا القول ہو الصواب فی المسئلۃ وہو الذی لا یصح غیرہ وکل الاقوال سواہ باطلۃ وعلیہ دل الکتاب والسنۃ واجماع الصحابۃ
وادلۃ العقل والفطرۃ انتہی بعدہ ادلہ این مسئلہ را بریک نسق سوق کردہ وبقرآن وحدیث استدلال نمودہ و یک صد
و شانزدہ دلیل از ادلہ کتاب و سنت ایراد کردہ و گفتہ الرابع عشر بعد المائۃ ان العقلاء کلہم متفقون علی ان الانسان
ہو ہذا الحی الناطق المغتذی الحساس المتحرک بالارادۃ وہذہ الصفات نوعان صفات لبدنہ وصفات لروحہ ونفسہ الناطقۃ
فلو کانت الروح جوہرا مجردا لا داخل العالم ولا خارجہ ولا متصلا بہ ولا منفصلا عنہ لکان الانسان کذلک او کان بعضہ
فی العالم وبعضہ لا خارج العالم ولا داخلہ وکل عاقل یعلم بالضرورۃ بطلان ذلک فان الانسان بجملتہ داخل العالم بدنہ و
وہذا فی البطلان ایضا ہی قول من قال ان نفسہ قدیمۃ غیر مخلوقۃ فجعلوا نصف الانسان مخلوقا ونصفہ غیر مخلوق وقال قبل ذا
والذی علیہ الجمہور من العقلاء ان الانسان ہو البدن والروح معاً وقد یطلق اسمہ علی احدہما دون الآخر بقرینۃ فالناس

لهم اربعة اقوال في مسمى الانسان هل هو الروح فقط او البدن فقط ام مجموعهما او كل واحد منهما انتهى والمسئلة الثانية
كون الروح حادثة او قديمة وهي مسئلة ضل فيها طوائف من بني آدم وهدى الله اتباع رسله على نبينا وعليهم الصلوة والسلام فيها للحق
المبين فاقول اجمعت الرسل على انها محدثة مخلوقة مصنوعة مربوبة مدبرة هذا معلوم بالاضطرار من دين الرسل كما يعلم
بالاضطرار من دينهم ان العالم حادث وان معاد الابدان واقع وان الله تعالى هو الخلاق وان كل ما سواه مخلوق له وقد
تقضى عصر الصحابة والتابعين وتابعيهم وهم القرون المفضلة على ذلك من غير اختلاف بينهم في حدوثها وانها مخلوقة
حتى نبغت نابغة ممن قصر فهمه في الكتاب والسنة فزعم انها قديمة غير مخلوقة واحتج بانها من امر الله وامر الله غير مخلوق وبانه تعالى
اضافها اليه كما اضاف علمه وقدرته وسمعه وتوقف آخرون قال شيخ الاسلام ابن تيمية روح الآدمي مخلوقة مبتدعة
باتفاق سلف الامة وائمتها واهل السنة وقد حكى اجماع العلماء على انها مخلوقة غير واحد من ائمة المسلمين مثل محمد بن
نصر المروزي الامام المشهور الذي هو من اعلم اهل زمانه بالاجماع والاختلاف وحكى ابو محمد بن قتيبة والف فيه ابو عبد الله
بن مندة والذي يدل على انها مخلوقة له وجوه وقد ذكر ابن القيم ان للناس في المراد بالروح في الآية خمسة اقوال واختار
انه الروح الذي به حيوة الحيوان وان السؤال عن قدمها وحدوثها ثم قال ابن القيم والنصوص الدالة على انه كان الله ولم يكن
شئ غيره كما ثبت في صحيح البخاري عن عمران بن حصين وفيه قوله صلى الله عليه وآله وسلم كان الله ولم يكن شئ غيره وكان عرشه
على الماء الحديث وهو دال على انه لم يكن مع الله ارواح ونفوس يساوي وجودها وجوده تعالى عن ذلك علوا كبيرا بل
هو الاول وحده لا يشاركه غيره في اوليته بوجه من الوجوه ومنها النصوص الدالة على خلق الملائكة وهم ارواح مستغنية عن
اجساد تقوم بها وهم مخلوقون قبل خلق الانسان وروحه فاذا كان الملك الذي يحدث الروح في جسم ابن آدم مخلوقا فكيف
تكون الروح الحادثة بنفخه قديمة سيد علامه محمد بن اسمعيل رح گفته قلت اما هذا الدليل فليس بناهض لانه يقول الخصم ارسال
الملك بنفخه لا يدل على حدوثه اذ قد يرسل بالشئ القديم يجعله في الحادث كما يقولونه في الكلام انه قديم وانه ينزل الملك به
فيلقيه الى رسل الله فغيره من الادلة غنية وقد تنبه لهذا ابن القيم وحاول الجواب فما اسد الا انتهى واما آنكه دليل
حدوث روح مجرد بودن اوست ومجرد نمی باشد مگر مخلوق پس این دعوی مفتقر بسوی استدلال ست وتحقیق آنست که
ثابت شده ست که نیست قدیم مگر الله واوله بدان در علم کلام قائم اند وهر که مدعی قدیمی همراه خدا باشد بروی برهان ست
وبرای مدعی قدم ارواح دلیلی ناهض یافته نشده ودر اضافتش بسوی خدا در قوله قل الروح من امر ربی حجت بر قدمیت نیست
بلکه دلیل بر مخلوق بودن اوست واما آنکه خلق روح قبل اجساد ست یا بعد آن پس این بحث دیگر ست که دینجا حاصل شده
واز محل نزاع نیست وابن القیم رح درین بحث اطالت متطاولت کرده واختیار کرده که خلقت روح بعد خلق اجسام ست
واطال في هذا ورد ما خالفه لیکن ناظم رح گفته والذي قوي لنا انها مخلوقة قبل الاجساد قبلية غير معلوم زمانها ولا ابتدائه
وذلك ان ادلة القائل بتقدم خلقها واضحة وتكلف ابن القيم لردها فما نهض ما قاله ولولا محبة الاقتصار هنا لسقنا كلام الفريقين

وحاكمت بين الطائفتين انتهى ومسئلہ سوم قول ناظم رح ست ۔ والنفس والروح هما شيان ۔ وقيل شئ واحد

والثاني ۔ اختاره العلامة ابن القيم ۔ لما رآه من دليل قيم ۔ حافظ ابن القیم گفتہ اختلف الناس

في الروح والنفس فمن قائل ان مسماهما واحد وهم الجمهور ومن قائل انهما متغايران ونحن نكشف سر المسئلة بحول الله وقوته

انتهى بعده از لغت و جز آن بران كلام كرده و سوال يهود از روحى بود كه جز بوحى شناخته نمى شود و آن روح نزد خداست

و مردم آنرا نمى دانند و اما روح بنى آدم پس از غيب نيست و طوائف مردم از اهل ملل و غيرهم در ان كلام كرده اند و

در تفسير روح از ابن عباس روايات آمده و آن همه مضطرب ست كما قاله ابن القيم رح وساقها فى كتابه وبيّن وجه الاضطراب

وموتها خروجها من البدن ۔ هذا الذي يختاره ذو الفطن ۔ فهذه الاربع في المسائل ۔ مشروحة لاول

والاواخر ۔ و این مسئلہ چہارم ست کہ آیا روح می میرد یا نہ حافظ ابن القیم گفتہ اختلف الناس فى هذه فقالت طائفة

تموت وتذوق الموت لانها نفس وكل نفس ذائقة الموت قالوا وقد دلت الادلة على انه لا يبقى الا الله وحده قال تعالى

كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام وقال كل شئ هالك الا وجهه قالوا واذا كانت الملائكة

تموت فالنفوس البشرية اولى بالموت قالوا وقد قال اهل النار ربنا امتنا اثنتين فالموتة الاولى هذه المشهودة وهى للبدن والاخرى

للروح انتهى قلت ومن هذا القبيل قول مير درد الدهلوى رح ؎ ساغر فانى و بزم و ساقى فانى ۔ با هر كه شدى

درد ملاقى فانى ۔ بردار دل از هستى بى بود جهان ۔ الله بود باقى و باقى فانى ۔ وترجمته انا بالعربية

وهى ؎ تفنى السقاة ويفنى الكاس والنادي ۔ ومن تلاقيه من خل ومن عادي ۔ لا تركنن الى الدنيا

ودهرها ۔ يفنى الجميع ويبقى ربنا الهادي ۔ بعده ابن القيم گفته وقال آخرون لا تموت الارواح لانها خلقت للبقا

وانما تموت الابدان قالوا ويدل على هذا الاحاديث الدالة على نعيم الارواح وعذابها بعد المفارقة الى ان يرجعها الله الى اجسادها

ولو ماتت الارواح لانقطع عنها النعيم والعذاب وقال تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا بل احياء

عند ربهم يرزقون فرحين بما آتاهم الله من فضله فهذا مع القطع بان ارواحهم قد فارقت اجسادهم وقد ذاقت

الموت قال والصواب ان يقال موت النفوس هو مفارقتها لاجسادها وخروجها منها فان اريد بموتها هذا القدر فهى ذائقة

الموت وان اريد انها تعدم وتضمحل وتصير عدما محضا فهى لا تموت بهذا الاعتبار بل هى باقية بعد خلقها فى نعيم او عذاب

كما صرحت به النصوص انها كذلك حتى يردها الله الى اجسادها وقد نظم هذا الخلاف احمد بن الحسين الكندى فقال تنازع الناس

حتى لا اتفاق لهم ۔ الا على شجب والخلف فى الشجب ۔ فقيل تخلص نفس المرء سالمة ۔ وقيل تشرك

جسم المرء فى العطب ۔ الشجب الهلاك يريد انهم اختلفوا فى كل شئ الا فى الهلاك اى الموت ثم قال اختلفوا فيه ايضا

فقالت طائفة تهلك النفوس مع الابدان فتشارك الجسم فيه وقيل بل تخلص سالمة عن الهلاك كذا فى الجمع گويم بلال بن سعد در وعظ

خود گفته است اى اهل خلود و اى اهل بقا شما براى فنا آفريده نشده ايد بلكه براى بقا و دوام و چاره نيست از ان ليكن نقل

می کنید از واری بزاری وقال بعض العرفاء ولو کنا اذا متنا ترکنا + لکان الموت راحة کل حي + ولکنا اذا متنا بعثنا . ونسأل بعده عن کل شئ مرده هم فکر قیامت دارد + آرمیدن چقدر دشوار ست بعده ابن القیم گفته فان قیل فعند النفخ فی الصور هل تبقی الارواح حیة کما هی او تموت ثم تحیی قیل قد قال تعالی ونفخ فی الصور فصعق من فی السموات ومن فی الارض الا من شاء الله فقد استثنی سبحانه وتعالی بعض من فیهما من هذا الصعق فقیل هم الشهداء وهو قول ابی هریرة وابن عباس وسعید بن جبیر وقیل هم جبریل ومیکائیل واسرافیل وملک الموت وهذا قول مقاتل وغیره وقیل هم الحور العین وغیرهم ومن فی النار من اهل العذاب وخزنتها وهو قول اسحق بن سافلا من اصحابنا وقد نص الامام احمد علی ان الحور العین والولدان لا یموتون عند النفخ فی الصور وقد نص تعالی علی ان اهل الجنة لا یذوقون فیها الموت الا الموتة الاولی فلو ماتوا مرة ثانیة لکانوا قد ماتوا مرتین واما استقرارها بعد خروجها من البدن فقد مر بیانه والخلاف فیه وله بعد فراقها اتصال به فیعرف زائره وغیره وتعلقات الروح بالبدن اربعة الاول تعلقها به فی بطن الام جنینا وذلک بعد نفخها فیه والثانی تعلقها به بعد خروجه الی الارض الثالث تعلقها به حال النوم فان لها به تعلقا من وجه ومفارقة من وجه الرابع تعلقها به فی البرزخ فانها وان فارقته وتجردت عنه فانها لم تفارقه فراقا کلیا بحیث لا یبقی لها الیه التفات البتة وقد تقدم من الاحادیث والآثار والمنامات ما یدل علی ردها الیه وقت سلام المسلم وهذا الرد اعادة خاصة لا یوجب حیوة البدن قبل یوم القیامة انتهی کلام ابن القیم رحمه الله تعالی و چون ناظم قدس سره از احوال ارواح فارغ شد ذکر کرد اجور اعمال را که بعد موت لاحق موتی میگردد و فرمود

ویلحق المیت بعد الموت + من اجر ما قدم قبل الفوت + عشر خصال اربع في مسلم + وغيرها في غيره فلتعلم + هذا عليه جلة الاعيان + ومثلها ايضا دعا الاخوان

+ یعنی هرچه از جزای اعمال بعد انتقال در قبر میت می پیوندد و ثوابش پیوسته بروی جاری و ساری می ماند ده چیز ست سه ازان متفق علیه شیخین بخاری ومسلم اند از حدیث ابوهریره بلفظ اذا مات ابن آدم انقطع عمله الا من ثلث صدقة جاریة او علم ینتفع به او ولد صالح یدعو له اخرجه البخاری فی الادب ومسلم وابوداود والترمذی وابن ماجه و هفت چیز باقی در چند حدیث آمده اول مرابط امام احمد از ابی امامه از رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم روایت کرده اربعة تجری علیهم اجورهم بعد الموت مرابط فی سبیل الله بعده ذکر همان سه چیز گذشته کرده دوم کسی ست که راه نیک براورد مسلم از جریر بن عبد الله مرفوعا روایت نموده من سن سنة حسنة کان له اجرها واجر من عمل بها بعده من غیر ان ینقص من اجورهم شیئا سیوم علامه فرموده واما حدیث ابی سعید مرفوعا من علم آیة من کتاب الله او بابا من علم انمی الله له اجره الی یوم القیامة فتعلیم آیة من کتاب الله عز وجل فانه داخل فی حدیث ابی هریرة فی قوله او علم ینتفع به فان تعلیم کتاب الله راس العلم فنظفه هنا علیه من عطف العام علی الخاص انتهی گویم چون تعلیم یک آیه کریمه این ثمره شریفه می بخشد که اجر معلم تا روز حشر بر پاست پس پیدا ست تعلیم تمام قرآن بکسی بکند اجر او را چه شمار توان کرد که چندان ست خصوصا اجر کسی که تفسیر کتاب الله

نوشته باشد و خدمت حدیث رسول الله صلعم بجا آورده و آنرا شائع ساخته و مردم را بسوی عمل بدان دعوت نموده هیچ
میسر نیست که جز خالق علم و عالم خلق احدی حد و رسم آن و غایت و نهایتش نمی تواند دانست و فضل الله واسع و رحمته غریب
و عفوه کثیر سوم و چهارم و پنجم و ششم آنست که در حدیث مرفوع ابو هریره نزد ابن ماجه و ابن خزیمه آمده مصحفی که آنرا میراث
گذاشته و مسجدی که آنرا بنا ساخته و نهری که آنرا جاری نموده و مسافر خانه که آنرا برای غربا بنا کرده باشد و در حدیث
مرفوع انس نزد ابو نعیم و بزار زیادت حفر بیر و غرس نخل یعنی کندن چاهی و نشانیدن درختی از خرما نیز آمده پس این هفت
سبعه با قیه گشته با سه چیز اول ده گردید و این بر تقدیری ست که اجراء نهر و حفر بیر یک چیز مقرر شود و الا فالمجموع احدی
عشرة خصلة افاده العلامة السید رح و قال ایضاً و فی ذهنی انه قد نظمها الحافظ ابن حجر و لم یحضرنی نظمه حال تالیف هذا
فنظمتها فقلت یجری علی من قد حل فی لحده + اجور عشر جدها المصطفى + الولد الصالح یدعو له و علمه
النافع بین الورى + او صدقات قد جرت او قضى + مرابطا او مسجدا قد بنا + او مسکنا لابن سبیل
ومن + لمصحف قد ورث لما ثوى + و غرسه النخل و اجراءه + نهرا و بیر حفرت فی الثرى + و سنة احسن
فی بثها + هذه عشرایت لا سوى + انتهى و اهل علم تفسیر کرده اند صدقهٔ جاریه را بوقف و تقیید نموده اند ولد صالح را
بآنکه داعی باشد برای والد چنانکه در حدیث ابی امامه نزد احمد و حدیث ابی هریره نزد مسلم آمده و در حدیث ابی هریره نزد ابن
ماجه و ابن خزیمه بغیر تقیید واقع شده پس مطلق محمول باشد بر مقید و تقیید علم بنافع در حدیث ابو هریره نزد مسلم آمده و در
غیر آن بلا تقیید مذکور واقع شده و در بعض احادیث تقییدش بنشر آمده و لهذا ناظم لفظ بین الورى آورده که مفید نشر ست
چه نشر علم بتدریس و تالیف و نحو هما باشد و مرابط کسی ست که در ثغور و سرحد اسلام مرده پس جملهٔ اعیان برینا ند که این همه
اعمال مذکوره لاحق میت می شوند و مثل آن دعا و استغفار ست چنانچه ناظم رح گفته و حافظ ابن القیم رح در کتاب الروح
نوشته انما ینتفع ارواح الاموات من اعمال الاحیاء امران مجمع علیهما بین اهل السنة من الفقهاء و اهل الحدیث و التفسیر احدهما
ما تسبب الیه المیت فی حیوته و الثانی دعاء المسلمین له و استغفارهم و الصدقة و الحج علی نزاع فی الذی یصل من ثوابه
هل ثواب الانفاق او ثواب العمل فعند الجمهور ثواب العمل نفسه و عند الحنفیة انما یصل ثواب الانفاق انتهى و اختلفوا

فی الصوم و الصلوة + و غیرها من المقربات + و الحق ان الکل مما یلحق + دلت له ادلة تحقق + قد

سقتها فی شرح هذا النظم + فقضی لمن حققها بالجزم + بان ما یهدی من الطاعات + لای میت

کان خیرا یاتی + حافظ ابن القیم رح گفته اختلف فی العبادات البدنیة کالصوم و الصلوة و قراءة القرآن و الذکر
فمذهب احمد و جمهور السلف وصولها و هو قول بعض اصحاب ابی حنیفة رح نص علی هذا احمد رح لما قیل له الرجل یعمل الشئ
من الخیر من صدقة او صلوة او غیر ذلک فیجعل نصفه لابیه او لامه قال ارجو و قال المیت یصل الیه کل شئ من صدقة
او غیرها و قال ایضا اقرأ آیة الکرسی ثلاث مرات و قل هو الله احد و قل اللهم او صله لاهل المقابر و المشهور من مذهب الشافعی

وما لك ان ذلك لا يصل انتهى و سيد علامه در شرح این نظم نوشته اعلم ان الدليل على انتفاعه بما فعل له الاحياء والكتاب
والسنة والاجماع وقواعد الشرع اما الكتاب فقوله تعالى والذين جاؤا من بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا
الذين سبقونا بالايمان فاثنى الله عليهم بالاستغفار هم للمومنين قبلهم فدل على انتفاعهم باستغفار الاحياء
ودل على انتفاع الميت بالدعاء واجماع الامة على الدعاء لهم في صلوة الجنازة وقد قال صلعم اذا صليتم على الميت فاخلصوا له
الدعاء اخرجه ابو داود في السنن من حديث ابي هريرة رضي الله عنه وقد ثبتت الاحاديث بانه صلعم دعا في صلوة الجنازة على
من صلى عليهم وحفظ من دعائه كما جاء في صحيح مسلم من حديث عوف بن مالك قال صلى رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم
على جنازة فحفظت من دعائه اللهم اغفر له وارحمه وعافه واعف عنه الحديث وهذا اعني انتفاع الميت بدعاء الاحياء لا نزاع
فيه انما خالف فيه قوم من اهل البدع فقالوا لا يصل الى الميت شيء من دعاء ولا غيره وهو قول باطل لا يفتقر الى رده فانه
يرده القرآن والسنة وما علم منهما فلا نطيل بادلة انتفاع الاموات بدعاء الاحياء بل نشتغل بالاستدلال على وصول ما عداه
من القرب البدنية وغيرها قلت هكذا قال ابن القيم رح ولا يخفى ان الدعاء ليس من باب اهداء ثواب القربة بل سوال والتماس
من الله ان يعطي المسئول له ما طلبه السائل شفاعة منه وتوسل الى الله بدعائه ان يهب للمسئول له ما طلبه وليس ههنا ثواب عمل
يهبه له ويهديه اليه وثواب هذا الدعاء والاستغفار والسوال والشفاعة باق للسائل فهذا ليس من ادلة اهداء الثواب واما
ثناء الله على المومنين بدعائهم لاخوانهم الذين سبقوهم بالايمان فهو ثناء عليهم لاعترافهم له بفضيلة السبق وصلتهم لهم بالدعاء
بعد الموت وسوالهم لهم المغفرة بعد ان سألوا لانفسهم وثواب هذا الدعاء باق للسائلين لانهم لم يخرجوا انهم وهبوه لاخوانهم
السابقين فان وهبوه فدليل آخر هو ما سياتي فنقول اما وصول الصدقة فقد ثبت في الصحيح عن عائشة ان رجلا اتى النبي
صلعم فقال يا رسول الله ان امي افتلتت نفسها ولم توص واظنها لو تكلمت تصدقت افلها اجر ان تصدقت عنها قال نعم
وفي صحيح البخاري عن ابن عباس ان سعد بن عبادة توفيت امه وهو غائب عنها فاتى النبي صلعم فقال يا رسول الله ان امي
توفيت وانا غائب عنها فهل ينفعها ان تصدقت عنها قال نعم قال فاني اشهدك ان حائطي المخراف صدقة عنها وفي السنن
ومسند احمد عن سعد بن عبادة انه قال لرسول الله صلعم ان ام سعد ماتت فاي الصدقة افضل قال الماء فاحتفر بيرا وقال
هذا لام سعد **وعن** عبد الله بن عمر ان العاص بن وائل نذر ان ينحر في الجاهلية مائة بدنة وان هشام بن العاص نحر حصته
خمسين وان عمرا سأل النبي صلعم عن ذلك فقال اما ابوك فلو اقر بالتوحيد فصمت او تصدقت عنه نفعه ذلك اخرجه الامام
احمد **واما وصول ثواب الصوم** ففي الصحيحين عن عائشة رض ان رسول الله صلعم قال من مات وعليه صوم صام عنه وليه
وفيهما عن ابن عباس قال جاء رجل الى النبي صلعم فقال ان امي ماتت وعليها صوم شهر افاصوم عنها قال نعم فدين الله احق
ان يقضى وفي رواية جاءت امرأة فقالت ان امي ماتت وعليها صوم نذر افاصوم عنها قال ارأيت لو كان على امك
دين فقضيته اكان يؤدي عنها قال فصومي عن امك وهذا اللفظ للبخاري وحده تعليقا **وعن** بريدة رضي الله عنه قال

بینا انا جالس عند رسول اللہ صلعم اذ اتتہ امرأۃ فقالت انی تصدقت علی امی بجاریۃ وانہا ماتت قال وجب اجرک
وردہا علیک المیراث فقالت یا رسول اللہ انہ کان علیہا صوم شہر فاصوم عنہا قال صومی عنہا قالت فانہا لم تحج افاحج
عنہا قال حجی عنہا رواہ مسلم وفی لفظ شہرین وعن ابن عباس ان امرأۃ رکبت البحر فنذرت ان اللہ نجاہا ان تصوم
شہرا فنجاہا اللہ فلم تصم حتی ماتت فجاءت بنتہا او اختہا الی رسول اللہ صلعم فامرہا ان تصوم عنہا رواہ اہل السنن واحمد وکذلک
روی عنہ وصول ثواب بدل الصوم وہو الاطعام ففی السنن عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلعم من مات وعلیہ صیام شہر
ان یطعم عنہ لکل یوم مسکین رواہ الترمذی وابن ماجۃ وقال الترمذی لا نعرفہ مرفوعا الا من ہذا الوجہ والصحیح انہ من قول ابن عمر
موقوفا وفی سنن ابی داود عن ابن عباس قال اذا مرض الرجل فی رمضان ولم یصم اطعم عنہ ولم یکن علیہ قضاء وان نذر
قضی عنہ ولیہ **واما وصول ثواب الحج** ففی البخاری عن ابن عباس ان امرأۃ من جہینۃ جاءت الی النبی صلعم فقالت
ان امی نذرت ان تحج فلم تحج حتی ماتت افاحج عنہا قال حجی عنہا ارأیت لو کان علی امک دین کنت قاضیتہ اقضوا اللہ فاللہ احق بالقضاء
وفی معناہ عن ابن عباس مرفوعا اخرجہ النسائی واخرجہ البیہقی فی شعب الایمان والاصبہانی عن ابن عمر مرفوعا ما وصل
ذو رحم رحمہ بافضل من حجۃ یدخلہا علیہ فی قبرہ بعد موتہ وعن زید بن ارقم مرفوعا من حج عن ابویہ ولم یحجا اجزأ عنہما
وبشرت ارواحہما فی السماء وکتب عند اللہ بارا اخرجہ البیہقی فی فوائدہ وعن ابی ہریرۃ مرفوعا من حج عن میت
فللذی حج عنہ مثل اجرہ وہذا عام فی کل حاج لکل میت اخرجہ الطبرانی فی معجمہ الاوسط وقد وقع الاجماع علی ان قضاء
الدین عن المیت من ای قاض قریب او جنیب من غیر ترکتہ او منہا یسقط عن ذمتہ ودل لہ حدیث ابی قتادۃ حیث ضمن
دین میت کان علیہ دیناران فلما قضاہما قال لہ رسول اللہ صلعم الآن بردت جلدتہ واجمعوا ایضا علی ان الحی اذا کان لہ
حق عند المیت فاسقطہ عنہ وابراہ انہ ینفعہ کما یسقط عن ذمۃ الحی فاذا سقط عن ذمۃ الحی بالنص والاجماع مع امکان
ادائہ منہ لنفسہ فاولی واحری ان یسقط عن ذمۃ المیت وینفعہ ذلک واذا انتفع بالابراء والاسقاط انتفع بما یہدی الیہ من
ثواب الاعمال ولا فرق فان ثواب العمل حق للعامل فاذا اہداہ ووہبہ للمیت انتقل الیہ کما ان الذی علی المیت من الحقوق
ونحو ما ہو محض حق للحی فاذا ابراہ عنہ وصل الابراء الیہ وسقط من ذمتہ فکلاہما حق للحی فای نص او قیاس او قاعدۃ من
قواعد الشرع یوجب وصول احدہما ویمنع وصول الآخر بل ہذہ النصوص متظافرۃ علی وصول ثواب الاعمال من الاحیاء الی
الاموات وتوضیح ذلک ان الصوم مجرد ترک ونیۃ محضۃ تقوم بالقلب لا یطلع علیہا الا اللہ سبحانہ وکف للنفس عن المفطرات
وقد اوصل اللہ تعالی ثوابہ الی المیت کما فی الحدیث فکیف بالقراءۃ التی ہی عمل مسموع مرئی ونیۃ بل لا تفتقر الی النیۃ فوصول
ثواب الصوم الی المیت تنبیہ علی وصول ثواب سائر الاعمال وتزیدہ وضوحا ان العبادۃ علی ثلثۃ اقسام بدنیۃ ومالیۃ
ومرکبۃ منہما فنبہ الشارع صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم بوصول الصوم علی وصول سائر العبادات البدنیۃ ونبہ بوصول
الصدقۃ علی وصول سائر العبادات المالیۃ ونبہ بوصول الحج المرکب من المالیۃ والبدنیۃ الی وصول ما کان کذلک فالانواع

الثلاثة ثابتة بالنص والاعتبار انتهى قول الناظم رح ملخصا ولكن الراجح عندي الاقتصار على النص دون الاعتبار فاعتبروا
یا اولی الابصار بعدہ ناظم رح ادلۂ مانعین ایراد نمودہ وآن دوازدہ دلیل ست واز ہر دلیل جواب شافی وپاسخ کافی داده
ودر رد وش اطالت نمودہ وگفتہ واذا انتہی بنا القول الی ہنا علمت قوۃ القول بانہ یصل الی المیت کل ما اہداہ الیہ من
قربۃ من صلوۃ وصیام وتلاوۃ قرآن وحج وغیر ذلک من کل ما یوجر علیہ العبد ویجعلہ لاخیہ من باب الاحسان والصلۃ والبر
واحوج خلق اللہ الی الصلۃ ہو المیت رہین الثری الذی قد تعذر علیہ فعل کل طاعۃ والاکلام ان الانسان یتصدق علی غیرہ
یوجر لان اللہ لا یضیع عمل عامل بل قد ثبت ان العبد اذا دعا لاخیہ بظہر الغیب قال لہ الملک آمین ولک مثل ذلک فکیف
اذا احسن الیہ وہو فی غیبۃ لا یرجی ایابہ الی الداعی والمہدی منہا ثم ان ما اہداہ لاخیہ حسنۃ والحسنۃ بعشر امثالہا فمن اہدی
الیہ مثلا ثواب صوم یوم او ثواب قراءۃ جزء من القرآن اعطاہ اللہ اجر صوم عشرۃ ایام واجر تلاوۃ عشرۃ اجزاء ومن ہہنا
یظہر ان جعل طاعۃ لغیرہ افضل من ادخارہا لنفسہ ولذا اقر صلعم من قال لہ اجعل لک صلوتی کلہا وقال لہ اذا تکفی ہمک
وہذا شیء قد فعلہ ہذا الصحابی لاشرف خلق اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ومن این لک انہ لم یفعل السلف ذلک فانہ لا یشترط فی
ہذہ الہبۃ اشہادہا والناس علیہا ولا اخبارہم بہا ومہما بانہ ما فعل ہذا احد منہم فانہ لا یقدح فیہم لانہ مندوب لا واجب ولانہ
قد ثبت لنا دلیل جواز فعلہ سواء سبقنا الیہ احد او لا واما الاہداء الی رسول اللہ صلعم فقال ابن القیم رح ان من الفقہاء المتاخرین
من استحسنہ ومنہم من لم یستحسنہ ورآہ بدعۃ فان الصحابۃ لم یکونوا یفعلونہ ولان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لہ اجر عمل کل عامل من غیر
ان ینقص من اجر العاملین شیئا لانہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہو الذی دل امتہ علی کل خیر وارشدہم ودعاہم الیہ فلہ مثل اجورہم من غیر ان ینقص من اجورہم
شیء انتہی ومثلہ لابن قاضی شہبۃ فی جواب سؤال واقول اما انہ لم یفعلہ احد من الصحابۃ فغیر صحیح فقد فعلہ الصحابی الذی قال لہ
صلعم انہ یجعل لہ صلوتہ کلہا وظاہرہ حیا ومیتا ثم ان ابن القیم رح قد جعل من ادلۃ وصول الاہداء الدعاء والاستغفار وصلوۃ
الجنائز وہذا کلہ قد فعلہ السلف لہ صلعم وامرہم بہ وان یدعوا لہ باتیانہ الوسیلۃ والفضیلۃ وامرہم اللہ تعالی بالصلوۃ علیہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی یوم الدین والصلوۃ دعاء لہ فای مانع عن اہداء ثواب سائر الاعمال الیہ صلی اللہ علیہ وسلم واما قولہ
ان لہ مثل اجر من عمل من امتہ طاعۃ فنعم ہو کذلک فلیس دلیلا لعامل اہداء اجرہ لیکون لہ صلعم الاجران صلی اللہ علیہ وسلم
ما اختلف الملوان وما طلع النیران وما بقی الابرار فی غرف الجنان والفجار فی لافح النیران وہذا عندنا شیء مقطوع بہ فقد
وصلنا جماعۃ من قراباتنا ومشایخنا رحمہم اللہ تعالی بصلات من دعاء او تلاوۃ او صدقۃ ورأیناہم فی المنام شاکرین لما
صنعناہ وظہر لنا نفعہم بما اہدیناہ انتہی مختصرا مدرجا بعدہ سید علامہ رح ذکر بعض حکایات متعلقہ این باب کردہ ولیکن
نزد مہر سطور اقتصار بر ما در رواول واحوط ست بعدہ گفتہ اخرج الطبرانی فی الاوسط عن انس قال سمعت رسول اللہ صلعم
یقول ما من اہل بیت یموت منہم میت فیتصدقون عنہ بعد موتہ الا اہداہا لہ جبرئیل علیہ السلام علی طبق من نور ثم یقف
علی شفیر القبر فیقول یا صاحب القبر العمیق ہذہ ہدیۃ اہداہا الیک اہلک فاقبلہا فتدخل علیہ فیفرح بہا ویستبشر ویحزن

جیرانہ الذین لا یہدی لہم شئی انتہی و آنچہ از عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا آمدہ کہ وی غلامی از طرف برادر خود عبد الرحمن
آزاد کرد بامید آنکہ نفع آن بعد موت بوی برسد اخرجہ ابن سعد و محرر سطور از طرف والدین و برادر کلان خود و ہمشیرہ خود
خواہر خود حج بیت اللہ و زیارت مسجد و مزار مبارک رسول اللہ صلعم کنانید و از طرف مادر چاہی بر شاہ راہ ہوشنگ آباد
و از طرف پدر مسجدی در باغ واقع بھوپال و از طرف برادر مہمان سرائی بقرب چاہ مذکور صدقہ جاریہ ساختہ و برای
بقیہ نیز فکر چنین صدقہ پیشنہاد خاطر کسیرست از حق تعالی امیدوارم کہ اجر این اعمال بایشان رساند و ما و لیتانرا
برحمت عامۂ خود از فتن برزخ و اہوال حشر و آفات موقف نجات بخشیدہ بشرف جوار صلحاء عباد از انبیاء و اولیاء
و اصحاب حدیث بنوازد و ما ذلک علیہ عم بفضلہ و نوالہ بعزیز و عن الحجاج بن دینار قال قال رسول اللہ صلعم ان
من البر بعد البر ان تصلی علیہما مع صلاتک و ان تصوم عنہما مع صیامک و ان تصدق عنہما مع صدقتک اخرجہ ابن ابی
شیبۃ و عن علی مرفوعا من مر علی المقابر و قرء قل ہو اللہ احد احدی عشرۃ مرۃ ثم وہب اجرہ للاموات اعطی من الاجر
بعدد الاموات اخرجہ ابو محمد السمرقندی فی فضائل سورۃ الاخلاص و عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلعم من دخل
المقابر ثم قرء فاتحۃ الکتاب و قل ہو اللہ احد و الہاکم التکاثر ثم قال اللہم انی جعلت ثواب ما قرأت من کلامک لاہل المقابر
من المؤمنین و المؤمنات الا کانوا شفعاء لہ الی اللہ اخرجہ القاسم بن سعد بن علی الزنجانی فی فوائدہ و عن انس ان
رسول اللہ صلعم قال من دخل المقابر فقرأ سورۃ یس خفف عنہم و کان لہ بعدد من فیہا حسنات اخرجہ عبد العزیز صاحب
الخلال بسندہ قرطبی گفتہ قولہ صلعم اقرؤا علی موتاکم یس یحتمل ان تکون ہذہ القراءۃ عند المیت حال موتہ و یحتمل ان تکون
عند قبرہ سیوطی گفتہ بالاول قال الجمہور گویم و رجحہ ابن القیم بوجوہ من الترجیحات و عبد الواحد مقدسی گفتہ نیز و قبور بخوانند
و محب طبری گفتہ کہ در ہر دو حال بخوانند و اول اولی ست و غزالی در احیاء العلوم و عبد الحق در کتاب العاقبۃ از احمد بن
حنبل روایت کردہ اند کہ چون در مقابر داخل شوید سورۂ فاتحہ و معوذتین و قل ہو اللہ احد بخوانید و ثواب آن برای
اہل مقابر گردانید کہ این ثواب بآنہا میرسد سید علامہ فرمودہ قلت فہذہ و امثالہا من احادیث مرفوعات و منامات
صالحۃ دالۃ علی انتفاع الاموات بما یہدی لہم من الاحیاء و المنامات و ان کانت بمجردہا لا تکون دلیلا لکن کما قال العلامۃ
ابن القیم رح انہا علی کثرتہا بحیث لا یحصیہا الا اللہ تعالی قد تواطأت علی ہذا المعنی و قد قال رسول اللہ صلعم ان رؤیاکم قد
تواطأت علی ہذا المعنی انہا فی العشر الاواخر یعنی لیلۃ القدر فاذا تواطأت رؤیا المؤمنین کانت کتواطی روایاتہم و
کتواطی آرائہم علی استحسان شئی او استقباحہ و ما رآہ المؤمنون حسنا فہو عند اللہ حسن و ما رأوہ قبیحا فہو عند اللہ قبیح انتہی
کلام ابن القیم رح گویم فی شبہ رؤیت مومنین جمیع امصار و اقطار از قرون خالیہ و عہود خالیہ امارت حسن و قبح شئی ست
اگرچہ حجت قطعیہ و نص شرعیہ نباشد لیکن استقرار و ادراک آن خیلی دشوار ست و رؤیت جماعۃ دون جماعۃ یا اہل
اقلیم دون اقلیم خارج از محل نزاع ست و احوط در امثال این مسائل اقتصار بر وارد ست نہ تمسک بقیاس و اعتبار

واین احتیاط قاطع نزاع اختلافات ورافع شقاق باہم اہل اسلام وموجب جمع میان روایات ست فتدبر والله ولی التوفیق

قال الناظم السید العلامة رحمه الله تعالی وهاهنا قد انتهی المراد * من جمع ما یهدی به العباد * الی سبیل

الخیر والرشاد * والاجر للعامل فی المعاد * مصلیا من بعد حمد الواحد * علی النبی واله الاماجد

بدوم مهما دامت الارواح * وان فنت من دونها الاشباح * حضرت سید علیه الرحمة بعد این نظم میفرماید

هذا بحمد الله آخر ما اردنا الکلام علیه من شرح ابیات السیوطی وما الحقنا من نظم ولد الیه والحمد لله اولا وآخرا فی کل حین من

الاحیان ولحظة من لحظات الزمان حمدا یفوق حمد کل انسان بل یفوق حمدا حمد به الثقلان الانس والجان یدوم بدوام الله

عدد ما خلق الله ونسأله ان یثبتنا بالقول الثابت فی الحیوة الدنیا وفی الآخرة وان یرحمنا اذا نزلنا اللحود وفارقنا الاهل

ورحلنا عن الاوطان والحقنا بالسابقین من الاخوان ربنا آتنا فی الدنیا حسنة وفی الآخرة حسنة وقنا

عذاب النار وعلی الله توکلنا فی ساعات اللیل والنهار ولا حول ولا قوة الا بالله وصلی الله علی محمد وآله وصحبه وسلم

فرغنا من تالیفه یوم الخمیس لعله غرة شهر رجب من شهور سنة ست وستین ومائتین والف انتهی کلامه وانا اقول بمثل ما

قال السید رحمه الله تعالی وارجو قبوله من الله ذی الجلال والاکرام وقد اتممت شرح هذا النظام فی اواخر شهر شعبان من

سنة اثنتین وتسعین ومائتین والالف الهجریة علی صاحبها الصلوة والتحیة والحقت به خاتمة تشتمل علی بعض الوصایا وهی

تفید جدا لمن هو من اهل التقوی والمغفرة وارجو العمل بها من اخلافی عند حلول اجلی وحدی ونزولی فی لحدی والوزر علی

من لم یعمل بها بعد صدور الوصیة بها وانا بریئ من کل من یعمل لی ما لم یرد به کتاب او سنة صحیحة وبالله التوفیق وهو المستعان

خاتمة الشرح فی ذکر الوصیة وما یناسب ذلک

عن ابن عمر ان رسول الله صلعم قال ما حق امرء مسلم له شیئ یوصی فیه یبیت لیلتین وفی روایة ثلث لیال الا وصیته مکتوبة عنده رواه الشیخان وغیرهما وعن جابر قال قال رسول الله صلعم من مات علی وصیة مات علی سبیل وسنة ومات علی تقی وشهادة ومات مغفورا له رواه ابن ماجه وعن انس مرفوعا المحروم من حرم وصیته رواه ابو یعلی باسناد حسن واهل علم گفته اند که وصیت واجب ست بر هر که بروی حقے از حقوق خدای تعالی یا حقوق مردم باشد وبر هر که حق کسی نیست مستحب ست ومحل وصیت در مال مطلقا حصه سوم ست در واجبه استیفایش بصورت احتیاج بسوی آن باید کرد ودر مستحبه تنقیص باید نمود وطریق وصیت آنست که ذکرش بزبان پیش دو عدل بکنند یا نوشته بر دو عدل بخوانند وآن هر دو گواه شوند واین اولی ست واما حقوق ناس پس مثل دیون وودائع وامانات ومضمونات ست همچو مبیع ومغصوب ومسروق وهمچو حقوق بدنیه مثل ضرب وجرح واستخدام بغیر حق وهمچو حقوق قلبیه مثل شتم واستهزاء ونحوها پس وصیت کند بقضاء دیون ورد ودائع وامانات ومضمونات وارضاء خصوم وسعه وامر آخیر واما حقوق الله پس همچو صلوة وصیام وحج وزکوة ست تا توانند بتادیه آن پردازند وقضاء عمری بدلیل ثابت نشده وصوم ولی از طرف میت بسنت صحیحه ثابت گردیده وداون زر نقد برای ادا صلوة فائته ثبت

فقها درست است نه بدلیلی ضعیف هم نیست تا بقوی چه رسد آری عاجز از صوم یک صاع یا نصف صاع در کفاره میتواند
و اگر حج بروی فرض است و نکرد وصیت کند بمقدار مصارف ضروری یک حج تا از طرف وی ادا کرده شود و اما
وصایای مستحبه از تبرعات محضه پس غنی از بیان است لیکن اینقدر باید دانست که تصدق در حال صحت و حیات افضل
و اکثر در ثواب از تصدق در مرض و نزد ممات است ع برگ عیشی بگور خویش فرست * کس نیارد ز پس تو پیش فرست
عن ابی هریرة قال جاء رجل الی النبی صلعم وقال ای الصدقة اعظم اجرا قال ان تصدق وانت شحیح صحیح تخشی الفقر وتامل
الغنی ولا تمهل حتی اذا بلغت الحلقوم قلت لفلان کذا ولفلان کذا رواه الشیخان و عن ابی سعید الخدری ان رسول الله
صلعم قال لان یتصدق المرء فی حیوته وصحته بدرهم خیر له من ان یتصدق عند موته بمائة رواه ابوداود وابن حبان فی صحیحه
و عن ابی الدرداء قال سمعت رسول الله صلعم یقول مثل الذی یعتق عند موته کمثل الذی یهدی اذا شبع رواه ابوداود
والترمذی وقال حدیث حسن صحیح و وصیت بدفع چیزی بسوی قاری نزد قبر باطل است اگرچه اهل زمان دران بکثرت
گرفتار اند صاحب طریقه محمدیه درین باب رساله نوشته است مسمی بانقاذ الهالکین دران ازاله این شبه فرموده و احقاق
حق نموده و همچنین وصیت باتخاذ طعام بعد موت تا سه روز یا زیاده باطل است وهو الاصح وبه قال ابوبکر البلخی مؤلف
طریقه محمدیه گفته فظهر ان هذا المعتاد فی زماننا لیس بجائز بلا خلاف واما فعل الورثة من اموالهم فمکروه وبدعة مستقبحة
من عمل الجاهلیة وکذا الاجابة لدعوتهم و عن انس رضی الله عنه مرفوعا لا عقر فی الاسلام وهو الذی کان یعقر عند القبر
بقرة او شاة انتهی قد روی احمد وابن ماجة باسناد صحیح عن جریر بن عبدالله قال کنا نعد الاجتماع الی اهل المیت وصنعهم الطعام
من النیاحة و سنت در قبر لحد است و شق هم جائز و این باختلاف احوال عباد و تراب بلاد باشد و توسیع و تعمیق دران
تا صدر مرد درست است و زیاده بران افضل و طول قبر بقدر طول انسان و عرض آن بقدر نصف قامتش کافی است
و باید که قبر مسنم و مرتفع باشد از ارض بقدر یک شبر قرطبی گفته و یمنع من الارتفاع الکثیر الذی کانت الجاهلیة تفعله
و عن علی انه قال لابی الهیاج الاسدی الا ابعثک علی ما بعثنی علیه رسول الله صلعم ان لا تدع تمثالا الا طمسته ولا قبرا
مشرفا الا سویته اخرجه مسلم و مسائل احتضار و کفن و دفن در کتب فقه حدیث مبسوط اند مثل نیل الاوطار و مسک الختام
وجز آن و در اکثر احکام این ابواب اهل علم قدیما و حدیثا رسائل مستقله تالیف کرده اند پس اشتغال بذکرش درینجا ضرورت
نیست مؤلف طریقه محمدیه در بعض مولفات خود گفته یجوز قراءة القرآن فی المقابر مطلقا علی ما هو المختار للفتوی من قول محمد
لکن انما یجوز اذا قرء احتسابا لله واما القراءة للدنیا فحرام لا یحصل منها ثواب اصلا لفقدان النیة والاخلاص المشروطین فی
استحقاق الثواب و وصف العبادة بل یاثم القاری والمقری انتهی و این قرائت پاره از قرآن در مقابر نزد زیارت
اموات است نه بعد دفن بر قبر و متصل آن چنانکه حافظان اجیر و امراء استیجار میکنند که آن حرام است و اکل اجرتش ممنوع چنانچه
دانسته شد آنچه گذشت پس بحکم سنت مطهره وصیت امری ضروری از ضروریات شرعیه است لهذا محرر سطور با خلاف

واحباب خود وصیت میکند چنانکه بیاید وپیش از ایصا می نویسد که عمر این بندهٔ شرمنده در حین تحریر این مقاله وتقریر
بچهل وچهار سال رسیده ویقین که عبارت از مرگ ست بر سر رسیده می آید زیرا که هر آینده نزدیک ست و هر گذشته دور وما ابعد
ما فات وما اقرب ما هو آت قوت جوانی وولولهٔ شباب زائل وپیری وسفیدی موی تن حاصل گردیده معلوم نیست که از انفاس
مستعار ودر علم باری تعالی چند نفس باقی ست ومرگ کدام جای از عرب وعجم مقدر وبهر حال روزی این خاکدان فانی را گذاشتنی ست
واز این کالبد خاکی گذشتنی وکار وبار با حق سبحانه وتعالی افتادنی ودرین عمر گذشته هر چه از معاصی وذنوب صغیره وکبیره بوقوع
آمده باشد ومعلوم الهی ست از همه توبهٔ نصوح بهر زبان جاریم وبدل نادم وخائف وبجان ترسان ولرزانیم وتا می توانیم خود را
از اکتساب محارم واقتراف جرائم دور تر میگردانیم وتوفیق بدست خالق ست وحق تعالی وعدهٔ عفو بر توبه فرموده ورسول
خدا صلعم تائب را همچو بی گناه قرار داده پس ازینجا امیدم قوی ورجائم راسخ ست که آن همه کرده ناکرده گردد ودرست آ
این ست ع یکسر مو دولت سفید نشد * گرچه موئی به تن سیاه نماند * ای حسن توبه آنگهی کردی * که ترا طاقت گناه نماند
والحمد لله تعالی که بدالست خود هیچ گاه آلودهٔ ذرهٔ از شرک متلوث نوعی از بدع نشده ام وبفسقی از فسوق بعهد دل وقصد
خاطر رضا نداده اگر بمقتضای فساد زمانه گاهی درچنین مجلس اضطرارا لا اختیارا مبتلا شده باشم بمجبوری واکراه طبع صبر
نموده از آن باخلاص تائبم وتا ممکن شد از آن گریخته ام ونعمتهای خداوندی جلت عظمته وعم نواله در حق این هیچ میرز
کس هر پس بیش از آنست که اگر هر موئی تنم زبانی منفرد وجنانی مستقل گردد شکرانگی از احسان او در عمر دراز ادا نتوانم کرد
در یتیم آنچنان نگاه داشت که کسی با وجود پدر همچنان زیست با ناز ونعمت نکند واز حضیض جهل وضلالت محض بدستگیری
وتوفیق خود باوج علم وهدایت رسانید واز مذلت فقر وفاقه بعزت غنا ودولت ترقی بخشید لا احصی ثناء علیک انت
کما اثنیت علی نفسک از مذهب تقلید بجال برآورده شاهراه اتباع کتاب وسنت نمود ومقهور احدی ومجبور کسی نساخت
واز اوصاف ابنای زمان که مفاخرت بانساب وطعن در احساب کنند وتحاسد وتباغض نمایند ونتیجهٔ علوم اکتساب فخر
وجاه ومکابره ومجادله دانند ودر فکر شکست یکدیگر می مانند وبا اهل حق طرف می شوند وسبب ایذای خلق الله میگردند
وسرمایهٔ دانشمندی را در سر اتصال مراتب دنیوی [illegible] ما ندارد وصحبت فساق اشرار وامرای ناهنجار در می بازند
وریا وسمعه واکل باطل بزی علما ومشایخ ووعاظ دارند دوری تام وبعد تمام بخشید واین راه ورسم را در نظر او
حقیر وناشایسته وانمود ومعاش او را از بدو شعور وآغاز هوش در کسب ید منحصر فرمود واز وجوه مکاسب محرمه باز داشت
وجز خود محتاج دیگری وبمنت پذیر احدی از خلق چه اقارب وچه اجانب نساخت وبه تیسیر کتب ائمهٔ دین وصحف شرع مبین
ودرستی سلسلهٔ روایت سنن مطهره واقامت نسبت با زمرهٔ محدثین کرام وعلمای اعلام اعانت کافی ومدد وافی فرمود
وبی جهد وفکر من مال حلال زیاده بر مقدار حاجت وکفایت اهل وعیال ارزانی داشت وتوفیق تغییر منکر بقدر میسور بخشید
وفرزندان سعادتمند روزی کرد وچشم بینا وگوش شنوا ودل دانا وخاطر آگاه عنایت فرمود وبانواع نعم صوری

ومعنوی ولطائف وفضائل ظاهری وباطنی که من دانم وآفریدگار من مخصوص ساخت واز تبعات دولت وآفات غنا که نجات ازان با بنای جنس کمتر حاصل می شود محفوظ داشت ودر علم ودولت بر بسیاری از اکابر دین ودنیا مزیت مرحمت فرمود واز امراض عقلیه واو وانقلیه واسقام بدنیه که بهمانی دران گرفتار ست عافیت روزی کرد واز اخلاق رذیله که کتب سنت صحیحه وتصوف قدیمه بران مشتمل ست متخلی وباخلاق حمیده بقدر تقدیر میسور متحلی ساخت غرض که عدد نعمای منعم حقیقی وحد حمد وشکر محسن مطلق طاقت زبان وکار دل ناتوان نیست ؎ از دست وزبان که برآید * کز عهدهٔ شکرش بدرآید * اگر اشجار تمام عالم اقلام وابحار جمیع دنیا مداد گردد کلمات محامد ربانیه وعبارات محاسن الهیه نفاد نه پذیرد ولو ان ما فی الارض من شجرة اقلام والبحر یمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت کلمات الله ؎ مجلس تمام گشت وبپایان رسید عمر * ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم * چه من وچه قدرت من که جرأت بر ادای حمد وشکر الطاف نامتناهی رحمان ومراتب عفو وغفران او کنیم وچه همت من که خود را در حمادین وشاکرین بشمریم هرگز پرتوی ازین آفتاب یا حرفی ازین کتاب نشان نتوان داد وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها از نعمتهای او یکی این ست که از اصلاب مسلمین وارحام مسلمات آفرید واز نسل سید المرسلین وشفیع المذنبین وخاتم النبیین علیه وعلیهم الصلوة والسلام وعلی آلهم اجمعین گردانید وبسوی صراط مستقیم اسلام هدایت فرمود وبران استقامت بخشید وتوفیق اشاعت علوم حقهٔ کتاب وسنت بتالیف ونشر داد واز همه بیگانه ساخته با خود آشنا ساخت ؎ هر بیگانگی از خلق با حق آشنا کردست * بطبع من بکس کم ساختن بسیاری سازد * با احدی غشی در دل واز یکی شکوهٔ بر زبان نیست نه فکر آزار کسی ست ونه اندیشهٔ گرمی بازار خود ونه شوق دیدن احدی از ابنای جنس ست ونه شیوهٔ اعراض از کسی نه هوس مناظره با احدی ست ونه طریقهٔ مجادله با کسی نه از قبول عالم غرضی ونه از رد خلائق تعبی نه فکر عروج خود ست ونه صدمهٔ نزول خویش در همه حال وهر حین خوشدلیم وبحمد وشکر او تعالی تر زبان ؎ زمین شدیم چه شد آسمان شدیم چه شد * بچشم خلق سبک یا گران شدیم چه شد * بهیچ رنگ درین گلستان قراری نیست * تو گر بهار شدی ما خزان شدیم چه شد * حق تعالی عم احسانه یکی از احاسن اوقات برای موت مانند تمامی شهر رمضان یا عرفه یا دادن صدقه چنانکه در حدیث ابو نعیم آمده یا نزد عمل صالح مثل حج وعمره وصوم وجهاد یا روز جمعه یا شبش یا نماز وماننداَن در اشرف اماکن نصیب نموده خاتمهٔ حیات بی ثبات بر اقرار کلمهٔ طیبه وعقیدهٔ توحید ومجانبت بدع واشراک فرماید که این نعمت بس سترگ ست واین دولت بسی بزرگ ودر برزخ ومواقف حشر ومساکن رضوان همسائگی برگزیدگان خود برحمت عامهٔ خویش روزی گرداند که غایت آرزوی این نمودی بود واین ست بس بس وچنانکه درین دار ناپائدار محض دستگیری خویش کفیل همه حوائج او شده وحاجتمند هم جنسی نکرده همچنان در ان عرصهٔ پر هول آثار رحمت خود را در حق این نگونسار گران بار جلوهٔ اظهار بخشیده از مخاوف تا تمام نجات تام دهد وبالجمله این وصایا ونوع ست نوعی آنست که اختصاص بموصی عفا الله عنه دارد ودر عایتش از جانب فرزندان

واعزه موجب خوشنودی روح این بنده و رضای حق سبحانه ست انشاء الله تعالی و نوع دوم آنست که رعایتش سبب صلاح
و فلاح موصی اهم ست وفقهم الله تعالی پس نوع اول آنست که در تجهیز و تکفین و غسل و دفن رعایت سنت صحیحه و اتباع
احادیث صریحه کنند و نماز جنازه بجماعت کثیره و امام صالح عالم و ماموین موحدین مخلص بجا آرند و بعد تکبیر اولی سوره فاتحه
خوانند و قبر را خام دارند و زیاده از یک شبر بلند نسازند و بران کتبه ننویسند و گنبد بنا ننمایند و منصه و حصار اساس ننهند
که این همه حرام و منهی عنه و ممنوع ست در سنت مطهره و وعیدهای سخت و درشت بران وارد گشته و رسوم دنیوی مثل سوم
و دهم و چهلم و ششماهی و سالیانه و جز آن خود رسوم خاندان ما نیست و همه بدعت ضلالت ست رسول خدا صلی الله علیه
وسلم زیاده از سه روز ماتم کردن جائز نداشته اند بلکه حرام ساخته و زنان را از گریه و زاری منع بلیغ باید کرد و اگر چه
زنان را عادت گریستن جز از چشم و صبر کردن بر مصائب نیست در حالت حیات خود این چیزها را پسند نکردیم و احدی
را از اهل خانه مرتکب شدن آن ندادیم تا بما بعد ممات چه رسد آری بدعا و استغفار و صدقه از مال حلال اگر توفیق خیر
رفیق باشد امداد باید کرد که نفع این چیزها بموتی ثابت ست لیکن بروجهی باید کرد که سنت صحیحه بدان ناطق ست نه بروجهی
که عادت اهل زمان و مبتدعان ست و دعای اولاد صالح برای آباء و امهات خیلی نفع دارد و ما برای والدین خود در هر زمانی
دعای خیر میکنیم و مغفرت ایشان و جمیع مومنین و مومنات از خدای خواهیم و از وی سبحانه امید باجابت داریم همچنان
از اولاد خود برای خود آرزو داریم و توفیق بخشیدن بدست آفریدگار ست والحمد لله که از دیون و ودائع و امانات و
مضمونات احدی هیچ شی بر ذمه ما نیست که ایصا بقضاء آن رود و مسائل متعلق این نوع در کتاب نیل الاوطار و روضه
ندیه و مسک الختام و غیرها و در ذیل کتاب الجنائز بروجه بسط تمام مرقوم ست مطابق آن نه واختصار کار بند شوند و هرگز
سر موی از طریقه سنت مخالفت نکنند ورنه در عاقبت دامنگیر شویم و جنازه را بر سر دیگران بها نبرند و بران شال یا دوشاله
نیندازند و در تجهیز تعجیل نمایند و لاشه را دیرتر در خانه نگذارند و حفاظ را برای قرآن خواندن بر قبر نگمارند که حرام ست
و قاری و مقری هر دو آثم و اجرت قرات حرام خدا نخواسته اگر اتفاق انتقال درین بلده بهوپال که حالا نزیل آنیم شود
حفر قبر در باغچه واقعه بر سر غدیر کافی ست ورنه امید آنست که سفر آخرت در یکی از دو حرم محترم مکه مکرمه و مدینه منوره
دست بهم دهد و جوار صلحا میسر گردد و حصول این امل از قاضی الحاجات لبی آسان ست چندان دشوار نیست ان شاء الله
تعالی انجام کار همچنین خواهد شد اللهم ارزقنا شهادة في سبيلك واجعل موتنا ببلد رسولك این عاجز را
آرزوی تمام ست که چنان صورت بندد که جان در راه جان آفرین رود و جرعه جام شهادت علیا نوشیده آید ؎
گر نثار قدم یار گرامی نکنم * گوهر جان بچه کاری و گرم باز آید * نوع دیگر که مفید پس ماندگان میتواند شد آنست که دنیا
اعتبار را نشاید بسیاری از انسان در عهد و اکثری در طفلی و جمعی در جوانی می میرند و بعضی که به پیری و شیخوخت میرسند
تمام عمر و راز ایشان در اندک فرصت همچو باد صبا از دست میرود و نمیدانند که کجا رفت ؎ پیداتو عمر چراغی ست

که در بزم وجود به تبسیم مژه بر هم زدنی خاموش ست • بلکه از آغاز نشو و نما تا هنگام بلوغ که اکثر آن پانزده سال ست
بغفلت میگذرد و بنا بر عدم حصول تمیز قدر عمر گرامی کمتر میدانند و بعد انقضای اربعین وقت تحلیل قوی و تبدیل آب و
هواست پس عمری که آنرا عمر توان گفت بشرطیکه اجل فرصت دهد و تندرستی و فراخ دستی هم نصیب شود همین بیست
و پنج سال ست و اگر اوقات خواب که برادر مرگ ست برآید مقدار مذکور هم بنقصان می گراید و معاملهٔ آخرت که انقطاع
پذیر نیست بر سر دوش می ماند و حساب و کتاب آخرت در پیش ست و نجات ازان خیلی دشوار پس بغایت ابلهی باشد
که باین لذت قلیل و فرصت حقیر که آن هم بلی مقاسات شدائد و مکابدت نا ملائم میسر نمیگردد لذات باقیه و نعم سرمدیه
دائمه را برباد دهد و دامن دولت پائدار عقبی را از دست همت بگذارد و بآلام ابدی و عذاب سرمدی راضی و گرفتار شود
و فانی را بر باقی اختیار نماید و نعوذ بالله من جمیع ما کره الله و جوانی که نشو و نمای او بطاعت و علم و عبادت باشد روز حشر
زیر عرش سایه یابد و توبه از گناه در جوانی بهتر از پیری ست درین باب احادیث وارد شده ؎ توبه از باده در ایام
جوانی کردم • اول مستی من بود که هشیار شدم • جهد باید کرد تا یکی ازان هفت گروه باشد که روز حشر زیر عرش سایه گیرند
و از خدای تعالی سائل فردوس برین و طالب عفو و عافیت دارین باید بود که هیچ نعمت به تندرستی و رستگاری و فراخ
دستی نمیرسد و من زحزح عن النار وادخل الجنة فقد فاز وما الحیوة الدنیا الا متاع الغرور • فرض
وقت آنست که هر جا که مصلحت دینی و مصلحت دنیاوی باهم متعارض گردد تا تواند مصلحت دینی را بر همه چیز مزیت نهد و
مقدم دارد کسیکه مصلحت دینی و منفعت یقینی را بر غیر او مقدم میدارد . دنیا هم بقدر تقدیر لوی حاصل میگردد و هر که مصلحت
دنیا را بر فضیلت اخری ایثار میکند دین از دستش چون تیر از کمان بدر میرود و دنیا هم بیش از قسمت و پیش از وقت او را
طوع ید نمیگردد ؎ دنیا مطلب تا همه دینت باشد • دنیا طلبی نه آنچ اینت باشد • بر روی زمین زیر زمین وار بری •
تا زیر زمین روی زمینت باشد • طلب دنیا سبب گریختن دنیاست و گریختن ازان سبب حصول اوست هر که در پس
سایهٔ خود دود سایه ازوی بگریزد و هر که خود بگریزد سایه دنبال او را نگذارد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود من جعل الهموم
هما واحدًا هم آخرته کفی الله همّ دنیاه حق تعالی با من بندهٔ شرمنده همین معامله کرد و بیشتر درین زمانه همچنان ست که هر که مصلحت
دنیا را مقدم میدارد و دنیا هم او را دست بهم نمیدهد و مصداق خسر الدنیا والآخرة می شود و اگر دنیا حاصل می شود در فرصت
قلیل زوال می پذیرد و قیام ندارد و نتیجهٔ آن خسران ابدی لاحق حال میگردد هزارها کسها را درین زمانه دیدیم که کیفما اتفق بدولت
رسیدند باز از آنها اثری بر روی کار نمانده ؎ غافل مشو ز عشوهٔ دنیا که این عجوز • مکاره می نشیند و محتاله میرود • منجملهٔ
تقدیم مصالح دینی بر دنیاوی یکی آنست که در مناکحت دینداری را منظور نظر دارند و بر رفاه معیشت و حصول زمام حکومت
نظر نگمارند بلکه صحیح النسب سید الحسب ناصب العین سازند در روز قیامت جز دین و تقوی سوال از دولت و حشم نمود
و نه پسند که رشته دار کدام دولتمند امیر یا رئیس ست فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتساءلون حفظ نسب خصوصًا نسب

سیادت یکی از ضروریات دینی ولتقویم نسبت طینی با سید المرسلین ست علیه وعلیهم الصلوة والسلام دریں مناکحت ذکور مضائقه نزد
ضرورت نیست اما در مناکحت اناث حفظ سیادت ضرورست که فخر ماست هم در دین وهم در دنیا وکیفیت که گروه اهل بیت
مخصوص بچیزهاست که در غیر ایشان یافته نمی شود ونافع درد اریں ست لیکن همراه تقوی واتباع سنت خیر بدون آن
واکمل کاملین نوع بنی آدم واشرف ملائکه وتمام عالم جناب سید المرسلین محمد مصطفی احمد مجتبی شفیع المذنبین اند صلی الله تعالی
وسلم وبارک علیه وعلی آله وصحبه اجمعین هر کس هر قدر مشابهت که باآن جناب بهم رساند در باطن وظاهر وصفات فطریه و
اخلاق کسبی وعلم واعتقاد وعمل در عادات وعبادات ومعاملات خلق وخالق ما نا شود وقدم بر قدم مبارکش رود آنکس را
همان قدر نصیب از مزایای آخرت حاصل گردد ودر دنیا بمقدار اتباعش کامل شمرده شود وهر که درین مشابهت قاصرست
بمقدار قصور مذکور ناقص ست ولهذا در زمرهٔ اهل علم بجهت کمال اتباع سنت مطهره وکتاب عزیز که زمرهٔ محدثین کرام اهل تباع
اعلام اختیار کرده اند گوی سبقت بر همگنان برده اند ودر جماعهٔ اولیاء اصحاب سلسلهٔ نقشبندیه بمزیت اتباع مخصوص اند
وهمین کمال مشابهت بجهت کمال متابعت دلیل ساطع بر افضلیت ایشان ست واگر همت ما قاصران از کمال متابعت
نبوی صلعم بکوتاهی گرائیده شرف کمال اشتغال بسنن ونوافل در امور دینیه ودنیویه بیتاب نگشته فقط برادای واجبات
وترک محرمات ومکروهات ومشتبهات در عادت وعبادت ومعاملات قناعت کرده در اعتقاد وتوحید واتباع موافقت نموده آید
این هم غنیمتی ست کبری در صحیحین مرفوعاً آمده من اتقی الشبهات استبرأ لدینه وعرضه ومن وقع فی الشبهات وقع فی الحرام
وحق تعالی ارشاد کرده که نیستند اولیاء خدا یعنی دوستان او مگر متقیان وتقوی عبارت از تادیهٔ واجبات وترک محرمات
واحتراز از مشتبهات ست نه از کثرت نوافل وعبادات واتیان بمستحبات وتطوعات واقبح محرمات رذائل نفس ست
از نفاق وعجب وکبر وحقد وحسد وریا وسمعه وطول امل وحرص بر دنیا وطمع مال وحکومت وابتلاء بفسوق وبدع ومحدثات
ومانند آن وبعد از ان محرمات که بافعال جوارح تعلق دارند موضع آن کتب فقه ست واگر همت ازین مرتبه هم کوتاهی کند
واز شومی نفس وشر شیطان مرتکب محرمات شود باری هیچ انچه اتلاف حقوق العباد باشد وترک صریح صلهٔ رحم بود از ان خود وهمانا
بعزم همت اجتناب واجب داند ودر فعل منکرات شریک احدی از اقارب واجانب واحباب وامراء وحکام نگردد حق تعالی
اکرم الاکرمین وارحم الراحمین ست ورسول خدا صلعم رحمة للعالمین وشفیع المذنبین انجا امید عفو وترک انتقام از حقوق الله
قوی ست واما حقوق العباد پس خود در بخشش نمی آید آیات واحادیث درین باب بسیارست ضبط آن همه دریجا دشوار
رسول خدا صلعم فرموده المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده وارشاد کرده ان تحب للناس ما تحب لنفسک وتکره لهم
ما تکره لنفسک واین دو حدیث درین موضع کافی ست دیگر از نصائح آنست که با اتباع خود واز زن وفرزند ونوکر وغلام
وکنیز ورعیت حتی الاستطاعة معاشرت بمسامحت کنند تا همگنان راضی ودوست باشند واز تقصیرات خفیفهٔ ایشان
درگذرند ومتبوعان خود را از حسن ادب ولطف فرمانبرداری وخیرخواهی وخدمتگزاری ونصیحت ظاهر وباطن خوشنود

ومهربان سازند مگر آنکه امر بمعصیت کنند و شریک فسوق خود سازند که درین صورت طاعت ایشان نیست لا طاعة لمخلوق
فی معصیة الخالق و با اقران و اقربا و غربا و احبا و اخوان و اخوات و همسایگان باخلاص و محبت و غمخواری و تواضع زندگانی
عمر بسر نمایند دنیا جای سهل ست بهر نهج میگذرد و برای معاملاتش باهم تقاطع خوب نیست هیچ خانه برباد نشده مگر وقتی که باهم
منازعت و مخاصمت رو داد و آن کسانیکه اندیشهٔ دشمنی باشد آنها را باحسان و نکوئی شرمنده و سرنگون باید کرد ؎
هیچ دانی که شیر مردی چیست ❊ شیر مرد زمانه دانی کیست ❊ آنکه با دوستان تواند ساخت ❊ آنکه با دشمنان تواند زیست ❊
حق تعالی ارشاد کرده میفرماید ادفع بالتی هی احسن فاذا الذی بینک و بینه عداوة کانه ولی حمیم و ما
یلقها الا الذین صبروا و ما یلقها الا ذو حظ عظیم و اما ینزغنک من الشیطان نزغ فاستعذ
بالله انه هو السمیع العلیم این آیهٔ شریفه جامع فواید دنیا و آخرت ست و عامل بدان مسلمان کامل ع اکرم وی احسن
الی من اساء و این حکم در حق کسی ستکه با وی برای دنیا ناخوشی و دل تنگی و دشمنی باشد اما کسی که خالصا لله تعالی با وی
دشمنی و بغض بود مثل روافض و خوارج و مانند آن از اهل بدعت و عادیان سنت پس با آنها موافقت ضرور نیست الا مدارات
بمصلحت دنیا اگرچه پدر یا پسر باشد حق تعالی فرموده یا ایها الذین امنوا لا تتخذوا عدوی و عدوکم اولیاء
الی قوله لن تنفعکم ارحامکم ولا اولادکم یوم القیامة یفصل بینکم و آیات درین باب بسیار ست و در
خاندان ما همیشه ائمهٔ اهل بیت و مشایخ طریقه و علماء دین گذشته و شده آمده اند که در هر عصر ممتاز بودند در علم و عمل الا دو
کس از اجداد قریب که گرفتار دولت و غنا گردیدند و مبتلای محبت دنیا افتادند تجاوز الله عنهم ؎ من بودم و کنجی و جزئی
و کتابی غم را که نشان داد و بلا را که خبر کرد لیکن آخرا عنایت الهی دستگیری کرده همان شیوهٔ قدیمه را اعاده فرمود و پدر بزرگوار
سرخیل علماء اتقیاء و تاج مکلل اهل بیت با صفا بر آمد و ایثار عقبی بر دنیا نمود و تقدیم علم و عمل بر همه چیز فرمود آری این
عاجز از بلوغ رتبهٔ پدری قاصر ماند لیکن نه بقصد و همت خود بلکه بتقدیر ازلی که خامهٔ قضا و قدر بران جاری شده بود و معهذا
بجای خود سخت شرمنده و انگشت بدندان ست چه کند ؎ آنچه نصیب ست بهم میرسد ❊ گر نستانی بستم میرسد ❊ لیکن
فرزندان سعادتمند را باید که از چنین ابتلا خود را حتی الامکان دور دارند و هرگز با امثال این ماجریات تن برضا ندهند که
خالی از فساد دنیا و معاد نیست ع گر بانرسیدیم تو باری برسی ❊ و دریابند که علم بهتر از دولت ست بلکه علم با فقر شده
بهتر از غنا بروجه کمال ست که آن فانی ست و این باقی ؎ علم دادند با دین و بقارون زر و سیم ❊ شد یکی رفعت سما
دگری تحت سمک ❊ علم عبارت از دانستن حسن و قبح عقائد و اخلاق و احوال و اعمال و افعال و اقوال ست و کتب سنت صحیحه
متکفل بیان او ست و این علم بدون دریافتن از ادلهٔ قرآن کریم و حدیث رسول رؤف رحیم علیه و علی آله الصلوة و التسلیم
و تفسیر و شرح سنت و اصول اینها و دریافتن طریقهٔ سلف امت و ائمه او و اهل قرون فاضلهٔ ثلثه رحمهم الله تعالی
و علم لغت و صرف و نحو صورت نمی بندد و بیشتر روایات فتاوی و غیره اعداد مسائل و فروع کتب فقه مروجه بی اصل

وغیر مستند بدلیل ست و دریافت حال صحت و سقمش بدون این علوم میسر نگردد و پس درین علوم سعی بلیغ باید کرد و قدر تمکن
برای تحصیلش چیست باید بیرزد چه اگر توفیق کریم رفیق شد با اقتصار برین علوم و کتبش برای نجات دنیا و آخرت کافی و وافی ست
و از امراض قلبی و قالبی شافی و خواندن حکمت اول و دوقات فلاسفه لاشی محض ست که امثال ان مثل کمال مطربان در علم
موسیقی ست این موسیقی هم فنی از فنون حکمت ریاضی ست آری قدری قلیل از منطق که خادم علوم ست اگر از تعب بلحاظ رفع فتن
و شبهات محققین الشیخ بخوانند مضایقه ندارد اما انهماک دران موجب حرمان از برکت علوم حدیث و قرآن ست و بحمد الله تعالی
کتب تفاسیر و احادیث و معاملات این علوم در کتابخانه به وجه کمال موجود ست با وجودش فرزندان را حاجت کتب دیگر
نیست فهرست این کتب در سلسلة العسجد نوشته ایم و قدر این کتب که نعمت عظمی ست و بصرف زر کثیر و مال خطیر بعیش از خفیه
آنها از بلاد حجاز و عرب امصار عجم بمحن شاقه و افکار طویله حاصل کرده ایم باید شناخت چه مثل این مواد در هر بلاد دست بهم
نمیدهد و چنان نباید کرد که حافظ شیراز فرموده ؏ دل بسی خون بکف آورد و ولی دیده بریخت ✽ الله الله که تلف کرد
که اندوخته بود ✽ و این همه ذخائر عقبی را با اموال نقود و امتعه و جز آن هر چه شرفاد و فاد ملک خاص ماست برای اخلاف
میگذاریم باید که مطابق فرائض الله مندرجه سنت صحیحه و کتاب الله هر دو برادر با خواهر و غیرها تقسیم نمایند و بر قسمت که دیگر
بلا نزاع راضی باشند و اهل حقوق را از اقارب قریبه حصص آن بدهند و معاش خود را بکسب ید مقصور دارند و خدمت قضا
و افتا و آنچه بدان می ماند هرگز اختیار نکنند اگرچه مجبور شوند و معاش را بمقدار کفاف غنیمت شمرده هوس زیاد ننمایند که در
حدیث شریف آمده ما قل و کفی خیر مما کثر و الهی و اصل غنا تونگری نفس ست و در مصارف هر چند غنی باشند جاده اقتصاد
سپردن و بر قسمت خود قانع بودن نعمت کبری و موجب تیسیر عسری و تبشیر یسری ست و تا توانند مطابق وصایای قرآنیه
و حدیثیه و نصائح اساتذه و مشایخ مثل وصایای شیخ عبد الخالق غجدوانی و شاه ولی الله محدث دهلوی و شیخ ثناء الله پانی پتی
رحمهم الله عز و جل کاربند شوند این وصایا در کتابخانه موجود ست و مشتمل بر انواع حکم و مصالح دنیا و آخرت ست و اینجا تحریرش
بنا بر طول مقال اتفاق نیفتاد و با علما وقت در مسائل علم شریعت طرف شدن و رد و قدح در کلام یکدیگر کردن
و منافرت از معاصران نمودن و خود را در علم و تحقیق افضل [illegible] شمردن و از رو قول و فعل خود بهم شدن و بدفع آن
بتقریر و تحریر پرداختن چیزی نیست بلکه سبب هم [illegible] مند و مراق [illegible] سلام و موجب نقصان از [illegible] ایمان کامل ست
اشتغال بدرس و تدریس کتب احادیث و تفسیر و صرف [illegible] ت سنت و قمع بدعت بعد حده [illegible] بدان بجای
خود کافی ست فا انتصار مذاهب پدران و استادان و مشایخان باختیار طریقه جدل خوب نیست حق ثابت [illegible]
باطل نگردد و پس چرا بدباید برد و اوقات خود را در مناظره و تعاقب مخالفان ضائع باید ساخت اگر از فروض اعتقادی
و عملی فرصت و قت بدست بهم دهد با حسن نیت صرف انفاس گرامی که گوهر بی بها و جوهر ناشا [illegible] ست در مطالعه کتب دینی
از تفسیر و حدیث و اصول فقه و اصول کتاب و سنت کرد باید و همچنان در نشر علوم حقه صادقه بتدریس طلبه [illegible] که خوش عقیده

وہم مذہب باشند و تہذیب نفوس خود بر وفق منطوق قرآن و حدیث دولت عظمی و فضیلت کبری ست تا کرا توفیقش
بخشند و کرا از چنین نعمت بی بدل حرمان نصیب کنند و تکلف در ملبس و مسکن و ماکل و مشرب و منکح و انہماک در تحسین این چیزہا
شیوۂ دنیا داران غافل از آخرت ست اہل اسلام و عارفان نعم عقبی را از ان عار و انکار می باید ہ خوشا جہان
تہیدستی و غریبانش ہ زوال نیست در اقبال بی نصیبانش ہ فقری کہ با ایمان صحیح کامل دست دہد بہتر از سلطنت تمام
روی زمین ست و توحید رب العالمین سر جملہ طاعات ست و مردن بر قول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ باثبات قلب و اتقان
ایقان عجب دولت بی زوال ست اللہم ارزقنا واخلافنا و دوری از صحبت فساق و کنارہ کشی از محبت اہل منکر و نفاق
دلیل سعادت اخروی ست صحبت ابرار در عمر اثر میکند و ہمنشینی اشرار و فجار زود تر میگیرد ہ زاہدا از حلقۂ رندان
بسلامت بگذر ہ تا خرابت نکند صحبت بدنامی چند ہ ترک نماز عمدا کفر ست و تارکش کشتنی و گردن زدنی ست و تارک صوم
بلا عذر فاسق غیر عادل ست و تارک حج با وجود استطاعت کہ عبارت از زاد و راحلہ ست ہمچو یہودی یا نصرانی می میرد و در فتنہ
گوشہ گرفتن سنت سلف صلحا ست و جہاد بر تقدیر وجود شرائط ثابتہ از کتب سنت فرض کفایہ و ماضی ست تا روز قیامت
با امام مسلمین کہ استحقاق امامت داشتہ باشد و در عموم بلوی شریک یکی از فریقین شدن دست از دین و دنیا شستن ست
غدر ہندوستان کہ در سنہ ۱۲۷۳ ہجری واقع شدہ جہاد نبود ولیکن مقتول مظلومش مفتون نیست و شاید کہ اجری یابد و مجاہد عامہ
دران مجتہد مخطی بود در دریافت احکام فتن کتاب حجج الکرامہ فی آثار القیامہ مرشد شفیق ست با وجود شرح حاجت استفسار مسئلہ
از علمی نیست و در ادراک فقہ سنت و تفسیر کتاب اللہ و اصول اینہا مؤلفات ما درین دیار کافی ست و اکثر مولفات ضروریۂ
ائمہ حدیث مثل شیخ الاسلام ابن تیمیہ حرانی و حافظ ابن القیم جوزی و سید محمد بن ابراہیم وزیر و حافظ ابن حجر عسقلانی و شیخ
جلال سیوطی و سید محمد بن اسمعیل امیر و قاضی محمد بن علی شوکانی و امثال ایشان در کتابخانہ محفوظ ست و بقیہ مصنفات
این حضرات با برکات را تلاش و جستجو باقی ست و سرمایۂ کتابخانہ روز افزون گویا تمام دولت ما و آبای ما ہمین کتب علوم ست
پس بس و این دراہم و دنانیر کہ در چشم ناخبان قلیل و در دیدۂ [illegible] دنیا بسیار ست و پیش ما کمتر از خذف و نزد اہل دنیا بہتر از
جواہر و در نظر ما حقیر و مہان و در بصر ابنای گیتی عزیز و جلیل در حقیقت خوابی و سرابی و ظلی و نمایش آبی بیش نیست اہل دین
بدان نظر نیفکنند و بحشو و اش از جا نروند ہ آمد اندیشہ [illegible] ہاری برسی انگاری دل ہ گفتم آن شیفتہ بی سر و پا حاضر نیست ہ
ہمت آنست کہ تا توانند با خلق خدا احسان کنند و خود [illegible] ست منت پذیر احدی نشوند الید العلیا خیر من الید السفلی
ہ بی نیازی ہمتی دارد کہ ہمان واقف اند ہ ما ہم از دست رد خود چیزہا بخشیدہ ایم آخذ زکوۃ بر سادات حرام ست
از کسی نستانند اگر چہ با فاقہ و فقر قرین باشد و باحدی از سادات ندہند ہر کہ باشد و ہر کجا کہ باشد و بہر حالت سفیہ کہ باشد
تقصیر در عبادات بہتر از تکثیر در معاصی ست چہ دفع مضار مقدم بر جلب منافع ست لذت گناہ باقی نمی ماند و وبالش
باقی ست و مشقت طاعت میگذرد و اجر و ثوابش ثابت ست ہر کہ این نکتہ را دریافت حال و مآلش نیکو شد صواب

وخلوص اصل اصول جملہ طاعات ست ورنہ کالای بدبریش خاوند باشد صواب آن عمل ست کہ مطابق کتاب وسنت
باشد وخالص آن فعل ست کہ برای خدا بدون لوث نجاست شرک وآمیزش چرک ریا وسمعہ بود چون این ہر دو اصل
قائم ودائم شد امید نجات دارین قوی پشت گردید وسر رشتہ مغفرت وعفو بدست آمد وخود را مولوی یا ملا یا حاجی
یا حافظ یا قاری یا صوفی گویانیدن یا بالقاب شرعیہ وکنی فاضلہ مثل شیخ الاسلام ومجد الدین وابو البرکات وابو الحسنات
وانچہ بدان ماند ملقب ومکنی ساختن وبران خوشدل وبدان راضی بودن چیزی نیست دانشمندی آنست کہ عالم عامل باشد
ومتقن علوم کتاب وسنت بروجہ تحقیق بود ودر دریافت مسئلہ یا حکمی محتاج دیگری نشود ومعہذا متسم باین اسماء نبود قاضی
ومفتی بودن بلای بزرگ ست اصحاب این مناصب را می بینیم کہ در سر دنیا دین باختہ اند ودر کشاکش اہل دنیا گردیدہ ومصلحت
عاجلہ را بر مصلحت آجلہ مقدم داشتہ پروای شرع وایمان خود نکردہ اند حفظنا اللہ واخلافنا عن ذلک ؎ راز درون
پردہ ز رندان مست پرس ٭ کین حال نیست زاہد عالی مقام را ٭ غرضکہ اگر از دست بر آید وتوفیق الہی مساعدت فرماید
مسلمان خالص شود فلان وبہمان شدن وابن فلان وچنین وچنان بودن عائق از فضائل آخرت ست ؎ این حدیثم
چہ خوش آمد کہ سحرگہ میگفت ٭ بر در میکدۂ با دف ونی ترسائی ٭ گر مسلمانی ہمین ست کہ حافظ دارد ٭ وای گر در پی امروز
بود فردائی ٭ دنیا سراسر زور ست وجز زور وفریب ست نمی آید اکثر اہل عالم چہ جاہل وچہ عالم دران گرفتار اند وہر روز در ہر زمانہ رنگ
وبوی این گل بد بو تازہ تر بر روی کار می آید وآنرا غایت عقل ونہایت ہوشیاری میدانند وبدان مفاخرت می نمایند
وہر کہ ہم رنگ ایشان وہمدم وہم وضع ایشان نیست اورا ابلہ وسفیہ انگارند ونمیدانند کہ غافل ازین ذکر وفکر عاقل ست
وگرفتار این دام ودد واحمق جاہل فردا کہ روز عیار ذات الصدور واظہار ہر مضمر ومستور ست معلوم شود کہ در چہ کار بودند
وانفاس گرامی را در سر کدام خسیسہ در باختہ عاقبت محمود را تباہ ساختہ اند ؎ بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت ٭
کہ با کہ باختہ عشق در شب دیجور ٭ وبالجملہ حوادث روزگار وتقلبات ادوار وتطورات اہل دنیا وآفات وتبعات این
سپنجی سرا بیش ازان ست کہ بذکرش توان پرداخت وتدابیر دفع ورفع آن باید آموخت لایحصیہا الا اللہ سبحانہ مگر مسلمان
پاک اعتقاد ومومن کامل را باید کہ اگر تمام عالم کافر گردد وہمہ گیتی پر فساد شود وجملہ بنی آدم راہ ناصواب پویند وی تنہا بر صراط
مستقیم اسلام وجادۂ قویم ایمان بی یار ومددگار قیام کند ومراقب خدای تعالی در ہر فرح وترح وصلاح وفساد وآمد وشد
وموت وحیات وغنا وفقر ماند ودامن سنت مطہرہ وکتاب عزیز را قولاً وعملاً واعتقاداً از دست ندہد بلکہ دین اسلام را سخت
بدندان گیرد وبازعاج احدی از خویش وبیگانہ ونادان وفرزانہ از جا نرود ؎ بیا ای عشق رسوائی جہانم کن کہ یک
چندی ٭ ملامت ہای بیدردان شنیدن آرزو دارم ٭ واین حالت استقامت را فوق کرامت وولایت اند واین
ماجرا را غنیمت کبری واکسیر اعظم وکبریت احمر وعنقای سعادت وکیمیای ہدایت شمارد ؎ مذاہب شتی جبین
فی الہوی ٭ ولی مذہب واحد اعیش بہ وحدی ٭ این قدر کہ گفتہ ونوشتہ آمد باعث بران نصیحت دین شد

که پر ذمه هر بنده مسلمان برای خدا و کتاب رسولش صلی الله علیه وعلی آله وسلم وعامه مومنین وخاصه ایشان متحتم ست
ورنه بدین آخر زمان حرف پند گفتن آهن سرد کوفتن و باد مشت پیمودن ست انک لا تهدی من احببت ولکن الله یهدی من یشاء والسعید من
سعد فی بطن امه والشقی من شقی فی بطن امه این قدر بیش با تو گفتیم غم دل ترسیدیم که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار ست فرزندان
کامگار را باید که در حق این عاجز زبون مطابق وصایای نوع اول بجا آرند ورنه در حشر دامنگیر شویم و در حق خود موافق نوع
دوم کار بند گردند ورنه نادم خواهند شد و نقصان دارین خود خواهند کرد نصیحت گوش کن جانان که از جان دوست تر
دارند جوانان سعادتمند پند پیر دانا را **هذا** واختم هذه الخاتمة بذکر ما ورد فی سعة رحمة الله وسبقها وغلبتها علی غضبه
سبحانه وتعالی وذلک کالذیل علیها والامارة بحسن العاقبة اعاذنا الله تعالی عن النار الحاطمة قال الله سبحانه وتعالی ان الله
لا یغفر ان یشرک به ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء ومن یعمل سوءا او یظلم نفسه ثم یستغفر الله یجد
الله غفورا رحیما کتب علی نفسه الرحمة قال عذابی اصیب به من اشاء ورحمتی وسعت کل شیء
فساکتبها للذین یتقون ویؤتون الزکوة والذین هم بایاتنا یؤمنون وان ربک لذو مغفرة للناس علی
ظلمهم وان ربک شدید العقاب نبئ عبادی انی انا الغفور الرحیم وان عذابی هو العذاب
الالیم قل یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب
جمیعا انه هو الغفور الرحیم الذین یحملون العرش ومن حوله یسبحون بحمد ربهم ویؤمنون به ویستغفرون
للذین آمنوا ربنا وسعت کل شیء رحمة وعلما فاغفر للذین تابوا واتبعوا سبیلک وقهم عذاب الجحیم
ربنا وادخلهم جنات عدن التی وعدتهم ومن صلح من آبائهم وازواجهم وذریاتهم انک انت العزیز
الحکیم وقهم السیئات ومن تق السیئات یومئذ فقد رحمته وذلک الفوز العظیم والملائکة
یسبحون بحمد ربهم ویستغفرون لمن فی الارض الا ان الله هو الغفور الرحیم الاخبار عن انس
رضی الله عنه قال سمعت رسول الله صلعم یقول قال الله عز وجل یا ابن آدم انک ما دعوتنی ورجوتنی غفرت لک علی ما کان
منک ولا ابالی یا ابن آدم لو بلغت ذنوبک عنان السماء ثم استغفرتنی غفرت لک علی ما کان منک ولا ابالی یا ابن آدم
لو اتیتنی بقراب الارض خطایا ثم لقیتنی لا تشرک بی شیئا لاتیتک بقرابها مغفرة اخرجه الترمذی وحسنه **وعنه**
رضی الله عنه ان النبی صلعم دخل علی شاب وهو فی الموت فقال کیف تجدک قال ارجو الله یا رسول الله وانی اخاف
ذنوبی فقال رسول الله صلعم لا یجتمعان فی قلب عبد فی مثل هذا الموطن الا اعطاه الله تعالی ما یرجو وآمنه مما یخاف
اخرجه الترمذی **وعن** ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم حسن الظن من حسن العبادة رواه الترمذی **وعنه** عن
رسول الله صلعم انه قال قال الله عز وجل انا عند ظن عبدی بی وانا معه حیث یذکرنی والله لله افرح بتوبة عبده من احدکم
یجد ضالته بالفلاة ومن تقرب الی شبرا تقربت الیه ذراعا ومن تقرب الی ذراعا تقربت الیه باعا واذا اقبل الی یمشی

اقبلت الیہ ہرولۃ رواہ الشیخان **وعن** ابی ہریرۃ ان النبی صلعم قال لو اخطاتم حتی یبلغ السماء ثم تبتم لتاب اللہ علیکم اخرجہ ابن ماجۃ باسناد جید **وعن** ابی ہریرۃ انہ سمع رسول اللہ صلعم یقول ان عبدا اصاب ذنبا فقال یارب انی اذنبت ذنبا فاغفر لی فقال لہ ربہ علم عبدی ان لہ ربا یغفر الذنب ویاخذ بہ فغفر لہ ثم اصاب ذنبا آخر وربما قال ثم اذنبت ذنبا آخر فقال یارب انی اذنبت ذنبا آخر فاغفرہ لی فقال لہ ربہ علم عبدی ان لہ ربا یغفر الذنب ویاخذ بہ فغفر لہ ثم مکث ماشاء اللہ ثم اصاب ذنبا آخر وربما قال ثم اذنب ذنبا آخر فقال یارب انی اذنبت ذنبا فاغفر لی فقال لہ ربہ علم عبدی ان لہ ربا یغفر الذنوب ویاخذ بہ فقال ربہ غفرت لعبدی فلیعمل ماشاء رواہ الشیخان **ع** بر درگہ دوست ہر گناہی بخشند ٭ صد سالہ گنہ بہ آہی بخشند ٭ عفو گنہم بنا توانی کروند ٭ زینجاست کہ کوہ را بکاہی بخشند ٭ **وعن** عبد اللہ بن عمر عن النبی صلعم قال ان اللہ یقبل توبۃ العبد مالم یغرغر رواہ الترمذی وقال حدیث حسن **وعن** ابن مسعود عن النبی صلعم قال التائب من الذنب کمن لاذنب لہ رواہ ابن ماجۃ والطبرانی **وعن** عبد اللہ بن مغفل قال دخلت انا وابی علی ابن مسعود فقال لہ ابی اسمعت النبی صلعم یقول الندم توبۃ قال نعم رواہ الحاکم وقال صحیح الاسناد **وعن** ابی ہریرۃ عن النبی صلعم قال والذی نفسی بیدہ لولم تذنبوا لذہب اللہ بکم ولجاء بقوم یذنبون فیستغفرون اللہ فیغفر لہم رواہ مسلم **ع** دارم گنہی ز قطرہ باران بیش ٭ وز شرم گنہ فگندہ ام سر در پیش ٭ ناگاہ ندا شد کہ مترس ای درویش ٭ ما در خور خود کنیم تو در خور خویش ٭ **وعن** ابی ہریرۃ ان النبی صلعم قال لما خلق اللہ الخلق کتب فی کتابہ فہو عندہ فوق العرش ان رحمتی تغلب غضبی وفی روایۃ سبقت رحمتی غضبی رواہ مسلم **وعن** ابی ہریرۃ قال سمعت رسول اللہ صلعم یقول جعل اللہ الرحمۃ مائۃ جزء فامسک عندہ تسعۃ وتسعین وانزل فی الارض جزءا واحدا فمن ذلک الجزء یتراحم الخلائق حتی یرفع الدابۃ حافرہا عن ولدہا خشیۃ ان تصیبہ وفی روایۃ عنہ ان للہ مائۃ رحمۃ انزل منہا رحمۃ واحدۃ بین الجن والانس والبہائم والہوام فبہا یتعاطفون وبہا یتراحمون وبہا یعطف الوحش علی ولدہا واخر اللہ تعالی تسعا وتسعین رحمۃ یرحم بہا عبادہ یوم القیامۃ رواہ مسلم **وعن** سلمان قال قال رسول اللہ صلعم ان اللہ خلق یوم خلق السموات والارض مائۃ رحمۃ کل رحمۃ منہا طباق ما بین السماء الی الارض فجعل منہا فی الارض رحمۃ فبہا تعطف الوالدۃ علی ولدہا والوحش والطیر بعضہا علی بعض فاذا کان یوم القیامۃ اکملہا بہذہ الرحمۃ رواہ مسلم **وعن** ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلعم قال لو یعلم المومن ما عند اللہ من العقوبۃ ما طمع بجنتہ احد ولو یعلم الکافر ما عند اللہ من الرحمۃ ما قنط من جنتہ احد رواہ مسلم **وعن** عمر بن الخطاب انہ قدم علی رسول اللہ صلعم سبی فاذا امراۃ من السبی تبتغی اذا وجدت صبیا فی السبی اخذتہ فالصقتہ ببطنہا وارضعتہ فقال لنا رسول اللہ صلعم اترون ہذہ المراۃ طارحۃ ولدہا فی النار قلنا لا واللہ وہی تقدر علی ان لا تطرحہ فقال النبی صلعم للہ ارحم بعبادہ من ہذہ بولدہا رواہ مسلم الی غیر ذلک من الاحادیث الواردۃ فی ہذا الباب وہی کثیرۃ طیبۃ جدا ورزقنا اللہ تعالی الرحمۃ الحسنی واذاقنا حلاوۃ رضوانہ الاسنی وادخلنا برحمتہ وفضلہ دار النعیم ووقانا من عذاب البرزخ ونار الجحیم وصلی اللہ تعالی وسلم وبارک علی خیر خلقہ سیدنا محمد النبی الامی وعلی آلہ وصحبہ وکل مومن تقی ومسلم تقی ومتبع

وصفی بالمسئول ممن اطلع علی ہذا الکتاب من العلماء الاعلام والمشائخ الکرام ان یلحظوہ بعین العنایۃ وان یسبلوا علیہ ذیل الرعایۃ ویصلحوا ما یدی فیہ من الخلل ویصحیحوا ما کان فیہ من العلل فقد ابی اللہ ان یصح الا کتابہ العظیم وان یسلم من النقص الا خطابہ الکریم ونعم ما قیل ؎ اخا العلم لا تعجل بعیب مصنف ولم تتحقق ذلۃ منہ تعرف فکم افسد الراوی کلاما بعقلہ وکم حرف المنقول قوم وصحفوا وکم ناسخ اضحی بمعنے مغیرا وجاء بشیٔ لم یردہ المصنف ولما بلغ بنا الکلام الی ہذا المقام عن لنا ان نختمہ بہذہ الابیات اقتداء ببعض الکرام وباللہ التوفیق وبیدہ حسن الختام ؎

الٰہی لئن لم تعف فالویل کلہ
لعبد مسیئ ذا ضلال وباطل

تعلم علما لیس فیہ بعامل
وکم قال من قول ولیس بفاعل

فان تنتقم من ظالم شر ظالم
فعدل الٰہی من عادل خیر عادل

وان تعف منک العفو فضل انت بہ
سحائب جود جاد بالخصب ہاطل

علی مجدب عطشان لہفان مقفر
فقیر الی غوث یغیث وابل

و آخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین

خاتمۃ الطبع نتیجۂ طبع شہسوار جولانگاہ اتباع برہم زن ہنگامۂ شرک وابتداع عمدۂ ارباب معقول قدوۂ اصحاب منقول مولوی محمد عبدالرشید بن شاہ محمد کشمیری نائب محکمۂ افتا لطف اللہ بہ واحسن الیہ وبارک لہ وفیہ وعلیہ

اوراق السنۂ بلغاء فصاحت نشان وصحائف صدور فصحاء شیوا بیان صرف وفا ترمحامد نعتی انشا ارض وسما نگیست که فواتح وخواتم کتب ساکنان این خاکدان کہن بہ روحرف حمد ولحد نہادہ و اقلام انامل علمای خوش بیان وارقام جوارح فضلای بلاغت نشان وقف مدائح ملی الا معاش ومعادی ست کہ رسائل ومسائل نوآموزان این دبستان پر محن بررو باب حیات وممات ترتیب دادہ وجداول صفائح مصاحف ایمان وآیات شفاء امراض جنان اتحاف تصلیہ وتسلیم بر رسول کریمی ست کہ نقوش توحید بر جریدۂ روزگار رقم فرمودہ اوست وصحت املاء وانشاء عمر فانی وعذوبت عبارت حیات جاودانی اہداء تحیہ وتکریم بر رؤف ورحیمی ست کہ ابواب شروح متن متین عالم اولی واخری برروی جہانیان کشودۂ او ور یسا فشانی بر دیدۂ کور سواد ان غلوکیش وسواد نامۂ اعمال جاہلین تعصب اندیش ترحم وثنا بر آل واتباعی ست

که سر دفتر اعلام اجابت اند و شکنجه اجزاء جماعهٔ ضلالت و سر کوبی طایفهٔ مبتدعه و کمر شکنی زمرهٔ متعصبه ترغیبه
و دعا برای اصحاب و اشیاعی ست که شیرازه بند کارنامهٔ هدایت و کارد سر تراش زمرهٔ غوایت اند صلی الله
علیه و علی آله و اصحابه ما سعی ساعی بجمع الشتیت و تلی تال ابیات التشبیت اما بعد بمشام شمیم آشنایان وقائع عالم
جاودانی و سایه نشینان طوبای معانی و مبانی صلای نوید و برای شیرین کامان کوثر کتاب و سنت و نشتر گزاران
شرائین شرک و بدعت مژدهٔ دولت جاوید باد که درین نزدیکی اوان و قرب زمان دامنی مملو از ریاحین عالم
غیب و سبدی پر از گلهای رنگین مملکت لاریب دست بهم داده نه خزف پارهای قیل و قال که بر خاک انداختنی ست
و نه خار زار آرای رجال که بتبر قرآن و حدیث بریدنی بلکه درج لآلی متلالی مسائل ست که بمیزان سنت سنیه سنجیده شده
و دوحهٔ گلهای رنگین دلائل ست که از گلبن نبوت و فینه چیده بنام ایزد نخستین تجلی طوریست که بر دل موسی
صفتان تافته و باز پسین گل رعنائی ست که بگوشهٔ دستار مستقبلان جا گرفته شگرف آیینه ایست که صورت
عالم مثال در رو پدیدار و سترگ خزینه ایست که پر و هنده ز لعل و گهر جیب و کنار دل برای وصال این شاهد
زیبا قرین اضطراریست و چشم تمنا براه نظارهٔ اش سراپا انتظار و کیست که اکثر مصنفات علماء سرزمین هند
کالبدی روان و دفتر پریشان ست نقلی چند از این و آن بهم رسانیده رساله نامیدن و مشت خاکی از رهگذر
تقلید بر داشته نقش فلک تنقید بستن بنظر راست پرستان دلیل تهیدستی و برهان بی مایگی ست همانا بدانست
این گروه باده در خمخانهٔ عنایت ازلی همان قدر بود که حریفان گذشته را تر دماغ ساخته حالیا بساط تحقیق
بر چیده اند و گویا از آن دریا دریا اوقی نمی در پیمانهٔ سنت و کتاب باقی نمانده اگر روزی بذروهٔ بلند تتبع
دواوین سلف محدثین فرا میرسیدند میدانستند که هنوز علم فراوان ست و کوشش را میدان و نیادین تحقیق را
فرسان و عرصهٔ انصاف فراخ و نظر عدل را سر رشته دراز یا للعجب از تماشائیان این باغ که در بستهٔ جلوهٔ
گل تحقیق از رخنهٔ دیوار تقلید می بینند و خرامندگان فضای این بهارستان گل مراد از گلستان اتباع کتاب
و سنت بر نمی چینند و کیست که سجاده نشینان فضل و کمال سر بگریبان دلق خمول فرو برده اند و جاده شناسان
فرق مراتب رجال بر انگشت سکوت دندان زده باری الحمد لله والمنة که هنوز دفتر مآثر سلف و جلوهٔ پیرایست
و دست نیرنگی دوران کارنامه پیشینیان آمادهٔ تماشائی جرس ناقهٔ لیلی عنایت ازلی همچنان در آواز ست
و حجلهٔ شاهد فیوض ابدی را در باز یعنی عزیزی که نهان خانهٔ ضمیرش از فراوانی امتعهٔ گرانمایهٔ سنت و کتاب مملو
و مشحون ست و سند آثار ملکات حمیده اش تا عالم قدس متصل و مقرون درین قرن ثالث عشر که سر رشتهٔ اشاعت
حق بگسستن رسیده و صبح حشر و نشر بدمیدن آرمیده و آتش پاس کیش و ملت با فسردگی گرائیده لواء احیاء
مراسم سنت و اماتت اثر سیئه بر وجهی افراشته که هنگامهٔ نصرت دین محمدی که هر کس و ناکس بدان منت بر خویشتن

نتوان نهاد گرم گردیده و بالا خوانی اہل بدع و بلند پروازی جماعۂ شرک بکنج عدم خزیده کیست که درین میدان
باوی گوی سابقت بازد یا از روی حجت نیره دم تساوی زند زہی یگانۂ داور که وجود با جودش را وسیلۂ
سد ثغور اسلام و جناب رفیعش را ذریعۂ آسایش کافۂ انام گردانید و خہی سعادت این جوان بخت که بہ بث و نشر
سنت از بنی نوع خود گوی سبقت ربوده و بزور بازوی خلوص باطنی خیبر ناموری ہر دو جہان کشوده دست و بازوی
جرگۂ موحدین ست و قلب و دماغ جماعۂ متبعین و روح و ریحان اخیار و ابرار ست و سکرات الموت فجار و اشرار
سایۂ طوبای راحت کرداری ست و کوثر تشنه لبان رستگاری آرایش جمال کمال ست و افزایش کمال جمال
نور حدیقۂ سنت و کتاب و نور حدقۂ دودمان بو تراب **والا جاه امیر الملک سید محمد صدیق حسن**
خانصاحب بہادر ملقب بنواب ادام الله مجده و کبت عدوه ہمانا که ببارگاه تدوین دواوین دین اسلام
درین روزگار پسین جز وی کسی دیگر بار نیافته و بمسند احیاء علوم نافعه غیر از ذات با برکاتش نخستین ہیچ کسی
ننشسته کمند ہمت والا یش که بذروه اصلاح معاد بند ست اصلاح معاش را نیز فرو نمیگذارد و صفحۂ ضمیر منیرش
که سطور نور کتاب تهئیۂ اسباب عقبی ست نسخۂ تدبیر مملکت و رعایا را نیز از حاشیۂ صفحۂ خاطر بیرون نمی اندازد درین
حین که این شرح متین و کتاب مبین در احوال برزخ نوشته حق آنست که باحیاء سنن موتی در تن اسلام جان
تازه دمیده و با بریزی سنت سنیه خفتگان بستر غفلت را بیدار ساخته و حقائق مسائل معاد را بروجہی مکشوف
نموده که گویا معقول را محسوس فرموده و کیف که اعظم مسائل ملت حقه محمدیه ترجیح اخری بر اولی و ایثار عقبی بر
دنیاست و این معنی بدون ادراک حقائق احوال قبور و مقبور صورت نه بندد و بی سعی آثار و اخبار صحیحه دراذہان
قاصران چنانکه باید نه نشیند خنک آنکس که بر زخارف این طلسم فانی بازی نخورده برای ما بعد الموت اسباب نجات
مہیا سازد و سعاد تمند آنکه عاجل خود را تابع آجل خویش نموده بتذکار آن عالم پرواز دو بابی حال چون این
کتاب عاقبت نما و خطاب آخرت انتما از کتم عدم بمنصۂ وجود آمد و کسوت تالیف و جمع پوشید فرمان واجب الاذعان
بطبع آن شرف نفاذ یافت کارکنان انجام اندیش امتثالا للامر این شاہد زیبای عالم جاودانی را بمزید اہتمام
در مجلۂ طبع جلوۂ اظہار بخشیدند و در عہد سعادت مہد علیا حضرت نقطۂ دائره فرمان روائی نکتۂ کتاب داد گری
و عدل پیرائی نخبۂ مخدرات آخر زمان حسنۂ از حسنات جہان قامعۂ بنیان شرک و بدعت رافعۂ رایات کتاب
و سنت حامیه حمی ایمان ماحیۂ آثار کفر و طغیان عمدۂ خواتین خلاصۂ خواتین علیۃ الہمم جناب **نواب شاہجہان بیگم**
ادام الله معالیها و طابت ایامها و لیالیها باہتمام مجمع اوصاف حمیده منبع اخلاق گزیده عنوان صحیفۂ لطف و
احسان مولوی **محمد عبد المجید خان** مہتمم مطابع دار الاقبال بھوپال صانها الله عن الزوال بتصحیح پر تنقیح
معدن علوم مخزن فہوم مرکز دائرۂ فضل عظیم طغرای فرمان خلق کریم ذو المجد العالی مولوی سید ذو الفقار احمد

…ـرکت معیار فضائل سدیده منتج فواضل عدیده خلاصهٔ زمرهٔ کرام زبدهٔ صلحا و انام حاوی
…مولوی محمد عبد الصمد پشاوری سلمهما الله تعالی و بکتابت متحلی بهر زین متخلی از همه
…نشی محمد احمد حسین صفی پوری سلمه القوی در حدود سنه ۱۲۹۳ هجری با و اخر ماه صفر در مطبع
…ح شاهجهانی حلیهٔ انطباع و پیرایهٔ اختتام پوشید والحمد لله اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا

قصیدهٔ تاریخ تالیف نتیجه طبع رسا و فکر آسمان پیمای نبض شناس قلمرو جدان سخن ماهر نکات هر فن ظهوری ظهور نظیری نظیر حافظ خان محمد خان شهیر سلمه الصمد

ای مخاطب از دل ناشاد و حالش مینویس — قصهٔ درد دل و شرح ملالش مینویس

فرق نشناسند میخواران ز خسرو تا گدا — گر ز جم جامی به پیش آید سفالش مینویس

آن سوی افلاک بهر فکر ما مگیر باز — کنگر پرواز و هم نیروی بالش مینویس

هیبتی دارد مراض غنام اقبال سخن — گر درین وادی حریف آید شغالش مینویس

مقدم محبوب معنی را مخواه از دگیران — هان گر از ممدوح من باشد تعالش مینویس

دیده ور نواب صدیق حسن خان ناجو — بی نظیر و بی مثال و بی همالش مینویس

بهر خاقان شوکتی افزای طغرایش فرست — بهر قیصر عزتی بخش و مثالش مینویس

آنکه آنرا منبع فن ابر دانش سے نگار — آنکه بحر جود و دریائی نوالش مینویس

گر ستیز دلبر دستان یا غلام درگهش — زود ماتم نامهٔ در پیش زالش مینویس

مرتضی را کیست از بستان اولادش بگو — مصطفی را کیست از گلزار آلش مینویس

عرف حاسد گر نگاری خاک پایش می نگار — نام دشمن گر نویسی پایمالش مینویس

هان که ننویسی و گر خواهی نوشتن ناگزیر — ثانی در عالم فرض محالش می نویس

آنکه زو بالاتری نارند فکرش یاد گیر — آنکه زو رعناتری نبود خیالش مینویس

هر دو جانب صفحهٔ افلاک را سکن سیاه — مختصر شرحی ز بهر فضل و کمالش مینویس

فضل منشا عالم سحر طرازش بر طراز — نثر پیرا ناظم جادو مقالش مینویس

غالب و آزرده هم بزم خیالش بوده اند — چون من دلوا نه در صف نعالش مینویس

از شتابی توسن کلکش بست باز دا — صفحهٔ میدان محشر را مجالش مینویس

گر بهی باشد عمل بر غیر قولش زانکه گفت — گر بود ضد سخن عین ضلالش مینویس

سبز تر باد ادرخت عمر او بهر شگون	گر دعا گوئی براوراق نهالش ...
زد رقم شرحی بر ابیات و ثمارش نام کرد	کین چنین شرحی ز اسباب جمالش ...
لاجرم بی حد با آئین آوردای شهیر	
پر ز علم عالم برنخ بسالش مینویس	
سنه ۱۲۹۲ هجری	

...رین میدان
...را وسیله
...ت و نشر
...ازد

قطعهٔ تاریخ تالیف نتیجهٔ خاطر ماهر جامع فنون سخندانی نظیر انوری و خاقانی منشی احمد علی بهوپالی متخلص باحمد سلمه الواحد الاحد

امیر جهان داور داد گر	کثیر المناقب سنی الصفات
باوصاف او می کنم اکتفت	نسنجد درین وزن چون اسم ذات
نه بینم باین حسن یک فرد را	چو بر هم زنم دفتر کائنات
درون سویدای من حب او	نهانست مانند آب حیات
همه گاه در کار حق مشتغل	بهر دم سوی علم دین التفات
بزیر نگین هم عرب هم عجم	علم برشد اندرین دو لغات
سخن از لبش همچو قند و شکر	قلم در کفش مثل شاخ نبات
درین شرح ابیات از کردگار	موفق شود بنادر نکات
سرت گردم ای جان من گوش کن	غنیمت شمر پنجروزه حیات
ز خود بشکنی قید این آب و گل	برون آئی از قلعهٔ شش جهات
برای روانت خداوندگار	سر شاخ طوبی نویسد برات
جزا اعمال نیکو نباشد ترا	بروز قیامت زعسات حمات
ز ایثار و انفاق و تقوی و بر	ز خیرات و احسان و صوم و صلوة
ز صدق و صفا و صلاح و سداد	ز حج و جهاد و اداے زکوة
کلمح البصر بگذری بر صراط	ترا دستگیر و چو این صالحات
ز هولی که در مطلع رو دهد	نلغزد دران وقت پای ثبات
سوال نکیرین را هم جواب	بقولی بیاری که یابی نجات